KONZERVATORSKI ZAVOD
ZAGREB
III-E-16

NARODNA STARINA

URED IO Dr JOSIP MATASOVIĆ

7/1924
BROJ 868

„NARODNA STARINA“

je nepovremeni časopis za povijest kulture i etnografiju južnih Slovjena. Knjižarska je i kupovna cijena ovomu svesku 40 Din. (za inozemstvo 50 Din); oglasi prema pogodbi. — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se na adresu: **dr. Jos. Matasović, Zagreb 6. Poštanski pretinac 14,** novac na račun u pošt. čekovnom uredu u Zagrebu br. 34.420 i kod bosansko-hercegovačkog ureda pošt. štedionice u Sarajevu 8391/3 dotično poštanskom doznačnicom (uputnicom) na upravu: **„Narodna Starina“, Zagreb, Gundulićeva ul. 48.** Cijena ovomu svesku za stalne predbrojnike kod povjerenika 32 Din.

SADRŽAJ 7. SVESKA:

Ć. M. IVEKOVIĆ: GROBOVI OTACA (sa 25 slika) . . 1
VLADOJE DUKAT: KORESPONDENCIJA ABRAHAMA PENZELA I ADAMA BARIČEVIĆA (sa 2 slike) . . 29
DRAGOMIR T. POPOVIĆ: POZORIŠTA U SRBIJI I VOJVODINI OD 1733. DO 1874. (sa 4 slike) 37
JULIJE KEMPF: PRILOZI ZA BIOGRAFIJU IVANA ŠVEARA (sa 5 slika) 52
TOMO SMILJANIĆ: PLEMENSKE ODLIKE MIJAKA (sa 11 slika) 61
Dr. Radoslav Grujić: Skopsko Naučno Društvo . . 75
Šime Urlić: Dubrovački arkiv (sa 3 slike) 76
Dr. Branko Granić: I. međunarodni kongres predstavnika vizantinskih studija u Bukureštu 78
R. Slade Šilović: Rodna kuća povjesničara Ivana Lucija u Trogiru (sa 4 slike) 80
Dr. Josip Matasović: Svečanosti „biranih kraljeva“ u mletačkoj Dalmaciji 84
Boško Strika: Karagjorgjeva Topola (4 slike) 90
Dr. Fran Ilešić: Jedna karakteristika Lj. Gaja iz g. 1848. 96
Stanko Vurnik: Belokranjica (sa 1 slikom) 96
Publikacije (sa 6 slika) 98
Darovi „Narodnoj Starini“ 117
Bilješke (sa 3 slike) 117
Privatni promicatelji Etnografskoga Muzeja u Zagrebu . . 119
Umjetnički prilog: Vl. Kirin, Trg sv. Mihovila u Korčuli.

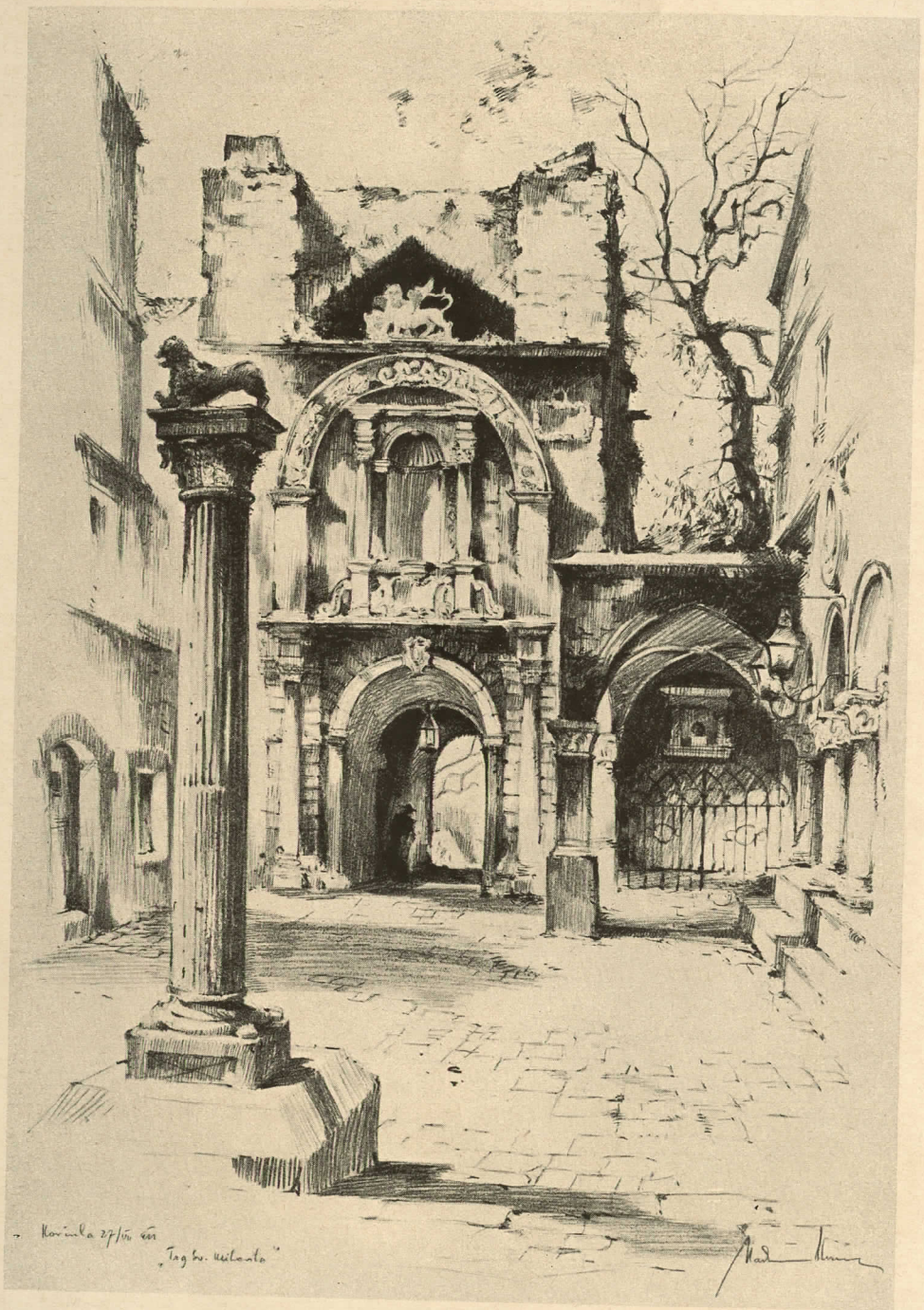

VLADIMIR KIRIN: TRG SV. MIHOVILA U KORČULI

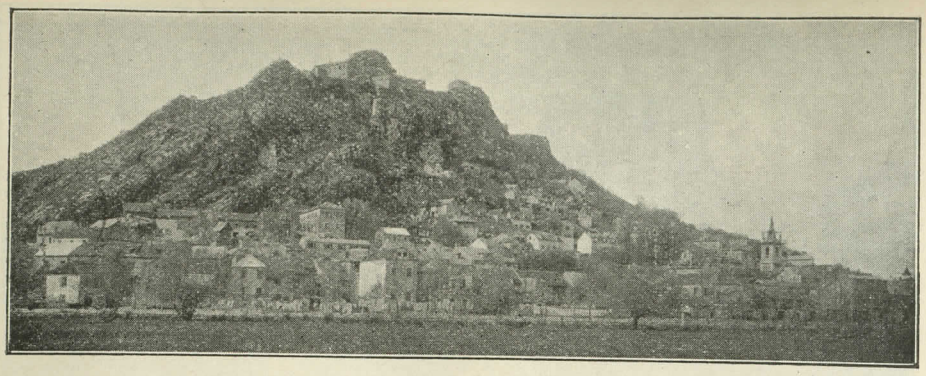

Ć. M. IVEKOVIĆ: GROBOVI OTACA

Vrijeme leti i ruši sve bez razlike. Što je slabo pada, što je jače mrvi se, a iz tih ruševina diže se nov život. To su zakoni, kojima je sve podvrgnuto štogod postoji. Naraštaji ginu, a iz tih naraštaja nastaju novi, ali samo po tri puta u jednom stoljeću. Djed se rodi na početku, a praunuk na svršetku stoljeća. I ne samo da unuk ne razumije djeda i obratno, već i sin ne razumije više oca. Djedovi su prošlost, a pradjedovi već bajka. Kolika je razlika ne samo u načinu života, već i u shvaćanju samom između djedova i unučadi, između sama ova tri naraštaja! A koja je razlika za šest, pa onda za devet ili više naraštaja! To je povijest. Što se sada zbiva, jedva se znade, a što se već zbilo, to se tek nagađa, i što dalje u davninu, slabije su slike i nejasnije su sjene. A početak? Početak se svih naraštaja, pa i naroda gubi posvema u tamne davnine. Što je pojedinac, što je narod? Rađa se, raste i ugiba. I to brže, nego li se i misli: ni jedan današnji indoevropejski narod nije stariji od pedeset naraštaja, a mnogi već i izumiru. A svi se ovi narodi obično pozivaju na pisane svjedoke i na tradiciju, da su nepatvoreni, čisti, izravni srodnici s ovim ili onim narodom, sa Cimbrima i Teutonima, sa Galima i Keltima, sa Grcima i Rimljanima, pa tvrde, da bi se mogli kao potomci još ustanoviti. Ali sve je to samo priča, pusta bajka ili maštanje. Tek po koja pristrana vijest domaćega ili tuđega pisca ostala nam je; ostala nam možda i gdje gdje i po koja predaja, ali to je sve slabo svjedočanstvo. Pa ako i jest kadšto i koje svjedočanstvo opširnije, to se prečesto odaje da je samo prošireno. Zabilježeni su kraljevi, dani bitaka i rasula; ali ništa nije zabilježeno, kako se i zašto se živjelo. Tek najnovije doba uvidjelo je, da se povijest ne sastoji samo iz niza kronoloških data i imena, već da su to tek skrajnje posljedice stanovitih uzroka. Te uzroke valja istražiti i naći; to je zadaća povjesničara, a tu građu mu pruža ponajviše arheologija.

Svi učenjaci, koji se bave proučavanjem starih ili sadašnjih novih naroda, osobitu su pažnju posvetili onim ostacima, koji potječu izravno iz drevnoga doba. U očima laika to su obično vrlo neznatni objekti, krhotine, odlomci, fragmenti, ali su tim važniji, što pričaju izravno o onome, koji je tu stvar izradio, pod kojim je uslovom izradio i u koju svrhu. To je dovoljno, da se nadoveže uz druge slične fragmente, te se pomalo stvara

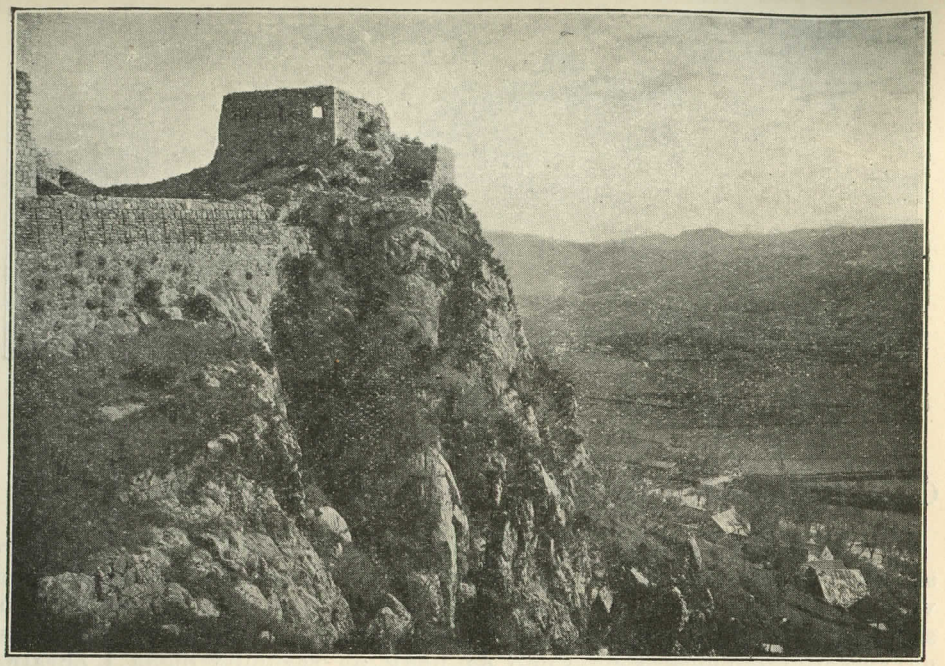

1. Knin. Tvrđava.

sad veći a sad manji niz originala, koji mogu dati nešto bolju sliku od nedostatnih vijesti, koje su tu i tamo zabilježene. Sve su to ostanci od trajnoga materijala, gline, kovine i kamenja; od životinja su ostale kosti, a od biljki tek tragovi. Redovno je zemlja prikrila u svojoj utrobi te ostatke i spomenike. Malo je spomenika, koji se sačuvaše na površini. To su obično ostaci velikih i sjajnih građevina, koje su moćni i bogati narodi podizali. Po tim se spomenicima sudilo, a i sada se još sudi o narodima, o njihovoj slavi i moći, i o njihovoj prosvjeti. Što veći i sjajniji spomenici, to veći i moćniji narodi, a što su manji ostaci, to su dakako i manji narodi. A narodi, koji uopće ne imadu takovih spomenika, »divljaci« su ili sićušni i neznatni, da nijesu ni spomena vrijedni. Spomenici su dakle mjerilo, kojim se mjere narodi i njihova prosvjeta; ta je mjera obvezatna i stalna.

Po toj smo mjeri mi Slovjeni uvršteni već odavna među najniže narode, jer velikih i vidljivih spomenika u nas skoro i nema. Kamenih ostataka poznato je do sada još veoma malo, a ono, što bi eventualno i moglo biti naše, prisvojili su sebi moćniji i napredniji narodi kao djela, tobože, svojih pređa. No taj sud i ta mjera nije ni točna ni ispravna. Kako je rečeno, u zemlji može ostati samo ono, što je od trajne tvari, a od svega ostalog nalaze se tek tragovi. Nadalje je poznato, da su Slovjeni od iskona gospodarili i živjeli ponajviše u predjelima, gdje imade šuma, pa je jasno, da su se služili gotovo isključivo drvom kroz vijekove, a drvo ne ostaje. I zbog toga valja prije spomenuto mjerilo upotpuniti. Sada se polazi dalje i pazi se na one sitne ostatke drvenih građevina. Ali i to je tek u povoju. Eto, mi Slovjeni treba da se strpimo i da čekamo dan, kada će se i naša vrata osvijetliti.

2. Kapitul kraj Knina.

Ali tu nadolazi još jedna neosporna činjenica: među Slovjenima imade plemena i naroda, koji nijesu stanovali samo po šumama već i u predjelima, gdje imade i kamenja i gdje su se morali služiti tim trajnim materijalom, a taj materijal je ostao; on je tu i u današnji dan. To je dakle najednom tvrdi orah za mnoge i mnoge učenjačke zube, a osobito za one, koji ne mogu i ne će da napuste nikako, makar i očevidno, krive zasade i principe . . . .

Tako je dakle bilo i sa onim dijelom našega naroda, koji je stanovao i koji još i sada stanuje u zapadnim predjelima na kamenom tlu od Triglava pa do Bojane, dapače dalje južno i do Ohrida. Ali to su tri plemena za koje veli uobičajena historija, da su došla početkom VII. stoljeća na jug. Za Hrvate i za Srbe piše Porfirogenet točno, za Slovence se ne zna. Biće valjada, da su i oni tada došli. To vrijedi kao utvrđeno i ustaljeno. Ali imade pisaca i starijih autora, koji spominju Slovjene u tim krajevima davno prije, pa se sada nagađa i pogađa, prema tomu, kako komu pristaje.

U VII. stoljeću »došli su« dakle ovi divljaci, razorili su i opustošili sve što im je dopalo ruku, a nesretna »autohtona« i uglađena čeljad spasila se u naše tvrde primorske gradove, gdje je očuvala ne samo svoju narodnost, već i prosvjetu. Odavde su djelovali kroz vijekove na okolišnu »divljač«, dok je nisu napokon pridigli i prosvjetili. Sve dakle što imademo, to je zasluga »starosjedalaca«. Srbi uzeše od Vizantinaca, mi Hrvati od Talijana, a Slovenci od Nijemaca ne samo prosvjetu, već i način života. To nije samo vjerovanje nekolicine, ovo je »znanstveno ustaljeno«, i tu ne ima više druge. Kako se sve zasade i sve što postoji ako i ne gine odmah, a ono se barem mijenja, tako je dakle i ovdje. Zub vremena pomalo ali postojano drobi i mrvi ovakove okrutne zasade:

Vrijeme kule niz Kotare gradi,
Vrijeme gradi, vrijeme razgrađuje!

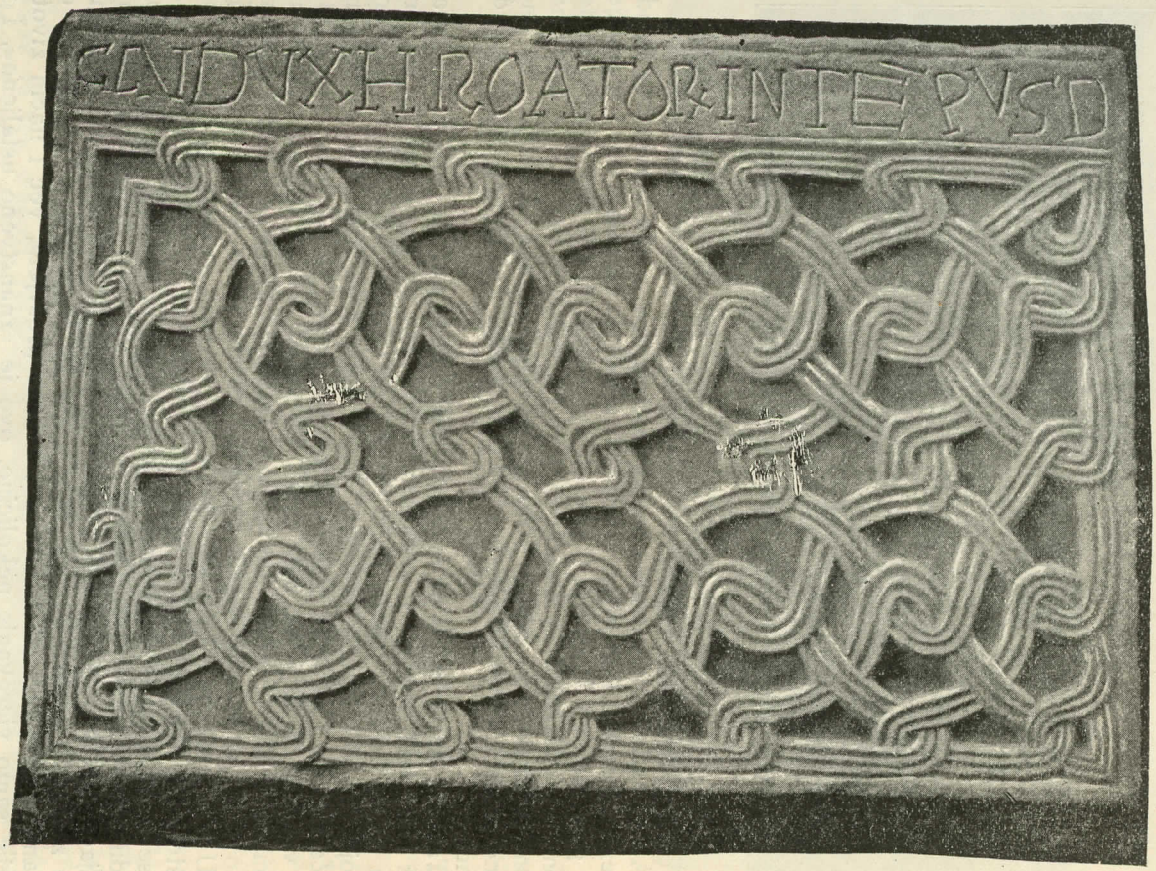

3. Ulomak napisa nekoga hrvatskoga kneza, isklesan nešto prije 970. U Hrvatskom muzeju u Kninu.

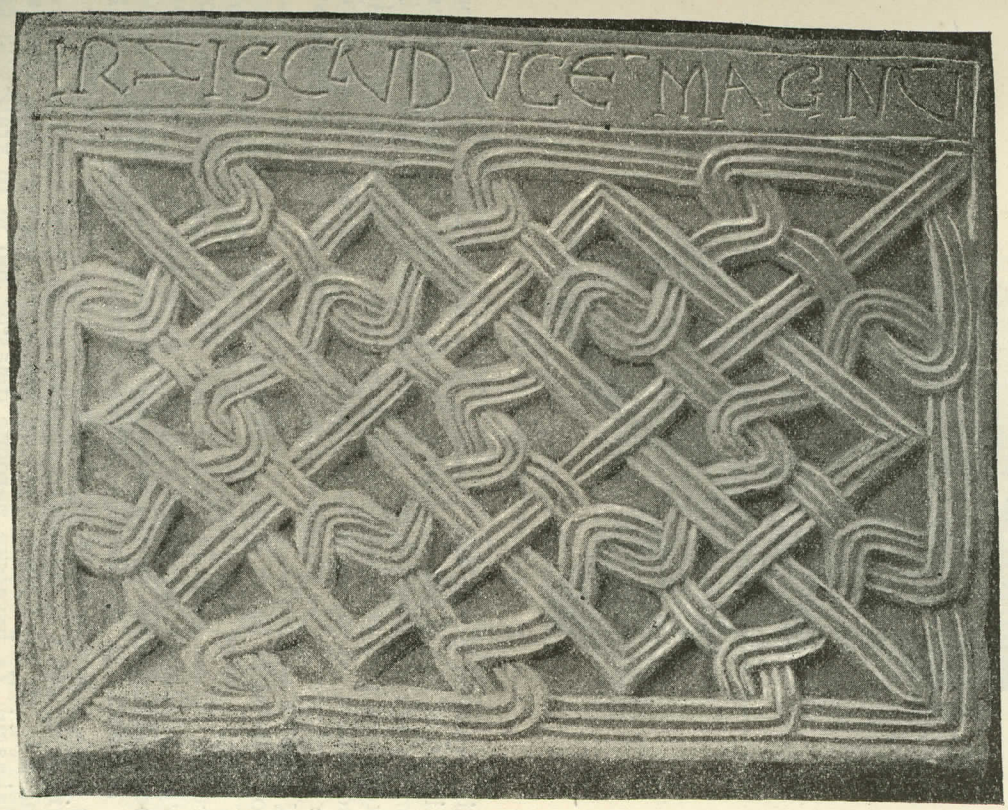

4. Ulomak napisa s imenom velikoga kneza Držislava (prije 970.) U Hrvatskom muzeju u Kninu.

5 a. Klasična glava iz Čitluka.

I baš u tim »ravnim Kotarima« pukla je prva karika lanca ovih zakona, te se ruši i drobi ono u tim zakonima, što su povjesničari označili nepromjenljivim za sve vijekove. I baš prvi udarac pade tamo, gdje se u tim ravnim kotarima pod zemljom kamen krije, gdje su one kamene starine, koje tamo čekaju od vremena tako zvane seobe naroda. Te su starine ponukale rodoljube, da se okupe oko jednog žarišta, oko »Hrvatskoga starinarskog društva u Kninu«.

Ovo valja sada da se malo i opširnije objasni.

Ako igdje, a to je baš ovdje kriva prevelika skromnost da se danas o tom društvu veoma malo ili ništa ne zna. Malo je kome poznato, što je to društvo i s kakovim uspjehom radilo i sa kakovim se poteškoćama moralo od svog opstanka boriti; dalje, što to društvo a i njegov rad znači i vrijedi, a osobito za poznavanje prilika ranoga srednjega vijeka, za poznavanje doba, u kojem se mi oficijelno priznati javljamo u historiji. A ne manje vrijedi taj rad i za povijest evropsku onoga doba uopće.

Poznato je, da grad Knin slovi od najstarijih vremena kao ključ sjevernoj Dalmaciji. Za hrvatske narodne dinastije bio je to kraljevski grad i kao takav postao je Knin središtem tadašnje sveukupne Hrvatske. A da postane i zbilja središtem države, ustrojiše hrvatski vladari i posebnu hrvatsku biskupiju sa sjedištem u Kninu, kako se to vidi iz zapisa pokrajinskoga crkvenog sabora u Splitu godine 1045: »Voluerunt etiam Chroatorum reges quasi specialem habere pontificem... posueruntque sedem eius in campo in ecclesia Sanctae Mariae Virginis iuxta castrum Tiniense«. (Ovaj Bulićev citat nije cio i netočan je!)

5 b. Klasična glava iz Čitluka. Profil.

Ovomu nadodaje arcidjakon splitski Toma doslovce: »Hic multas obtinuit parochias, habuitque praedia, et possesiones per totum paese regnum Chroatiae quia regalis erat episcopus et regis curiam sequebatur eratque (unus) ex principibus aulae et sua jurisdictio usque ad Dravum fluvium extendebatur«.

Sa narodnom dinastijom spade i Knin na niske grane, ali ostade biskupsko sijelo, dok ga nijesu Turci zauzeli i popalili g. 1522. I tako ode Knin i njegova okolica potpuno u zaborav, dok nije o. Zlatović prvi g. 1883. u »Vijesniku Hrv. arheol. društva« upozorio na crkve Sv. Bartola na Kapitulu i Sv. Marije kod Knina, jer da je baš pred glavnim oltarom jedne od ovih crkava zakopan kralj Zvonimir. Kronista Tomašić piše, da je taj grob u crkvi Sv. Bartola, kako je to čuo od naroda.

Kada g. 1886. započeše radnje oko izgradnje željeznice Drniš-Knin, dadoše franjevci kao vlasnici Kapitula uz pogodne uvjete potrebito zemljište za prugu, ali uz uslov, da sve tamo nađene starine ostanu vlasništvo samostana, a tamo da se imadu i pohraniti. Tadanji župnik kninski bijaše o. fra Lujgi Marun, koji je već u siječnju iste godine popravljajući katoličko grobište i grobnu kapelu u Biskupiji, po prilici 7 km istočno od Knina, našao množinu fragmenata sa sredovječnimi napisima i uresima. Na »Kaptolu« (sl. 2.) kopalo se ljeti 1886., te se za malo dana našlo veoma mnogo spomenika, osobito fragmenata, između ostalih opis s imenom Držislava i neznanog »Dux Hroatorum«. (Slike 3. i 4.).

Ova otkrića iznenade svijet, jer se evo na dva mjesta samo, i to baš u blizini Knina, našlo spomenika tako zva-

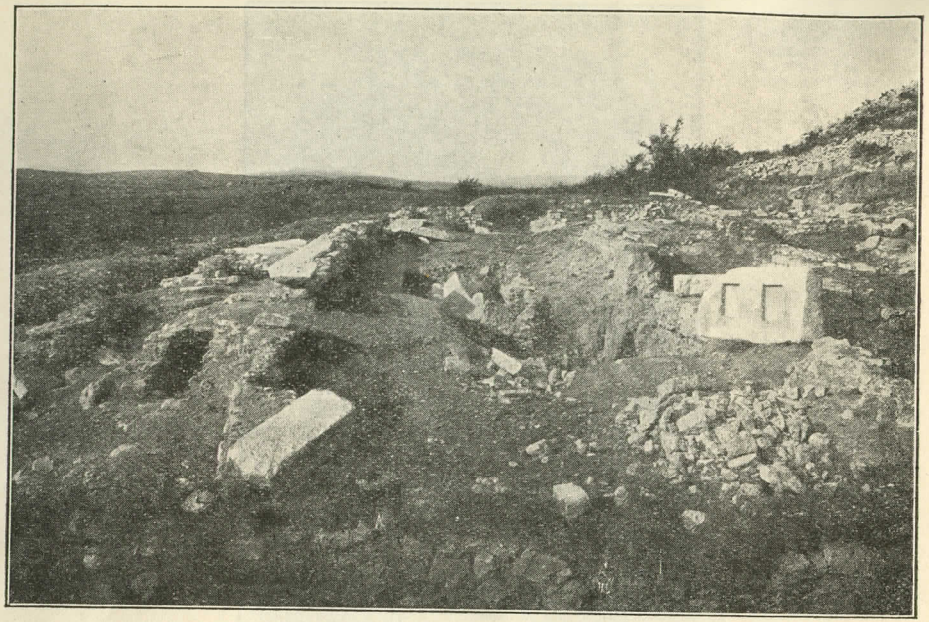

6. Piramatovci. Ruševine stare bazilike.

nog langobardsko-bizantinskog sloga skoro toliko, koliko bijaše takovih spomenika u opće do onda poznato.

Spomenici iz doba od VI. pa do IX. stoljeća uopće su rijetki, a najrjeđi su građevni. Ono, što ih imade, poznato nam je iz Friula, iz Milana, te iz Ravene, dok ih je manje poznato bilo iz Rima i ostalih gradova Italije. Posvuda, pa i u Francuskoj i u Njemačkoj, gradilo se onda gotovo sve od drva, a manje iz kamena, ali svi ovi građevni predmeti, kao što i oni iz Španije i Irske, nose sasvim drugi značaj.

Ako je dakle u neposrednoj blizini Knina nađeno toliko tih ostataka baš iz onog ranijeg doba, koliko toga moramo očekivati tek u bližoj i daljnjoj okolici! Pa onda, po Bukovici, Kotarima, ili po Primorju, kada se znade, da su gradovi Nin, Biograd i Šibenik bili još uvijek kao kraljevski gradovi, a da su na Bihaću, Vrani i drugdje bili kraljevski posjedi. Pa da se svi ovakovi spomenici potraže, sakupe prouče, bude u Kninu ustrojen najprije odbor, koji je imao zadaću budno nadzirati rad kod gradnje željeznice u okolici kninskoj, te prikupiti sve te i takove spomenike. Iz ovoga odbora ustroji se odmah i društvo i to pod imenom »Kninsko starinarsko društvo«. Njegova su pravila bila odobrena namjesničkom odlukom od 18. siječnja 1887., a prva društvena skupština održala se u općinskoj dvorani u Kninu dne 3. srpnja 1887. Predsjednik privremenog odbora bijaše fra. L. Marun i prva ga glavna skupština izabere svojim predsjednikom, te je kao takav neprekidno biran sve do zadnje skupštine. Promicateljni odbor pozvao je narod proglasom 20. siječnja 1887. da podupre to novo osnovano društvo, jer će u svrhu pomnog istraživanja tih spomenika trebati istraživati i iskapati: »Netom se sakupi prilična svotica, počet će se sistematično kopati na Kapitulu i Biskupiji pod vrhovnim nadziranjem

7. Svevid. Glava. Iz »Suvida« brdašca kod Bribira.

konzervatora«. — »Sakupi li se dosta novaca, kako se je nadati i od kako se prekopaju starine u Biskupiji i Kapitulu, nastavit će se na drugih položajih pokrajina, gdje je temeljito osnovana nada, da će se mnogo što važnije naći«.

Na osobitu važnost tih spomenika upozorio je i Don Frane Bulić na sjednici glavne skupštine rekavši: »Arheologija do nazad malo godina bavila se ponajviše proučavanjem starina dvajuh klasičnih naroda, grčkoga i latinskoga«. Dalje je nastavio: »Nego uz ova dva moguća činbenika za evropsku kulturu, uz ova dva naroda grčki i latinski, baš tada kada jedan i drugi bijahu politično izumrli, a živili samo u neumrlim proizvodim svoga genija, baš tada božja Providnost bijaše opredijelila mjesto trećemu važnomu činbeniku, naime slavenskome, predvodjenu dvama apostolima Ćirilu i Metodu, prvim i najvećim dobrotvorima Slavena«. — »Ne ćemo se mi, istina, kao niti ikakov živući narod takmiti sa starim Grcima i Rimljanima u znanosti i umjetnosti, niti u spomenicima preostalim njihova genija i njihove slave. No pokazat ćemo svojim dušmanim i inim narodim, da su i naši predji znali cijeniti i njegovati umjetnost, te ćemo raspršiti kojekakve sumnje u ovom obziru«. — Time bijaše udarena temeljna smjernica budućem društvenom radu, koja je ostala i do dana današnjeg.

Na drugoj glavnoj skupštini 30. rujna 1888. izvješćuje tajnik-blagajnik: »Eda se vanjski članovi, a i štovano općinstvo uvjeri o napretku društva, kao takodjer da se pomogne znanosti, uprava društva dala je narisati sve dosad iskopane starine i uz popratni predgovor veleučenog ravnatelja

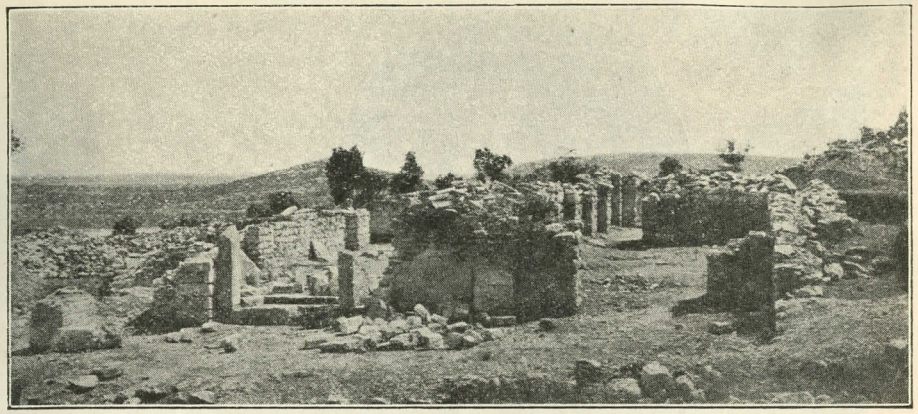

8. Bilice. Basilica trichora.

Bulića naumila ih objelodaniti. To je u početku ponešto zapinjalo s nepredvidjenih zapreka, ali je sad uredjeno i pravedna nada je, da će prvi svezak naših iskopina skorim svijetlo ugledati. Naša Jugoslavenska Akademija u Zagrebu će te naše ilustrirane iskopine veledušno o svom trošku da tiska . . .«

I zbilja izađe koncem godine 1888. prvi svezak »Hrvatski spomenici u Kninskoj okolici uz ostale savremene dalmatinske iz doba narodne hrvatske dinastije«.

U ovoj knjizi opširno je ocrtao Don Frane Bulić ne samo vrijednost kninskih spomenika, već i veliku važnost njihovu, te je ujedno obratio pažnju na spomenike slične ovim, a do onda poznatim ne samo u Dalmaciji već i izvan nje.

Za vrijednost tih našašća dovoljno je ovdje doslovce prenijeti nekoje stavke iz toga djela, da se vidi, kolika se važnost davala već otrag 35 godina takovim spomenicima.

(Str. 32.) »Izpovieditі nam je takodjer, da je to doba za znanost i umjetnost — (» . . . za viekova, u koje spadaju kninski ulomci . . .«) — donekle novo polje i da niesmo imali pri ruci ni svih izvora, inače prerietkih, koji su nužni za proučavanje ovakovih pitanja, a ne mogli ove izvore nabaviti niti u knjižnicama u Beču, niti onim u Rimu; pitanja, koja većinom ne mogu biti rješena po kakovim općenitim pravilim, nego više po posebnim i pomjestnim podatcim. A tih podataka ne mogu nam pružiti nego sami domaći izvori, koje još zemlje krije!« — (Str. 33.) »Nu ta pitanja ne zasiecaju samo u hrvatsku umjetnost i kulturu; ona zasiecaju još i ter kako u općenitu umjetnost i uljudbu, premda se na to ni ne pomišlja na prvi pogled neznatnih ulomaka, koje su ta pitanja živo potakla. Deveti i deseti viek i po inim europejskim zemljama, s tih gledišta još niesu dovoljno proučeni, jer znanost nije još dobila dosta gradiva iz te dobe; dobe, koja po sebi ne bijaše plodna umjetnim proizvodima. Za rješenje tih pitanja ne samo da vapije svaki Hrvat, jer je to velevažno po prošlost njegove narodnosti; nego i svaki ljubitelj ljudskoga roda, jer to rješenje ima zadaću, da barem djelomice ispuni prazninu, koju još općenita znanost osjeća. — Rješenja na ta pitanja i to izvjesna

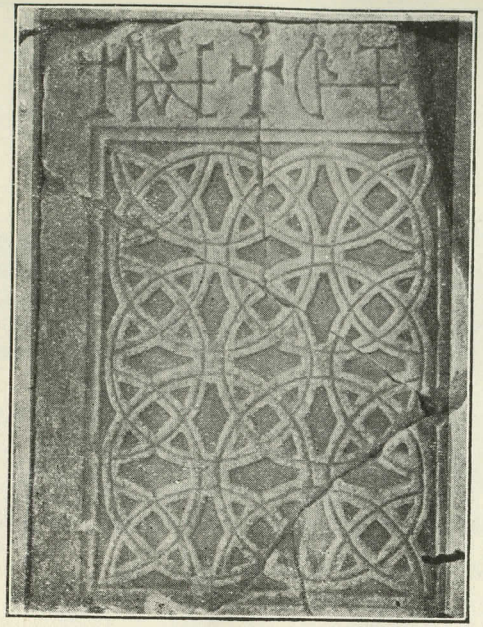

9. Plutej iz ruševina basilike u Bilicama.

i dovoljna rješenja, naše je mnenje, nitko nam ne može pružiti, nego samo otkrića, kojim dojakošnja niesu ino no sretan doista, ali tek slučajni prvi početak. Nužda je, dakle i to prieka nužda, da se zadovolji zahtjevima ne samo znanosti specijalne naše narodnosti nego i zahtjevima općenite znanosti, da se povedu sustavna istraživanja, nastavak načetih slučajnih otkrića . . . Tu radosnu ali doista i tešku brigu stavilo je sebi na glavu novoustrojeno Kninsko starinarsko društvo«.

— »Da što prije ostvari, pozvalo je to društvo rodoljube, da svaki prinese po svoje zrnce na sveti žrtvenik narodne nam poviesti. — I bilo prilično odziva na taj poziv. — Dojakošnji prinesci prema gospodarstvenim prilikama naroda našeg ipak nješto, niesu dostatni za glavnicu, koja bi zajamčila poduzeće sustavnih iskapanja. Još novčanih sredstava, koja da nam osiguraju povoljan uspjeh nuždnih radnja, nadamo se, da će brzo nadoći požrtvovnošću onoga naroda, koji dičeć se svojom prošlošću, svojim žuljima iznaša na vidjelo sebi, a svekolikom učenom svijetu na ogled; a najskoli brigom i nastojanjem onih njegovatelja naših starožitnosti, što no za kratkoga razdoblja našega preporoda, preporodiše i pomnožaše našu povjesnu književnost i izvore joj«. — »Klanac jadikovac, i to najteži, svladan je, jer je eto već sretno, i ako slučajno, započelo. A sad, do koga je, nek nastavi: »Quod bonum faustum felix fortunatumque sit«.

Ali, žalibože ti pozivi nijesu polučili željeni uspjeh. Prve godine bijaše u svemu 50 članova, to 7, utemeljitelja sa doprinosom od 30 forinti, te članova I. reda sa godišnjim doprinosom od 8 for. i 8 članova II. reda sa prinosom od mjesečnih 70 novčića. U trećoj godini bilo već 86, u šestoj 191, dok u devetoj bijaše ih 841 član, koji je broj bio ujedno i najveći, te je od tada počeo lagano ali neprestano padati. Prema tome raspoloživa

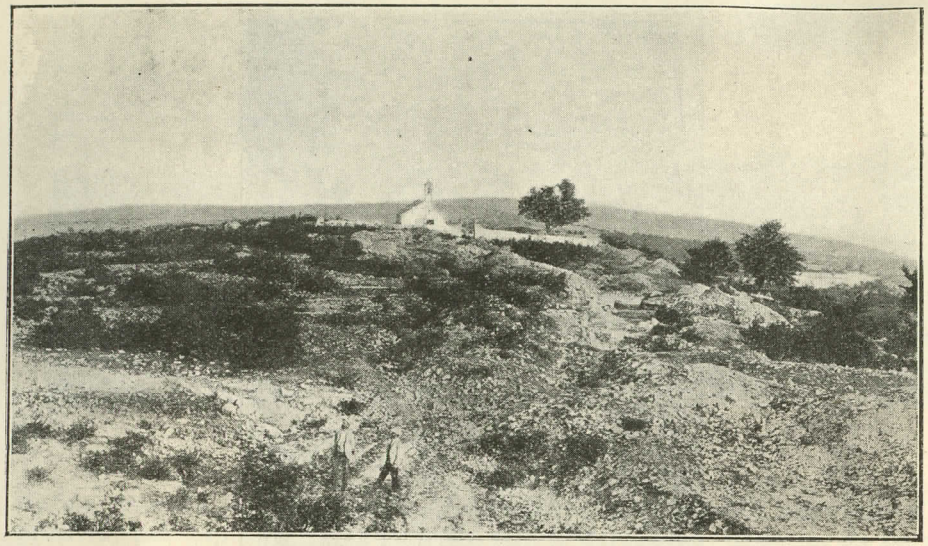

10. Podgrađe (Asseria) kraj Benkovca. Panorama. Crkva Sv. Duha.

sredstva bijahu veoma čedna, najviše se radilo uz javne pripomoći n. pr. Odbora kr. Dalmacije i Hrvatskog sabora u Zagrebu sa popreko po 1000 K godišnje, I. hrv. štedionice, poglavarstva grada Zagreba, te u više navrata i potpore od ministarstva prosvjete u Beču. U najboljem slučaju i u najboljim godinama imalo je društvo oko 7000 K, ali nikada 8000 K godišnje na raspolaganje, te se čovjek mora upravo čuditi, kako se moglo kraj troškova za iskopine još nabavljati i zemljišta. — Jer, nešto sujevjerje, a nešto opet fanatizam, priječio je prvih godina uvelike ne samo iskapanja već i istraživanja. Tako je društvo bilo primorano, da nabavi zemljišta, gdje je htjelo kopati. Tako je to društvo mnogo zemljišta nabavilo, i to ne samo u okolici kninskoj, već i u Šupljaji (Burnumu), te na Bribiru. Izim toga kupilo je društvo kuću, u kojoj je smješten muzej u Kninu, sagradilo radi iskopina veliku kuću za stanovanje i za muzej na Bribiru, kuću u Šupljaji, a povrh svega toga kupilo je i isplatilo kupovninu za čitavu kninsku tvrđavu. Ova zemljišta, kuće, a osobito kninska tvrđava reprezentiraju sami jednu veoma lijepu glavnicu, koja bi se mogla danas sasvim drugačije uložiti.

Ova materijalna strana, kako se razabire iz ovog kratkog opisa, nije bogzna od kakove osobite važnosti za društvene ciljeve, ali društvo je bilo na to prisiljeno. Prvi su otkriveni spomenici iz Kapitula i Knina bili spremljeni u samostanu, a kada se vremenom umnožiše, moradoše seliti iz samostana, čim se je za ove spomenike sagradila posebna kuća na trošak franjevaca. Tako bi otvoren »Prvi muzej Hrvatskih spomenika« dneva 24. kolovoza 1893. Ali naskoro postade i to premalen prostor za spomenike, te se valjalo misliti za drugo mjesto, jer su započele smutnje i pravde, pa je tako kupljena susjedna kuća još iste godine 1893., a kasnije se tamo preselio čitavi muzej.

Društvo je napredovalo, uspjesi njegova rada bijahu vanredni, pa se promišljalo i na dalje.

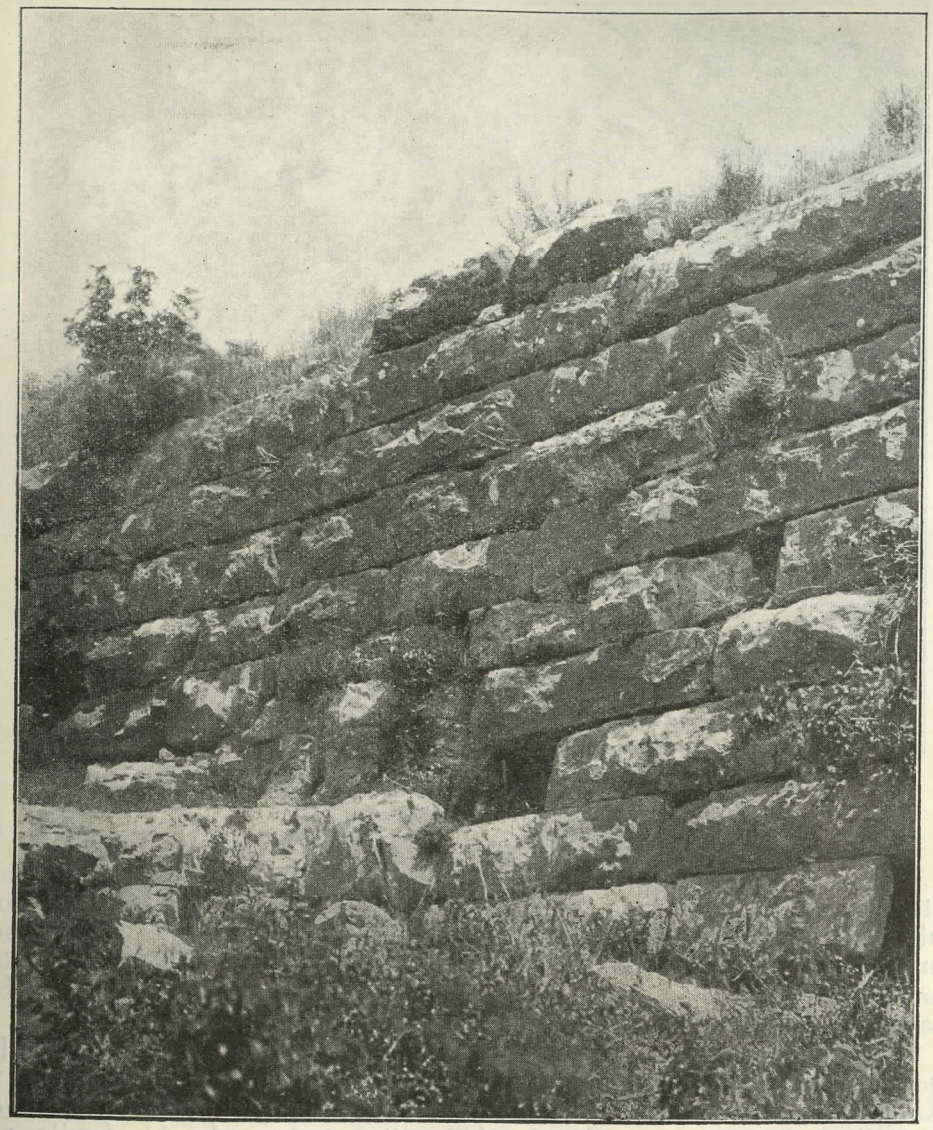

11. Podgrađe. Zidina.

Kada se pružila prigoda, kupila se od erara 11. studenoga 1898. za 4000 for. čitava kninska tvrđava, (vidi naslovnu vinjetu) te da se spremi gore ne samo muzej, već da bude i naučnjacima, koji se budu bavili našim spomenicima, spremljen udoban stan. Društvo je uspostavilo mletačku crkvicu u tvrđi, te ju prekrstilo na slavu slovjenskih apostola u crkvu sv. Ćirila i Metoda; popravilo mnogo zgrada, a među njima i jednu veliku prostoriju, gdje je bio smješten lapidarij kamenih spomenika klasične rimske provenijencije.

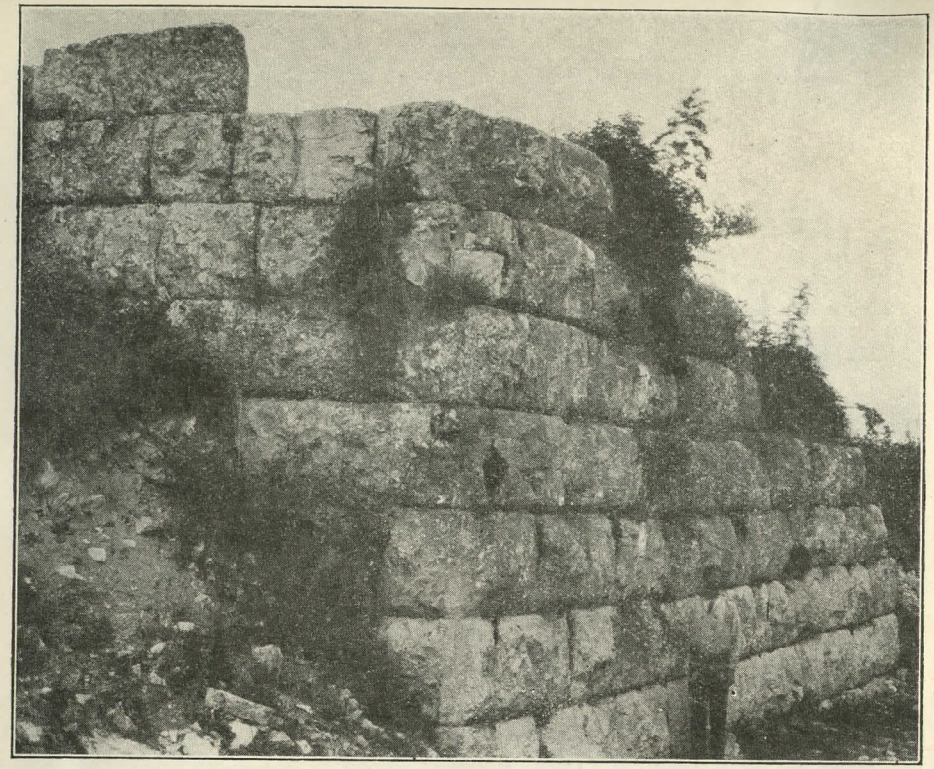

12. Podgrađe. Zidina kod ulaza.

Sve te zgrade užasno su stradale za talijanske okupacije, jer nije pošteđena niti jedna zgrada, te se očito vidi, da su talijanski vojnici poništavali onako iz šale. Šteta je još za talijanske okupacije procijenjena preko 2,000.000 K te se o ovoj odšteti sada i radi. Za vrijeme prevrata uništena je kuća u Šupljaji, a veoma oštećena je kuća na Bribiru, te bi sada bila velika svota potrebna da se to sve popravi.

Što se tiče nauke, uspjeh je društvenoga rada bio vanredan. Prve je godine radilo društvo isključivo na Kapitulu kraj Knina i na Biskupiji u Kninskom polju, a rezultat je bio veoma povoljan. Iskopine od g. 1887. objavljene su u gore navedenoj publikaciji Jugoslavenske Akademije, no drugi svezak nije ni do sada objelodanjen. Izvješća o radu Kninskog starinarskog društva objelodanjivana su svaka 3 mjeseca u »Vjesniku Hrv. arkeološkog društva« u Zagrebu. Na Kapitulu se dokrajčilo kopanjem, ali ovdje se nije postiglo očekivane rezultate. Dapače, nije se moglo ni definitivno riješiti pitanje, gdje da je bila stolna crkva Sv. Marije, da li na Kapitulu ili na Biskupiji. Iskopine na Biskupiji, koje su trajale više godina, nijesu još ni sada definitivno dovršene, jer tragovi one crkve, koju opisuje o. Vinjalić sredinom XVIII. stoljeća: »La Chiesa era rotonda dedicata a Sta. Maria vergine é madre« i koju on naziva stolnom i biskupskom (a po tome da je dobilo i selo ime Biskupija), nalaze se pod pravoslavnom župnom crkvom Sv. Trojice. Kako ovdje, tako bijaše svagdje;

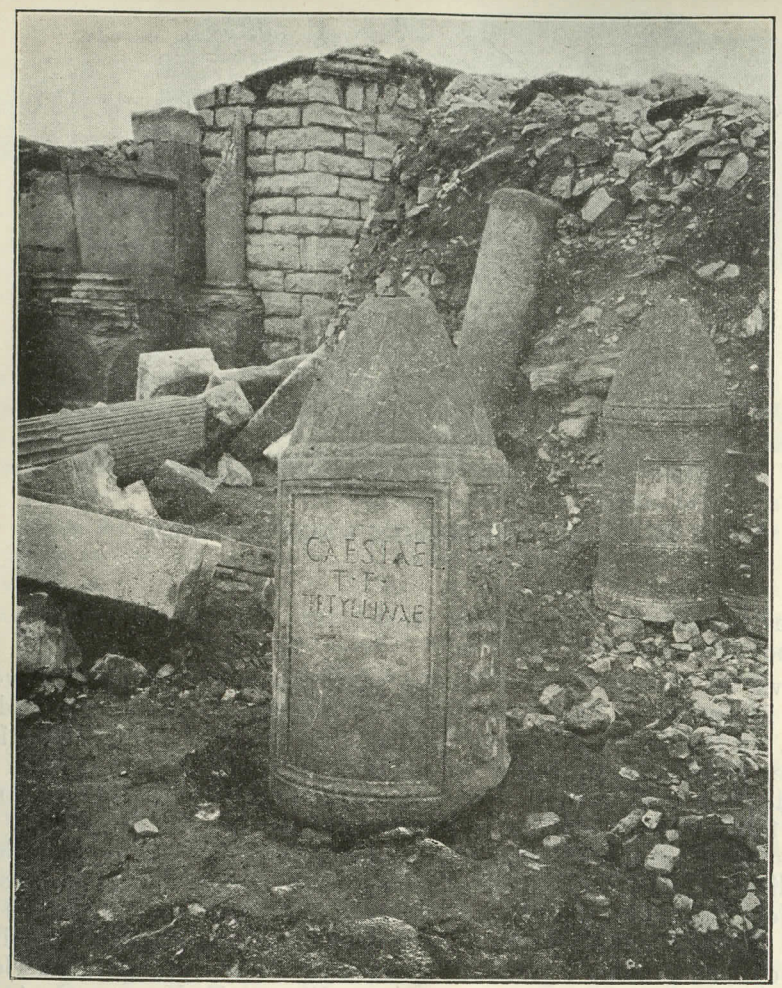

13. Trajanova vrata u Podgrađu sa spomenicima, koji su odande nestali.

pravoslavni seljaci ne dadoše, da se prekapaju grobovi, te je toga radi došlo često i do ozbiljnih neprilika. K tome dođoše još i političke razmirice, te se tako faktično onemogućio sustavni i temeljiti rad oko istraživanja i iskapanja. Ta 7. lipnja 1895. malo da ne zaglavi predsjednik o. L. Marun na Vrelu Cetine od uzbunjenih seljaka, kada je pošao da pretraži i ispita ruševine stare crkve Sv. Spasa. Ne samo u Kninu i okolici, već dapače po čitavoj Zagori bijahu iste neprilike zbog kojih je društveni rad zapinjao.

Usprkos svim ovim neprilikama društvo je uprlo sve svoje sile da dokuči postavljeni cilj, te je svagdje, gdje se je samo moglo, tragalo i iskapalo. Na taj je način društvo prikupilo vanredno mnogo i lijepih spomenika i kamenih i metalnih i glinenih, koji još čekaju svoje objelodanjenje. Mnogi su od tih spomenuti u »Starohrvatskoj Prosvjeti« ali do

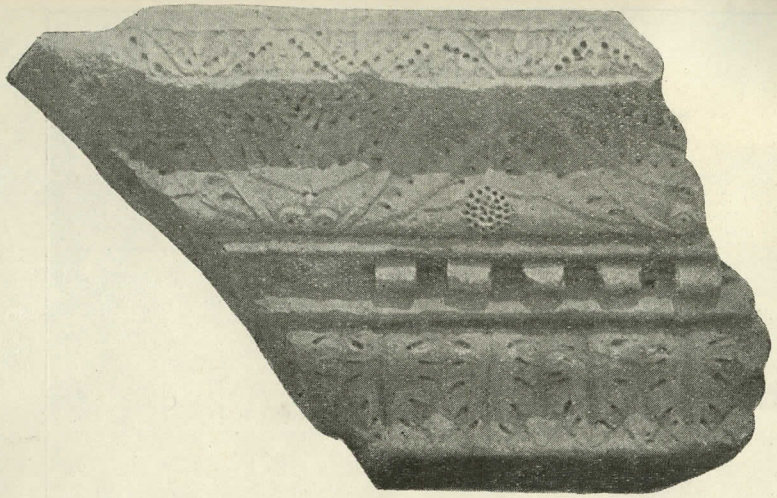

14. Fragment starokršćanskog vijenca iz Podgrađa.

stručne publikacije nije moglo doći, jer se iskapanja nijesu nigdje konačno dovršila.

Prvih se godina društvo bavilo samo okolicom Knina i provelo pokusna iskapanja u Petrovom polju na Ceceli, u Koljanima, kod Vrela Cetine, na Bribiru, u Ždrapnju, Šupljaji i na mnogim drugim mjestima, ali svagdje, kako rečeno, samo za pokus. Ti pokusi i te radnje bijahu objelodanjene u »Viestniku Hrvatskog arkeologičkog društva« u godinama 1890., 1891. i 1892., a kada je prestao taj list izlaziti god. 1892., objelodanjeno je u pojedinim izvještajima, dok nije god. 1895. pod uredništvom F. Radića počelo izlaziti glasilo samoga društva »Starohrvatska Prosvjeta« od kojega je nakon manjih i većih razmaka izašla zadnja sveska godine 1904. I u ovom glasilu bijahu redom objelodanjivani nalazi i iskopine, kao što i pojedine gradine i građevni spomenici. Tu su opisi gradova Nečvena, Ključića, Glavaša i Bogočina, zatim studija od P. Kaera »O stećcima«, opisi i nacrti raznh sredovječnh crkava (osobito sa Korčule, Visa i Stona), sa vrela Cetine, te samostana Čokovca (Kod Tkona); studija Fra. Zlatovića: »Topografičke crtice o starim hrvatskim županijama«; tu su objavljeni bosanski i drugi sredovječni natpisi itd. itd. Iz ovoga, što se doslije napomenulo, vidi se jasno, da se iz početka naišlo na razmjerno mnogo spomenika, koji su više ili manje bili zagonetni. Skoro se uvijek naišlo na nešto novo, svaka je iskopina tako reći imala svoju vlastitu značajku. Naravno, da je došlo i do razlika u mnijenju i shvaćanju, a te su se protimbe sve više zaoštravale, dok nije kod otvorenja prvog muzeja hrvatskih starina (još godine 1893., dakle prije »Starohrvatske Prosvjete«) došlo do preloma. Iz Kninskog starinarskog društva izađoše članovi sa Primorja a na čelu im Don F. Bulić, koji osnovaše novo starinsko društvo »Bihać« u Splitu, a to je društvo imalo već dne 14. svibnja 1894. svoju prvu glavnu skupštinu. Time je Kninsko starinarsko društvo dašto mnogo štetovalo. Tako se radna sila pocijepala, a nama je tim raskolom slabo bilo pomoženo.

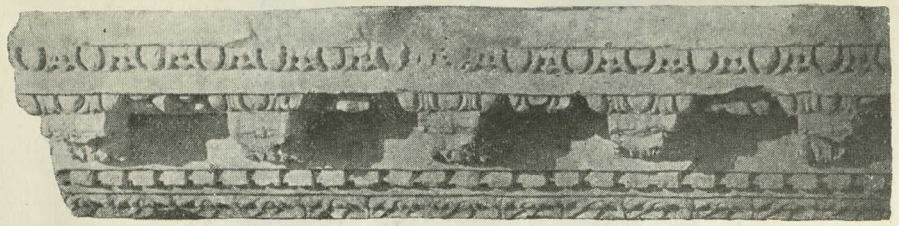

15. Glavni vijenac iz Podgrađa.

I druge su neprilike snašle društvo. Počelo se sa svih strana napadati i javno i potajice. Neprijateljima društva dobro dođoše političke borbe, te su pravoslavni, koji su baš u okolici Knina u velikoj većini, digli se na šovenski način tjesnogrudnih separatista listom protiv društva i njegovog rada. To bijaše tim laglje, što je predsjednik bio fratar, te već kao takav »nije smio« da pristupi u pravoslavna groblja. Počelo se uz to i društvenom radu izrugivati, a na taj se način potpuno omalovažavao ne samo rad već i spomenici sami. Političkoj je to vlasti veoma dobro dolazilo. I ona je počela sprečavati rad gdje je samo mogla. U Beču naime nijesu htjeli ni čuti o kakovim spomenicima iz doba narodne dinastije. Sve je to za njih bilo sumnjivo i osobito zbog toga, što je sve to imalo navodno nekakvu panslavističku pozadinu! Naravno, da su i »učenjaci« dali svoj »placet «ovakovu postupku, te je društvo ostalo tako ne samo potpuno osamljeno, već je dapače svagdje kamogod se obraćalo, naišlo na protivnike.

Svagdje, gdje se god počelo tragati za našim starinama, svagdje se nađoše i ostanci starijih kultura, a osobito rimskih. No to opet spadaše pod vlast konservatorâ u Splitu i Zadru. Ovi konservatori pak u interesu stvari ne dadoše, da se dira u ono, što je starije od srednjega vijeka, dakle u ostatke klasične starine. Ali na mnogim se mjestima našlo ne samo sredovječno na antiknom, već i antikno na starijem kulturnom tlu.

Da se svim neprilikama po mogućnosti izbjegne, promijenilo je društvo zaključkom VI. glavne skupštine, svoje ime, te se prozvalo: »Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu«. To je već nešto »bolje« zvučilo, jer je ime samo označivalo djelokrug. Možda je baš lih radi ove promjene dobilo društvo potporu i od bečkog ministarstva prosvjete! Ali i to nije mnogo pomoglo, dapače se je sav okoliš Knina digao protiv toga, jer Knin, okolica i čitava sjeverna Dalmacija naseljene su srpskim življem.

Ali društvo nije klonulo. Sve ove protivštine očeličiše još više malenu onu četu, koja se okupljala oko časnoga predsjednika, te je napokon odlučilo, da dođe u što jaču vezu s bečkim Arheološkim Institutom i to, jer su, kako je rečeno, svagdje na našim starinama bile pomiješane i rimske. Društvo će odslije početi iskapanja i istraživanja, pa ako se namjeri na vrijedne rimske spomenike, to će Arheološki Institut dati dalje iskapati i istraživati. Tako otkriveni rimski spomenici smjestiće se u muzejima primorskih gradova Zadra i Splita, a sredovječno ostaće na mjestu ili će poći u Knin.

Tako se napokon tom diobom rada polučiše vanredni rezultati, koje ćemo u kratko pregledati.

16. Trajanova glava sa njegova slavoluka u Podgrađu.

Istraživanje starina bilo je među franjevcima, koji imađahu svoje škole u Sinju, od davnine obljubljeno a osobito onda, kada je o. I. Tonković počeo iskapanjem rimskoga A e q u u m a (Čitluk kraj Sinja), gdje je nađena glava vanredne klasične ljepote (slika 5. a i b). I otac L. Marun učenik je nadbiskupa Milinovića, te je od njega i dobio vanredno razumijevanje za starine uopće, a za naše napose.

Nakon iskapanja na Kapitulu, u Biskupiji i na Vrelu Cetine, već su godine 1889. započela istraživanja naokolo Bribira, a osobito na zapadu starodrevnog Skradina, otkako se pokazali ostaci, slični onima sa Kapitula i Biskupije. To se pokazalo i na crkvi Sv. Bartola, župnoj crkvi u P i r a m a t o v c i m a (slika 6.) i to u odlomku, koji se zove Ž d r a p a n j, a leži ispod bribirske gradine. Tamo ne nađoše samo ostanke sredovječnih starina, te staro-kršćanskih i klasično rimskih spomenika, već i predrimskih. Iz te epohe potječe kip sa četiri glave, koji je nađen u blizini brežuljka, koji se i danas jošte zove S u v i d (sl. 7.) Između crkve Sv. Bartola i između toga brežuljka nalazi se izvor, koji je davao rimskoj naseobini na Prokljanu vodu. Kada se znade, da je baš Skradin, koji leži samo desetak kilometara na istok tog položaja, bio u prvo rimsko doba sijelo konventa, koji je zastupao četrdeset gradova u Liburniji, tada čovjek može zamisliti važnost takovih otkrića, ali ujedno i potrebu takova otkrića ne iznositi prerano na javu.

Odlučeno je držati se predbježno točno onoga, kako je prije svjetovano u društvenim vijećanjima. Ali i pokojni Dr. Franjo Rački dao je upute u svom pismu od 1. studena 1893. Taj je savjet uzelo društvo kao oporučnu ostavku velikog pokojnika. Ovaj savjet glasi doslovce: »M i s l i m,

17. Rimski lukovi u Šupljaji (Burnum).

d a s e s a d a i m a d e n a s t o j a t i č i m v i š e g r a đ j e p r i b a v i t i. S t o g a i m a l o b i K n i n s k o d r u š t v o s a m o k o p a t i, a k n j i ž e v n i c i n e k a i s k o p i n e o b j a š n j u j u. S a s t a v n u i z r a d b u v a l j a o d g o d i t i, d o k s e g r a đ a z a n j u s a k u p i«. Tako se odustalo ne samo od kojekakovih pustolovnih hipoteza, već i od samih publikacija, te je jedina briga bila s a k u p l j a t i i s a č u v a t i. Što se je o onim iskopinama i spomenicima objelodanilo, to je sve više informativno, kao na pr. publikacija Dr. K. Patscha u »Glasniku zem. muzeja« u Sarajevu: »Rimski kameniti spomenici Kninskog muzeja«; F. Radića: »Izvješće o radu Hrv. starinarskog društva u Kninu« (Zagreb 1899.); H. Liebla i Wilberga »Ausgrabungen in Asseria« (1908.) i ono god. 1913. o iskopinama u Burnumu. Stoga moramo ovdje barem u glavnim crtama ocrtati uspjehe pojedinih iskopina, da se vidi, kako i na koji se način odužilo društvo narodu.

U župi se Piramotovcima počelo već god. 1889. sa istraživanjem i iskapanjem, koje je radi nestašice novaca veoma lagano napredovalo, tako da i god. 1913. ne bijaše još potpuno provedeno. Na slici 6. vide se ruševine staro-kršćanske bazilike, koja je bila u drugim vremenima pregrađivana, dok je nijesu Turci u XVI. stoljeću sasvim razrušili. Tu se našlo sila materijala i fragmenata skulpture i arhitekture sa napisima i bez njih. Na slici se vide veliki kameni sarkofazi, koji su bili začudo sasvim ukopani, te su ležali ispod pločnika crkve. Duž čitavog obronka na kojem leži župa Piramatovci od kraja na kraj, sve je puno rimskih i sredovječnih spomenika i ruševina. I gdje se god zakopa, dolaze na vidjelo ostaci mozaoika, zgrada itd. Kao danas, tako je moralo biti i u staro doba; selo, mjesto ili naseobina nizala se duž glavne ceste, koja je vodila sa zapada u Skradin. Skrajnja je istočna točka baš ta starokršćanska bazilika, od koje su na humku prem istoku kakovih 50 koračaja podalje, sagradili župljani novu crkvu Sv. Bartola. U nju su uzidali veoma mnogo spomenika kao građevni materijal. Na zapadnoj skrajnjoj točci, kod župničke kuće, otkrivena je velika građevina sa krasnim mozaicima, a po srijedi jedne therme sa izvrsno sačuvanim grijalištem (hipokaustom) kacama itd. Sve

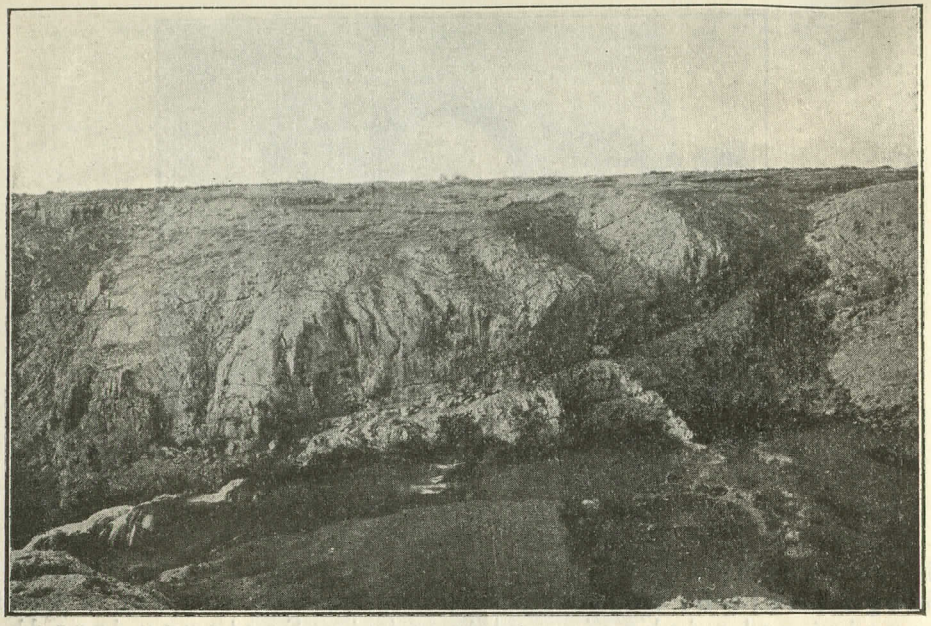

18. Šupljaja (Burnum) na Krki.

ovo je točno fotografirano, snimljeno i narisano, te treba samo još nekoliko radnih dana, da se prikupi još ostali materijal i preda javnosti. Kako su važni ti spomenici ne samo za naše sredovječno već i za klasično rimsko doba pokazuje jedan odlomak napisa sa imenom »V a r v a r i a«.

Potpuno izvedena iskapanja provedena su na mjestu »B i l i c e« (slika 8.) zvanom, na jednom malom poluotočiću Prokljanskog jezera, što ga pravi Krka ispod Skradina, a leži nasuprot malom otočiću Stipancu, na kojemu se vide silni tragovi rimskih zgrada. Ovdje je morao biti nekoć veliki manastir sa vrlo originalnom crkvom, ali mu je ime sasvim iščezlo. Manastirske ruševine nijesu tako zanimljive, kao što su zanimljive ruševine crkve. Ona pokazuje potpuno iskopanu crkvu god. 1905. a tu se vidi osobito važan i značajan crkveni tip, naime j e d n o b r o d n a c r k v a s a t r i p o l u k r u ž n e u d u b i n e (apside) kod svetišta; potpuni primjer tako zvane »cellae trichorae«. Još jedan takav primjer imademo u sredovječnoj crkvi u Pridragi, koja je u osnovi jednaka crkvi u Bilicama. Crkva u Bilicama mora da potječe iz VII. stoljeća, ako ne i ranije, kako nam to pokazuje odlomak pluteja sa monogramima, koji doslije još nijesu pročitani (slika 9.).

Tekom vremena i zbog navedenih uspjeha sve se više i više zaključivalo, da se naše starine nigdje ne pojavljuju same, već da su one gotovo svagdje samo dokumenti najtijesnije povezani sa spomenicima ranijih kulturnih epoha, a tako, da čine ujedno i neprekidni lanac od predhistorijskoga doba do danas. Samostalno istraživanje oteščavala je znatno uredba austrijskih konzervatora, no ipak je Beč poslije g. 1893. podavao i kninskom društvu obilatije pripomoći, dakako uz stanovite uvjete. Nisu to bili na oko teški, a opet su bili ubitačni za rad društva oko traženja

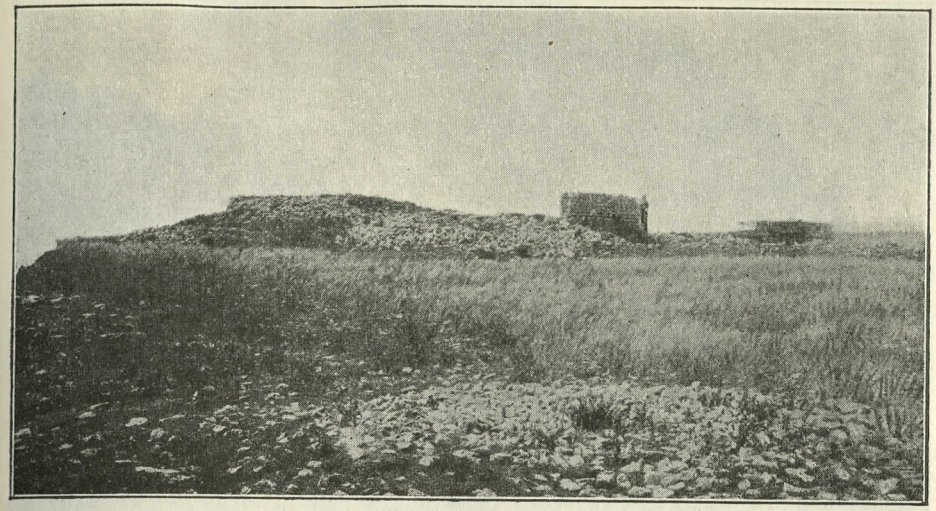

19. Bribirske ruševine. Gradina.

i studija d o m a ć i h starina. Ta o tom se najmanje htjelo voditi računa, a konzervatori bi nadgledajući rad, najviše pazili na antikne spomenike, pa bi odlučivali, u koji će muzej što poći.

Zadarski i Splitski je muzej određen gotovo lih za antikne spomenike, a kninski za sredovječne i starohrvatske. Da se tomu tutorstvu umakne bude odlučeno, da se kninsko društvo priveže izravno uz najviši austrijski institut, uz Arheološki Institut u Beču. I ovaj naum lijepo uspije. Donio bi još ljepših plodova, da nije baš u najvećem razmahu rada došao svjetski rat i prekinuo sve radnje bez iznimke. Danas bi bile te radnje i ti uspjesi poznati već čitavom naobraženom svijetu. A da se vidi, što se uradilo i do kakovih se rezultata još mora doći, evo samo nekoliko primjera.

Četiri kilometra na istok B e n k o v c u k o d P o d g r a đ a (slika 10.), dižu se iznad državne ceste glomazni zidovi, koji po radnji i po značaju potječu iz davnoga predrimskog doba (slika 11. i 12.) po nekojima dapače i iz grčkog kiklopskog doba. Nasred tog zida stere se groblje sa sredovječnom crkvicom Sv. Duha, na kojoj se pokazivali veoma često tragovi spomenika vrlo ranoga srednjega vijeka. Društvo je dugo tražilo način kako bi se dalo ovdje provesti istraživanje. Premda je to katoličko groblje i katolička crkvica, ipak narod nije htio ni čuti, da mu se prekapaju grobovi otaca. Napokon bi smišljeno: Župnik, također fratar, dade po nagovoru predsjednika starinarskog društva u zimi g. 1897. kopati temelje, tobože, u svrhu proširenja i povećanja sakristije. Za nekoliko sati već dođoše na vidjelo ogromni komadi rimskih arhitrava sa lijepo isklesanim natpisima. Bečka centralna komisija, kao i mnogi drugi kušali su već prije toga u ovoj gradini iskapati. Uspjeh je bio veoma slab. Ovaj nalaz pobudio je senzaciju. Bečki Arheološki Institut prihvati predlog starinarskog društva, te se g. 1899. počelo pod vodstvom pisca ovoga članka sistematično iskapati naokolo crkvice Sv. Duha. Tako je bio otkriven rimski forum sa bazilikom, koja se je kasnije pretvorila u kršćansku crkvu. Uz to, dakako, našlo se i mnogo drugih zgrada i mnogo sredo-

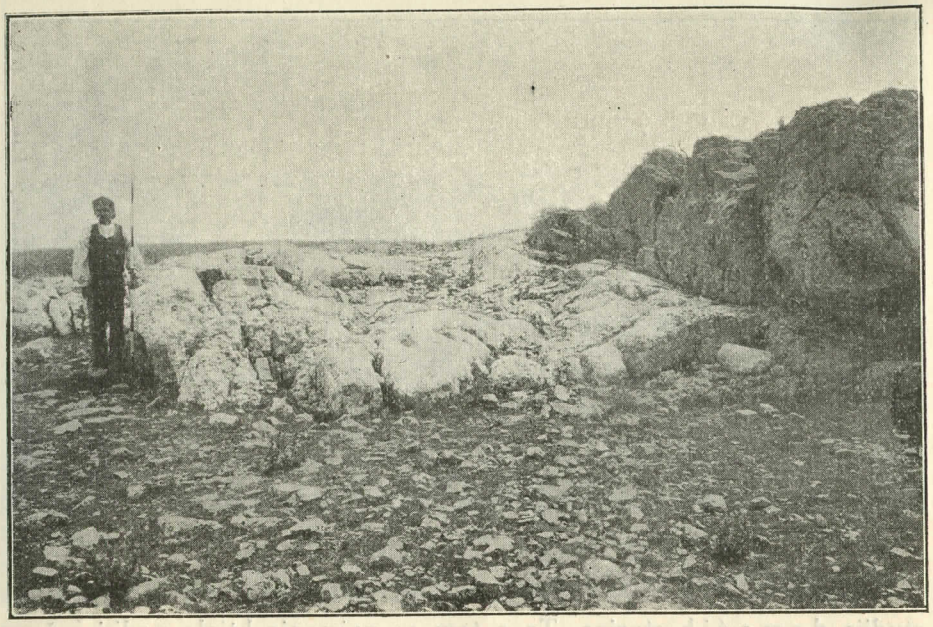

20. »Prehistorijski ulaz« u Bribirsku Gradinu.

vječnih starina, ali ne toliko, koliko se mislilo na ovome mjestu naći.

To nalazište bijaše rimska Asseria. Ta je gradina sada poznata pod imenom Podgrađe, sa sviju strana opasana zidem napomenute vrste. Na tri strane strši visoko iznad strmih obronaka. Samo prema sjeverozapadu nema obronka, već tlo gradine prelazi u visoravan, a na toj je strani iščeznulo zide pod zemljom i ruševinama. Dok su prijašnji, od c. i kr. vlasti određivani istraživači kopkali tu i tamo, bez pravoga smisla i bez ikakovog uspjeha, bila je naša prva pomisao, da glavni ulaz u Asseriju mora biti baš u osi ove visoravni, pod silnom ruševinom, koja se nalazi baš na onom mjestu. Čim se dakle stalo kopati na onoj točki, za čas budu otkrivena glasovita Trajanova vrata (slika 13.), koja nalikuju slavoluku. Osim različnih arhitektonskih fragmenata toga impozantnoga djela našao se i natpis cara Trajana, koji je stajao iznad slavoluka. Ta su se vrata vremenom, ili svakako prije IV. stoljeća u više namaha pregrađivala i smanjivala, dok nijesu napokon za cara Licinija, kako to natpis kaže, pretvorena u kapelu ili bogomolju. Kod ove kapele našao se i jedan veoma važan arhitektonski ulomak (slika 14.), važan osobito pogledom na kasniju arhitektonsku rezbariju. Ako se naime usporedi glavni vijenac sa tog Trajanovog slavoluka sa ulomkom, koji je nađen iz kasnijeg doba kod foruma (slika 15.) sa gore navedenim vijencem, vidi se očito onaj prelaz iz čisto klasičnih oblika u sredovječne. Još je druga spomena vrijedna činjenica. Konsole, koje su nosile ploču sa Trajanovim natpisom, imale su desno lik ljudske glave, a lijevo bikovlje. Lik ljudske glave nosi crte lica cara Trajana a ta glava, kako se na slici vidi ima — kozje uši! I gle: naša narodna priča javlja i danas, da su u cara Trojana bile kozje uši! (slika 16.)

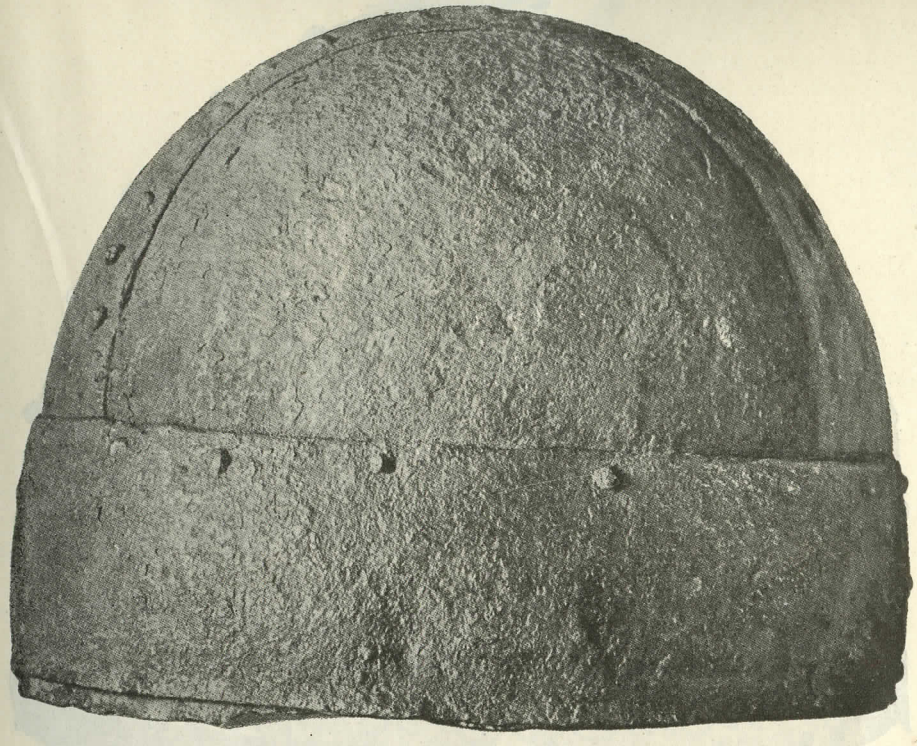

21. Sredovječni šljem iz Vida (Narone).

Iskapanja se nastavila kroz više godina, ali ne bijahu nikada potpuno iscrpljivo provedena i to iz osobnih razloga. U samoj Asseriji našlo se osim rimskih spomenika i vrlo znatnih spomenika iz drugog razdoblja kao što je n. pr. skupni grob iz mjedenog doba sa veoma bogatim nalazom; zatim izvan zidina predrimsko groblje sa vanredno zanimljivim uresom iz mekanog srebra. Nešto se slično našlo doslije samo na otoku Krku i u Ninu. Sve što bijaše važnije i zanimljivije, prevezlo se u muzej Sv. Donata u Zadar, a taj je danas u — Italiji! I tako je sve ovo danas za nas izgubljeno.

Površni pregled tih iskapanja, kao i opis pojedinih tamo nađenih spomenika, izašao je g. 1908. u IX. godišnjaku: Jahreshefte des Österreichischen archeologischen Institutes« u Beču.

Dvadeset i dva kilometra zapadno od Knina na državnoj cesti, dižu se dva luka nasred obrađenog polja, a ravno iznad Manojlovca glasovitih vodopada Krke. To su ostaci nekadašnjega utvrđenog logora XI. rimske legije Burnuma, koje narod zove baš zbog tih lukova »Šupljа crkva« ili kratko »Šupljaja«, a poznati su po čitavom svijetu pod imenom »Archi romani« (slika 17.). Taj logor da je osnovao glavom car August g. 34. prije Krista (slika 18.), te stajao upravo nasuprot predrimske utvrde preko Krke i bio je posljednji u kojem se spominju Goti. Tu nekada bijaše sredovječna crkvica sa grobištem, ali bez osobitih spomenika. Da se uzmogne doći do kopanja i istraživanja, moralo je kninsko društvo kupiti dotične zemlje, a ono ih je i prekupilo u god. 1912. i pre-

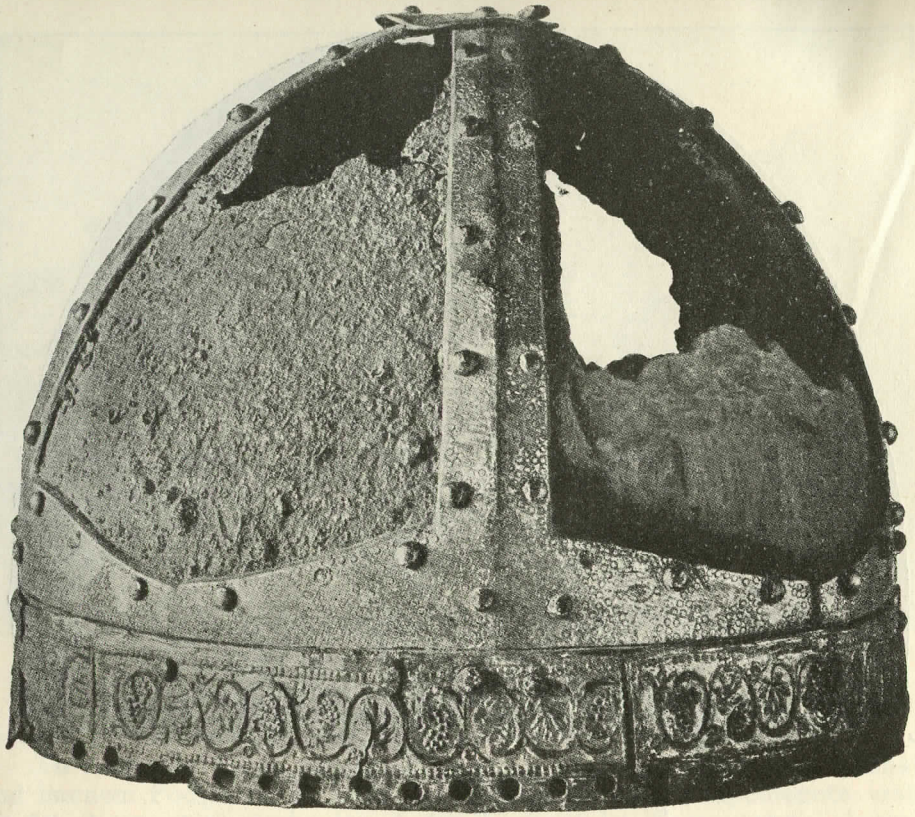

22. Sredovječni šljem iz Vida (Narone).

dalo uz godišnju najamninu Arheološkom Institutu u Beču. Institut je još iste godine započeo pod upravom pisca ovog članka redovito i sistematičko iskapanje, koje je bilo preliminarno publicirano u Izvješću o iskopinama u »Jahreshefte des Öst. archeologischen Institutes« god. XVI. (1913.). Kako se vidi iz priloženih slika, iskopine su mnogo obećavale, te se u tu svrhu sagradila i posebna kuća, da se tu pohrane oni spomenici, koji ne bi došli u kninski muzej. Nu početkom svjetskog rata g. 1914. bude posao sasvim obustavljen. Podignuta kuća i iskopine, koje su ostale na licu mjesta, propadoše sasvim.

Glavno pak središte novijeg rada kninskog društva bijaše g r a d i n a B r i b i r s k a (slika 19.), oko koje se usredotočio sav društveni rad onamo od god. 1910. Okolica Bribira opisana je malo prije, te se upravo željno čekalo na zgodu, da se započme istraživati gradinu. Prije svega, trebalo je kupiti ona zemljišta, na kojima se htjelo kopati. No budući, da u blizini nema nikakove nastambe, društvo je moralo sazidati i posebnu kuću na gradini. I kad je sve bilo u redu, rat je i tu zaustavio sve radnje. Po svjedočanstvu samo površnih istraživanja učinjenih do god. 1914. m o r a m o o č e k i v a t i, d a ć e s e t u n a ć i u n e p r e k i n u t o m v e z u s p o m e n i c i s v i j u k u l t u r n i h e p o h a, t a m o o d t r o m i k e n s k o g a d o b a (slika 20.), p a d o p o č e t k a XIX.

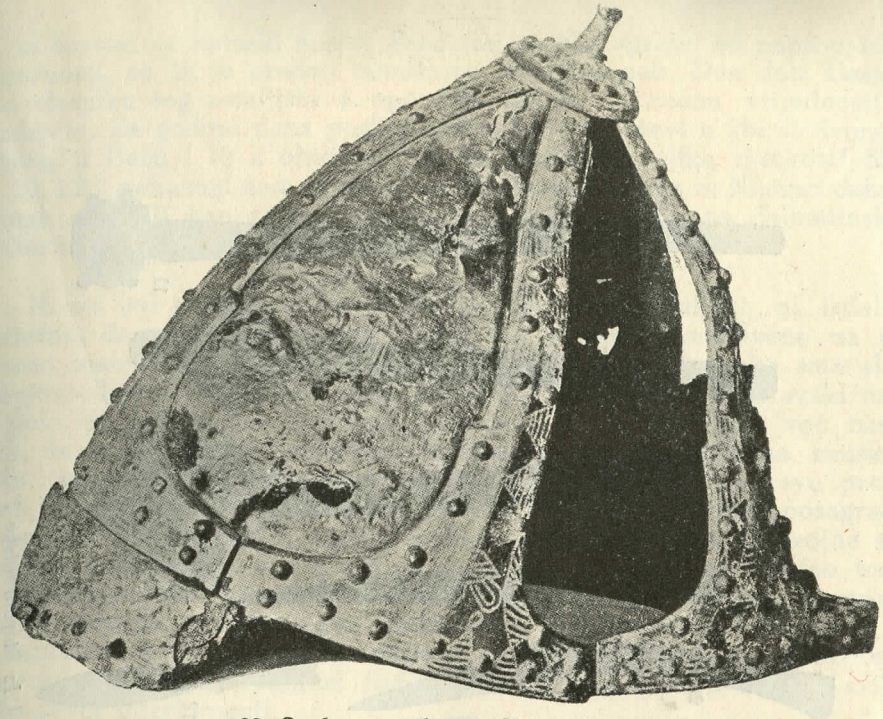

23. Sredovječni šljem iz Vida (Narone).

s t o l j e ć a. Gradina bijaše opasana zidem kao u Asseriji. Kod tog se zida našlo različnih ostanaka iz različnih epoha. Tu leže ruševine dvaju samostana, kula knezova Š u b i ć a Bribirskih, tu se nalaze ostaci i turskih i mletačkih gradnja. S v j e d o č a n s t v a n e p r e k i n u t o g a k u l t u r n o g a ž i v o t a i r a z d o b l j a o d 4000 g o d i n a. To sve leži i čeka uskrsnuće. Sve, što se našlo u dohvatu Hrvatskoga starinarskog društva pohranjeno je u kninskom muzeju, te se po navedenom može zaključiti, koliko i kakovih spomenika imade u Kninu. A da se vidi od kolike je važnosti za čuvanje apsolutno naših spomenika baš taj naš kninski muzej, navest ću samo jedan zanimljiv, no ujedno i žalostan slučaj.

U veljači godine 1901. pisac ovoga članka upravljao je raskopavanjem gradine na vrhu Vida, rimske N a r o n e, te je upravo grozničavom nestrpljivošću čekao pojedine predmete iz staro klasičnoga, a osobito iz ranijeg srednjega vijeka, iz vremena, kad je Vid bio središte glasovitih Neretvana. A to tim više, jer baš o tim Neretvanima, koji su bili i Srbi i Hrvati, a kao takovi od VII. pa do X. vijeka apsolutni gospodari Jadrana, nemamo još nigdje ništa potanje ispitano. I napokon dočekali: Dne 4. veljače nađe pisac u jednom kutu ispod zidina gvozdene ostatke, koji se pokazaše kao dijelovi starih šljemova. Kako bijahu zgnječeni i rastrgani, nije se moglo odmah konstatirati, iz kojeg su zapravo doba, već po uresima, obliku i konstrukciji, odgovarali su samo ranom srednjemu vijeku, vremenu dakle, kada su u najvećoj snazi bili naši Neretvani. Kao član znanstvenog odbora Hrvatskog starinarskog društva, pomišljao je pisac,

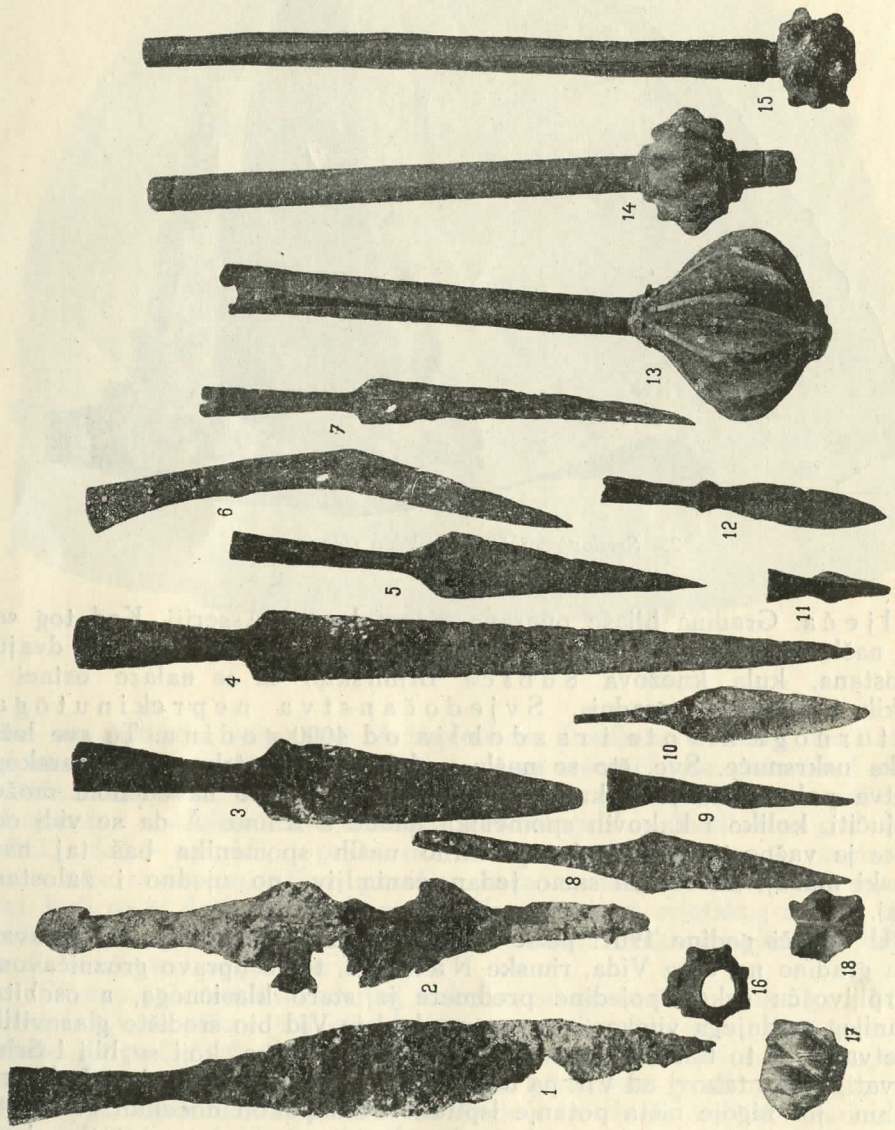

24. Oružje iz starohrvatskih grobova. („Iz Starohrvatske Prosvjete".)

da to spremi za kninski muzej. Predmeti su bili upravo od neprocjenjive vrijednosti, pa ih je predao tamošnjem župniku pok. Don Jozi Damiću, kao vlasniku tog zemljišta i upozorio ga na vanrednu vrijednosti tih predmeta. Za godinu dana poslije osvanuše ti šljemovi u zbirci dvorskog muzeja u Beču i to s oznakom, da su vanredno velika rijetkost! Slika 21. 22. i 23. pokazuju nam primjere od tih šljemova, koje su Nijemci dakako odmah označili kao radove svojih germanskih pređa na dalmatinskom teritoriju....

Ni svi ovi podaci, ni ove ni druge slike nijesu dakako ni izdaleka dostatne, da prikažu ogromno blago, što je doslije otkriveno na razmjerno malenom teritoriju. Ipak, ovaj članak svjedoči, kako smo slabo bili gospodari u svojoj djedovini, pokazuje, kako je tuđin na svaki način priječio, da se istražuje u prvom redu ono, što se nas tiče, već nas je silio, da se u glavnom zabavimo traganjem za spomenicima rimskoga doba, zapravo skroz internacijonalnoga karaktera. No uza sve protivštine, društvo je neumorno radilo, kupilo i zemljišta i kuće, posagradilo i opravilo nekoliko kuća, sadilo, tražilo i skupljalo i skupilo brojne spomenike, koji se tiču nas u prvom redu. Ni razmirice, ni suvišno trenje sa pravoslavnim življem, ni službeno ometanje nije taj rad zaustavilo, već se spremio teren za novo istraživanje, za novo doba, kada budu sve te zapreke odstranjene i kada nestane povoda, da se lažnom, polovičnom znanošću, krivim veličanjem tuđinštine, usađuje u dušu naroda svijest o njegovoj inferiornosti.

I sad je to doba došlo. Potomci i tobožnji baštinici rimske kulture dokazali su suludim razaranjem muzejske svojine visinu svoje kulturnosti u Kninu! A na nama je sada pokazati i dokazati svijetu, da mi nijesmo kup doteplica, koji su kulturne starosjedioce izagnali; da nijesmo doteplice, kojih se iztrijebljenje mora smatrati pohvalnim djelom; da je narod Srba, Hrvata i Slovenaca s pravom svoj u svojoj kući — zato je sav dosadašnji i budući rad Hrvatskog starinarskoga društva u Kninu jednako važan i za Srbe i za Hrvate i za Slovence.

Ali se ne varajmo, tek sada mi moramo početi ispravno raditi, ispitujući spomenike sviju epoha podjednako s obzirom na sadašnji narod. Bez naučenjačkoga šovinizma! Onda će grdosni zidovi Asserije, ostaci Burnuma, ruševine kninske biskupije, Bribira i bezbroj drugih pokazati, da su tamo doista grobovi naših otaca, naših pređa, a mi da imademo i te kakovo pravo, da na njima proživimo kao slobodni ljudi svoj život i dočekamo sretniju budućnost.

Résumé. L' auteur de l' article ci-dessus (»Les tombeaux des aïeux«), M. Ć. M. Ivékovitch, professeur de la haute école technique de Zagreb et membre de l' Académie yougoslave des sciences et des arts, plaide pour la restauration de la société archéologique à Knine, dans la Dalmatie septemtrionale (»Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu«), endommageé, par la monarchie autrichienne, pendant cette guerre, et par l' Italie, pendant l' occupation dalmate d'après la guerre. De même que le rédacteur de cette revue, dans son article sur la Croiecroate« (voir no 5, II. 151. M. Ivékovitch, lui-aussi, souligne les hauts mérites que s'est acquierts, durant trente ans d' un travail assidu, le fondateur et le président de cette société, le père franciscain L. Marun (lisez: Maroune), ouvrier modeste, mais plein de mérite. L' e'tude de M. Ivékovitch est interessante surtout par le matériaux archéologiques, non publiés jusqu'ici, et dont la découverte est due, en partie, à lui-même. Derniérement, du reste, les fouilles

de la société de Knine ont, attiré l' attention d'un savant viennois, le professeur Strzygowsky, et l'on peut, dire que ces recherches archéologiques acquièrent de plus en plus une importance européenne.

L'article ci dessus s'occupe surtout des fragments qui datent du bas moyen-âge et de la période préhistorique, parce qu' ils sont peut être les seuls témoins des premiers habitant de ces contrées. L' auteur attire l'áttention sur l'importance de ces fouilles, confirmée par la haute autorité du Mgr Bulić qui les compare, â ce pont de vue, avec les autres documents archéologiques connus des mêmes époques, et nous montre, comment est sortie dé là l'idée d'une société archéologique s'occupant de fouilles, surtout de celles dont l'importance est capitale pour l'hostoire de l'indépendance politique croate. La tâche de cette société a été définie par le chanoine Rački, histoiren croate: rassembler d'abord, et aprés avoir rassemblé, étudier ces témns historiques so la base des matèriaux indigènes et de deux des autres pays. La société avait des grandes difficultés à vaincre. L'auteur décrit les découvertes les plus importantes pour. L' hostoire croate, et pour laa civilisation des nos aïeux. L'histoire en est, du reste, liée á l'histoire des époques beaucoup plus anciennes, ce qui a conduit aux recherches de Asséria, de Barnum... De cette manierè, on a découvert à Piramotovtsii près Bribir, une statue de pierre à quatre visages, comme on représente le dieu slave Svantévide, et on l' a découverte sous une colline qui porte justement le mom de »Suvid- (lisez: Souvide) gora« (montagne) A Asséria, on a découvert une statue représentant la tête du roi Trajan avec des oreilles de chèvre, tel que le chantent nos contes nationaux. On a donc commencé avec de telles fouilles à Burnum et à Bribir où l' on trouve des traces d'une civilisation très ancienne, de sorte qu'il reste ici des couches veilles de mille ans à deterrer. L'auteur décrit ensuite les fouilles de Bilitsé, la basilique »trichora« du VIIe siècle, qui ressemble à l'église de St. Martin de Pridraga, intéressante par ses fragments au point de vue de l'architecture et des inscriptions. Surtout se distinguent les fouilles à Kapitul prés Knine et à Biskupia, remarquablec par la multitude et la diversité des détails décoratifs et constructifs. L'importance d'un musée spéciel est démonstrée par l'auteur aussi par le fait, que, pour n'apporter qu'un exemple, des casques trouvés a Vide (ancienne Narona, dans la patrie des pirates de la Néretva) qui dataint du bas moyen-âge, étant disparus, sont tout d'un coup apparus au musée de la cour impériale de Vienne.

A la fin, l'auteur attire l'attention sur l'importance de tous ces objets que reu ferment oncore les tombeaux de nos aieux, pour l'histoire de la civilisation et pour u'histoire politique croate.

VLADOJE DUKAT: KORESPONDENCIJA ABRAHAMA PENZELA I ADAMA BARIČEVIĆA

Abraham Jakov Penzel bez sumnje je zanimljiva ličnost šarenog XVIII. vijeka — »najljepšeg vijeka«, kako ga na jednom mjestu zove Jovan Skerlić. On je tip literarne i naučne bohême onoga vremena, gotovo bismo rekli: zadocnjeli »putujući skolar«. Čovjek širokog, iako ne dubokog znanja, izvanredno načitan, znalac desetoro jezika, plodan pisac, potucao se taj Nijemac po srednjoj Evropi, živio u Njemačkoj, u Rusiji, u Poljskoj, u Austriji, pa opet u Njemačkoj, a da se nigdje nije mogao smiriti ni dovinuti se višem cilju. Koliko je god bio okretan i upotrebljiv, i lako se snalazio u svakoj prilici, nesretni porok njegov — bio je strasno odan piću — tradicionalni porok vaganata i putujućih skolara, posvud mu je kvario račune. Lako je ulazio u odlično društvo, ali čim bi sklonost njegova k vinu izbila na površinu, svijet ga se počeo kloniti i on je zamalo morao ponovo uzeti štap u ruke.

Udes ga je bio zanio i u naše krajeve. Godine 1793. postade profesorom poetike u ljubljanskom liceju, gdje je proveo pet godina. Među učenicima njegovim bijaše i Jernej Kopitar, koji u svojoj autobiografiji iznosi nekoliko epizoda iz života toga svoga profesora (Barth. Kopitars Kleinere Schriften [Wien 1857] str. 1.—14.; napose 5.—7.). Sud je njegov o Penzelu kratak i odrješit: »... sehr gelehrt und redlich, aber jeden Abend ebenso betrunken...« Čim je Penzel došao u Ljubljanu, odmah je, kao čovjek od knjige i pera, stupio u saobraćaj s književnim drugovima u kranjskoj metropoli. Kako se, kao filolog i znalac jezikâ, živo počeo zanimati za jezik i književnost južnih Slavena, nije čudo da je tražio vezâ i u Zagrebu. I tu se namjerio na Adama Baričevića, bivšeg profesora zagrebačke arhigimnazije i u ono vrijeme župnika pri sv. Mariji u Zagrebu, čovjeka obrazovana i uslužna, ljubitelja knjigâ[1]), s kojim je onda kroz sve vrijeme svoga boravljenja u Ljubljani vodio dosta živahnu korespodenciju. Dašto, ta se korespodencija vodila latinskim jezikom, za onda još jezikom evropske naučne republike. Uzgred pominjem, da je Baričević bio čuven hrvatski latinist, ali on ipak nigdje ne dostiže glatkog i elegantnog latinskog stila Penzelova.

Budući da ta korespodencija podaje malu doduše, tijesno zaokruženu, no ipak zanimljivu sliku iz kulturnog života u našim stranama potkraj XVIII. stoljeća, mislim da ne će biti na odmet, ako iz nje nekoliko sitnica, koliko su od općeg interesa, iznesem na svijetlo.

Kako su se njih dvojica upoznali, to se iz korespodencije ne razbira. Prvo pismo, što ga Penzel piše Baričeviću (14. X. 1793.) već je odgovor na jedno (izgubljeno) pismo Baričevićevo, pa se čini, da se Baričević prvi

[1] Ispor. moju radnju: O književnom i naučnom radu Adama Alojzije Baričevića (1756. — 1806.). — Rad 224. str. 75. — 97.

obratio na Penzela. U tome pismu Penzel podaje svom novom prijatelju kratak »curriculum vitae«. Rodio se, veli, u Dessavi (zapravo u selu Törten kod Dessave; god. 1749.) u Saksonskoj, u kraju, gdje su nekad živjeli Slaveni. Prema tome je i on, kako ponosno ističe, po svojim predima Slaven. Već od djetinjstva zanimao se slavenskim jezicima. Bivši u sveučilištu u Halli napisao je tri disertacije, koje rade o Slavenima (ne navodim natpisâ tih disertacija, jer nemaju vrijednosti; opsežniju biografiju Penzelovu donosi djelo »Allgemeine Deutsche Biographie«). Onda je, postavši katolik (rođen je i odgojen u kalvinskom zakonu), pošao u Rusiju i naučio letski, litavski, estonski i ruski. Odavle je prešao u Poljsku, gdje je proveo deset godina. Poljski da znade kao svoj maternji jezik. Iz Poljske ga je «dira necessitas« odagnala u Sleziju, gde je bio učiteljem nekog mladoga plemića. Čuvši za nj carski dvorski savjetnik Birkenstock (jedan od glavnih pomagača Josipa II. pri povođenju njegovih školskih reforma) pozvao ga u Beč i namjestio kao profesora u Ljubljani. Tako mu se evo pružila prilika da nauči južne slavenske dijalekte: hrvatski, dalmatinski, dubrovački, srpski i bugarski. Odmah je počeo tražiti gramatike tih dijalekata, ali je bio slabe sreće. Poznaje Relkovićevu ilirsku gramatiku, no ne zna, kakav se jezik razumijeva pod tim imenom. Stoga moli Baričevića da mu šalje knjigâ o Hrvatskoj; napose bi htio rječnike Jambrešićev i Belostenčev, prijevod Sv. pisma i koju historiju hrvatsku, a naročito Krčelićeve Notitiae praeliminares, Katančićeve rasprave i djelo Blaškovićevo (de Republica Andautonia).

Baričević mu odgovara 28. X. 1793. i opsipava ga hvalama po običaju humanista. Čestita noričkoj provinciji, što je onamo došao Penzel, jer otkako su umrli Nikodem Frischlin[2] i Ivan Schoenleben[3], nije Ljubljana imala muža, koji bi se mogao mjeriti s Penzelom. Djelce njegovo »de arte historica« pročitao je već pred godinu dana i odonda zavolio njegova pisca. Nastojat će mu pribaviti željene knjige. Izručuje mu pozdrav profesora Šimanovića[4], kojemu je Penzel god. 1792. pomogao pri izdavanju njegova djela »Evangelium Syntattomenon«.

Iduće se pismo Penzelovo izgubilo; i sâm ga Baričević nije dobio. U daljem pismu (3. I. 1794.) Penzel zahvaljuje zagrebačkom prijatelju i priopćuje mu, da je u Celovcu počeo izdavati »diarium aliquid litterarium« (Allgemeine gelehrte Zeitung Teutschlands für die österreichischen Staaten); pa moli Baričevića, da mu u Zagrebu nađe pretplatnika među onima, koji znadu njegov (Penzelov) maternji jezik. A izdat će u Celovcu i pisma svoja (Sammlung merkwürdiger Briefe; zbirka je izišla istom god. 1798.). »O drugim poslovima šutim, samo to jedno znaj, da ne polazim krčama niti tražim društva lijepih žena, niti obijam pragove moćnih, već neprestano ili što čitam ili pišem ili plandujem po šumama. Kao Epikur stanujem ἐν κήποις, u predgrađu nedaleko gimnazije ... Za jelo ne marim, ali dobijam izvrsnu hranu za sedam forinti kod neke udovice plemenita roda (vidua Nobilis), koja ima nećaka u gimnaziji«. Osvrćući se na neke

[2] Nicodemus Frischlin (1547.—1590.) latinski pjesnik i filolog, auktor djela »Grammatice latina«, boravio je neko vrijeme i u Ljubljani.

[3] Janez Ludovik Schoenleben, pisac slovenski i latinski, rodio se, živio i umr'o je u Ljubljani (1618.—1681.). Kao historik izišao je na glas djelima: »Aemona vindicata« (1674.) i »Carniolia antiqua et nova« (1681.).

[4] Franjo Šimanović († 1797.), profesor zagrebačke kraljevske akademije. Ispor. što sam o njem napisao u Nast. Vjesniku, knjizi XXX., str. 391.—393.

napomene u Baričevićevu pismu odgovara mu da Denisa[5] (bard Sined) pozna lično i da voli njegove pjesme, pa da Durichovu »Bibliotheca slavica«[6] željno iščekuje »ut puella Horatiana iuvenem trans mare Adriaticum ventorum vi retentum«.

Na to pismo kao da mu Baričević nije odgovorio. U pismu naime od 15. IV. 1794. Penzel se čudi, što Baričević ne odgovara i ne šalje knjigâ. Bilo bi, veli, za to prilike idućeg vašara. Novine su njegove našle mnogo kupaca u Beču, a veselit će se, ako mu ih Baričević nađe i u Zagrebu. Pismo imade ovaj pripis: »Kad sam ovo napisao, došao mi je đak i donio mi zlatnih novaca Dioklecijana, Valentinijana, Aurelijana, Konstantina i dr. Tim je blagom Ljubljana bogata; već sam bez ikakva troška stekao više od stotinu novaca ovdje iskopanih. Imade li takovih žetava i u Hrvatskoj?«

Baričević je Penzelu obećane knjige, čini se, poslao istom u kolovozu 1795., i to »per negotiatores Desselbrunerianos«, ali pismo se njegovo nije sačuvalo. Penzel mu odgovara 15. X. 1795. Među knjigama su dva djela Krčelićeva, koja mu je poslao na dar Josip Mikoci[7]; Penzel stoga moli, da mu isporuči njegovu hvalu. Blaškoviću i Katančiću sâm je pisao; pisma prilaže otvorena i moli da ih Baričević naslovnicima uruči. Osim toga šalje otvoreno pismo za Dombaya, premda ne zna, je li »taj Turčin i Arapin« pripada u njihovo kolo[8]. Za sve mu knjige zahvaljuje, bile one još kako neznatne. Sve su one za njega vrijedne, jer se i iz njih dade razbirati »populi genius«. Dosad poznaje »genius« Hrvatâ samo iz pjesama, koje o njima pjevaju u Prusiji, a tu je riječ »Hrvat« istovetna s »barbarin«. Samo žali, da nema među knjigama ni gramatike ni rječnika hrvatskoga. Zatim pita za »slavonske« knjige, za dalmatinske (ima nekoliko dalmatinskih knjiga štampanih u Veneciji), bosanske i bugarske. Konačno pripovijeda, da ga je pred tri mjeseca pohodio grof Széchényi[9] sa svojim »pedagogom« i odnio mu nekoliko knjiga, koje se tiču Ugarske — među njima nekoliko, što ih je dobio od Baričevića — i nekoliko starih novaca.

[5] Johann Nepomuk Cosmas Michael Denis. (1729.—1800.), isusovac i kustos dvorske biblioteke u Beču. Poznati latinski i njemački pjesnik (»bard Sined«).

[6] Vaclav Fortunat Durych (1735. — 1802.), auktor djela: Bibliotheca slavica antiquissimae dialecti communis et eulesiasticae universae Slavovum gentis (Vindobonae 1795.).

[7] Pisac djela Otiorum Croatie... koji je štampao Baričević (Rad 224, 85.—87.).

[8] Franz von Dombay (1758. — 1810.) rodio se i umr'o u Beču, ali je dugo živio i u Zagrebu (kao »k. k. orientalischer Gränzdollmetscher«) i tu izdao jedno od najznatnijih svojih djela: Geschichte der Mauritanischen Könige. Verfasst von dem arabischen Geschichtschreiber Ebül-Hassan Aly Ben Abdallah Ben Ebi Zeraa, aus der Stadt Fess gebürtig. Aus dem Arabischen übersetzt, und mit Anmerkungen erläutert, von Franz von Dombay (Agram, im Verlage der bischöflichen Buchhandlung. 1794.). Izdanje toga djela omogućila mu je znatnim dijelom baš hrvatska inteligencija, kako se razbira iz spiska prenumeranata (među njima se navodi i Baričević). Dombay bijaše u svoje vrijeme orijentalist na glasu. Vincentije Kalafatić, koji mu je također bio prijatelj, priča o njem da je pored istočnih jezika znao još i španjolski, francuski, engleski, talijanski, njemački i latinski. Kao »Gränzdollmetscher« zacijelo je znao i hrvatski. Baričević mu je bio prisni prijatelj i često ga je pohađao.

[9] Grof Franjo Széchényi (1754.—1820.), poznati magjarski rodoljub, osnivač magjarskog narodnog muzeja i narodne biblioteke. Službovao je i u Hrvatskoj (kao »locumtenens Bani«, predsjednik banskog stola i zagrebački veliki župan) i tu se valjada upoznao s Baričevićem, kojega je, kako se vidi iz njegove korespondencije s njime, visoko cijenio.

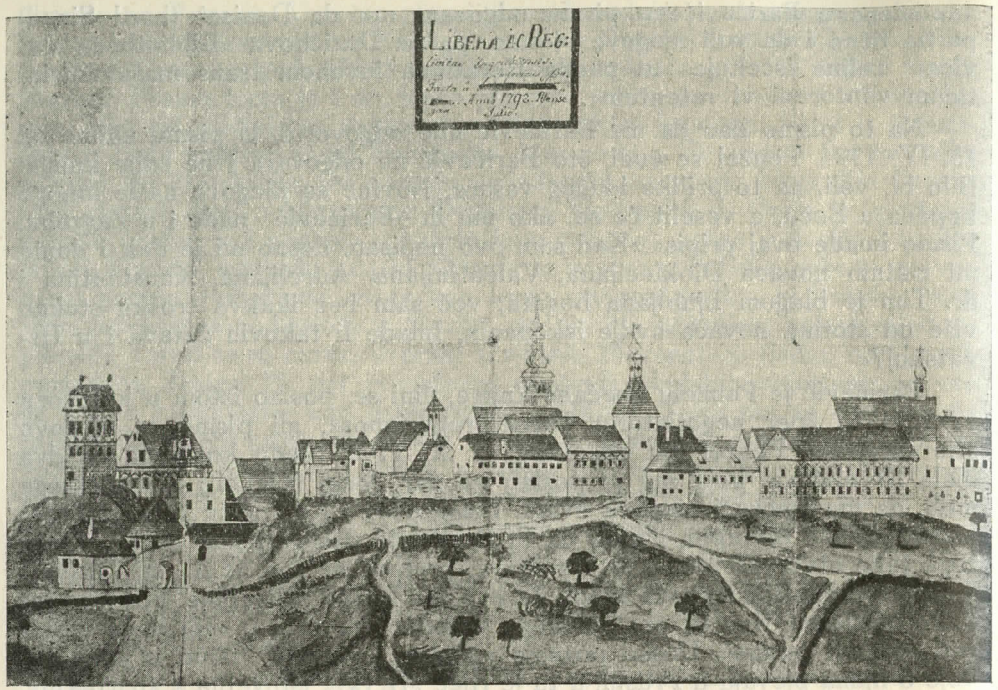

Zagreb (Grič) godine 1792. (U Gradskom Muzeju u Zagrebu.)

Baričević odgovara 15. XII. 1795. (To će biti datum koncepta, jer se iz odgovora Penzelova razbira, da je Baričevićevo pismo pisano uoči Božića = pridie Saturnalium). Već je, veli, mislio, da je Penzel ostavio Ljubljanu. Pismo je predao, samo je Katančićevo morao poslati u Peštu, gdje se on sad nahodi. I kod njega je bio Széchényi i odnio mu nekoliko knjiga, ali starih mu novaca nije pokazao. Nekad je rado pokazivao strancima svoje starine, što ih je sâm iskopao u Sisku, ali otkad je prije osam godina bio okraden od svog sluge, ne pokazuje ih nikom više.

Baričevićevo je pismo Penzel primio na Ivanje. Osobito ga je razveselilo, da mu je Baričević pisao na sâm imeni dan svoj. »To je zacijelo zavrijedilo vrč (= amphora) vina, no kako nemam vrčeva, dao sam odmah donijeti bocu vina — onako kako sam je primio, blagoslovljenu od svećenika — i cijelu ispraznio do dna u tvoj spomen; a pijući zaželio sam da poživiš toliko godina, koliko je kapi sadržavala svaka čaša«. I požurit će se da mu što prije odgovori, jer je o praznicima dokon. — Sad slijedi dugačka historička-etnografsko-filološka rasprava o Gotima, u kojoj Penzel među ostalim kuša i to dokazati, da su Magjari podrijetlom Laponci. »Ali te usrdno molim, da toga nikome ne kazuješ, da Katančić ne sazna štogod o toj stvari, jer je sad dužnost njegova da bude u volju Magjarima, a ovi ne će ni da čuju o tome da bi bili Laponci«. Pošto je onda cijelu staru Evropu podijelio trima narodima: Getima, Keltima i Kvenima, tvrdi najzad da su Geti [Goti] i Slaveni bili istovjetan narod. »Domovina obaju bila je jedna ista i to zajednička, a to jezici njihovi divno dokazuju«. Kao dobar znalac i njemačkih i slavenskih narječja tvrdi on, da su njemački i

slavenski jezik jedan isti, i da nema nijedne riječi u bilo kojem od obadva jezika, kojoj se korijen ne bi mogao naći u jednom ili drugom od njih. Završivši svoj naučni ekskurz i prelazeći na druge stvari pita Baričevića, je li predao njegovo pismo Dombayu. Zanima ga znati, jer mu je poslao neka arapska *ἀνεκδοτα*. A Baričeviću šalje jednu pjesmu svoju. Pismo je datirano: VI. Kal. Jan. 1796. (= 27. prosinca 1795.). Baričević nije odgovorio na to pismo, no Penzel mu ipak mjesec dana kasnije (VI. Kal. Febr. 1796. = 27. siječnja 1796.) nanovo piše, jer je, veli, dokon (zbog vašara nema škole), a u svom ranijem pismu nije odgovorio na sva pitanja Baričevićeva. I onda najprije raspravlja o svom najomiljelijem studiju: o rimskim novcima i starinama. Pripovijeda, kako je u Krakovu trebao urediti zbirku starih novaca dekana krakovskoga, i to da je bio njegov »tirocinium in re nummaria«. Inače nije ni u Poljskoj ni u Sleziji nahodio starih novaca, no čim je došao u Ljubljanu, da je našao kod Linharta[11] krasan eksemplar Valentinijana. Opazivši Linhart njegovo ushićenje poklonio mu je toga Valentinijana, kojega je on odonda običavao nositi u džepu i pokazivati drugima, pa su mu ljudi videći njegovo zanimanje počeli darovati i druge stare novce. I tako je skupio do tisuću komada i sastavio katalog o svojoj zbirci, koji će poslati Baričeviću. Pita ga, kakav je čovjek Dombay. Poslao mu je neke arapske spise i zamolio ga da mu štošta razjasni »o slavenskim stvarima, to jest o narječjima slavenskog jezika, koja se govore u zemljama podložnim turskom gospodstvu«, ali nije dobio odgovora. A Baričevića moli da mu šalje štogod »slavonskim ili dalmatinskim« jezikom napisano. Nema li možda u Sisku čestit knjižar, koji bi mu mogao poslati takovih knjiga? Ima li knjiga pisanih bosanski i bugarski? Željno očekuje obećanu Kornigovu gramatiku[12], Katančićevo pismo i nastavak Blaškovićeve Ilirske historije, koje prvu je svesku primio.

Iza toga pisma nastala je duža stanka u korespondenciji. Krivac joj je, čini se, bio Baričević, jer mu Penzel piše gotovo godinu dana poslije — 30. XII. 1796. — kratko pisamce i pita, zašto mu ne odgovara i ne šalje obećanih knjiga. Javlja mu, da u Kranjskoj vlada oštra zima, i da je on »Adamov dan« (24. decembra) proveo »frigus dissolvens, largius supra focum ligna reponens, ac vinum Pucinum[13], quod Liviae olim octoginta annos vivere fecit, b e n i g n i u s depromens . . .« Najzad mu čestita novu godinu. Sad mu i Baričević uskoro odgovara (7. I. 1797.) i šalje prospekt Bernolákova Slavenskog rječnika[14], koji Penzela toliko zanima, te on u idućem pismu (30. I. 1797.) pita, može li se djelo još naručiti. Onda nastavlja: »Ovdje (u Ljubljani) književnost drijema. Jedan je mladi svećenik — od onih, koje zovu kapelanima — počeo na početku ove godine izda-

[10] Rad 224, 96.

[11] Anton Linhart (1756.—1795.), auktor djela: Versuch einer Geschichte von Krain und der brigen südlichen Slaven Oesterreichs (Ljubljana 1788.). Bio je također slovenski pisac. U vrijeme, kad Penzel o njem piše, već je Linhart pokojni — ili, kako to Penzel bilježi: *νῦν ἐν ἁγίοις*.

[12] Kroatische Sprachlehre, oder Anweisung für Deutsche, die kroatische Sprache in kurzer Zeit gründlich zu erlernen . . . Herausgegeben von Franz Kornig, Lehrer der bürgerlichen Erziehungsschule an der königlichen Hauptschule zu Agram (1795.).

[13] Punicinum-Prosecco. »Vinum Pucinum« bijaše već u starom vijeku na dobrom glasu.

[14] Anton Bernolák (1762.—1813.), koji je rodom Slovak kao Šafařik, izdao je rječnik pod natpisom: Slovár Slovenski . . . seu Lexicon Slavicum (Bohemico - Latino - Germanico - Ungaricum) . . . u šest svezaka. No djelo je izišlo istom god. 1825.—1827.

vati novine kranjskim jezikom[15], ali ja vrlo sumnjam, da će to preduzeć uspjeti«. Čudi se, da Bernolák ne umeće u rječnik hrvatsko narječje, koje se znatno razlikuje od kranjskoga »u mnogim riječima i idiatizmima«, a još se više razlikuje od slavenskoga, kojim govore u Ugarskoj, jer to je zapravo češki jezik, pa će ga samo obrazovan Hrvat razumjeti. Još se boji, da će rječnik biti preopsežan.

Baričević odgovara 16. II. 1797. Slavenski jezik, tumači mu on, imade mnogo narječja. Hrvatsko je narječje srodno kranjskomu, ruskomu i svim južnim narječjima, a razlikuje se od češkoga i poljskoga. Kao novost mu pominje, da su donjolužički Srbi sad prvi put dobili prijevod Sv. pisma, kako mu je javio Anton[16] iz Zhorjelica (Görlitz).

Vrlo je zanimljivo naredno pismo Penzelovo. Penzel već od mladosti svoje znade za slavenski otok usred njemačkog mora, pa sad on prijatelju svome razlaže o književnosti lužičkih Srba, koju od sviju slavenskih, dašto, najbolje poznaje. Piše mu, da ima u svojoj biblioteci dva »vendska« prijevoda biblije: jedan, sa oba zavjeta, štampan u Budišinu god. 1742., drugi, novoga zavjeta, štampan u Khoćebuzu (Kottbus) 1710. »Venedicam linguam ubi dixi, tu eam intellexisse putato, quam longe lateque per utramque Lusaticam tam superiorem quam inferioren rusticis plebeisque hominibus communis est, et quam tu in ultimis tuis (litteris) Serbicam appellasti. De tot tantisque Slavicis gentibus olim per omnen Germaniam diffusis, in ipso Germaniae Meditullio nunc tantum pusilla ista gens Lusatiam incolens aetatem tulit«. Jezik je jedan, koji se govori u obje Lužice, ali se ponešto razlikuju oba narječja,, te budući da »quaelibet dialectus, ut accidere solet, peculiaria sua vocabula habeat, quae alias, rectius ut puto, in idioticis colliguntur, hinc factum est, ut Venedi bifariam sibi linguam esse somniaverint, gensque omnibus doctioribus libris plane destituta, utriusque dialecti peculiarem grammaticam ediderit«. Gramatiku gornjolužičkoga dijalekta izdao je Matthaei[17], donjolužičkoga Hauptmann[18]. Ortografiju gornjolužičkoga dijalekta ustanovio je Bierling[19]. Za etimološko djelo Francelovo[20] veli da je »opus insanientis, sanaeque eruditionis refertissimum«. Prijevod Sv. pisma nije istom sad izišao, već je prvi gornjolužički prijevod, u oba zavjeta, štampan god. 1728., po drugi put god. 1742. Žitelji donje Lužice dobili su prijevod Novoga zavjeta god. 1709. Stari će im zavjet izdati prijatelj njegov Fritz, »qui se ipsum Venedice nominat »Farár Gottkojcach a Gołbinje«.[21] No i katolički Lužičani imadu svoje knjige, od kojih

[15] »Lublanske Novize«, koje je izdavao Valentin Vodnik, u ono doba kapelan i beneficijat pri sv. Jakobu u Ljubljani. List je izlazio do god. 1800.

[16] Karl Gottlob Anton (1751. — 1818.), jedan od mnogih dopisnika Baričevićevih, bijaše auktor djela: Erste Linien eines Versuches über der alten Slawen Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse (Leipzig 1783.; drugo izdanje izišlo godine 1789.).

[17] Georg Matthäi (Matthaeus), Wendische Grammatica (Bautzen 1721.).

[18] Johann Gottlieb Hauptmann, Nieder-Lausitzsche Wendische Grammatica (Lübben godine 1761.).

[19] Bierling, Didascalia seu orthographia vandalica (1689.).

[20] Abraham Frencelius (Francel, Brancel), De originibus linguae Sorabicae libri IV (1693. — 1696.).

[21] Johann Friedrich Firtz (1747.—1819.). pastor u Gołkoicima (Golkwitz) kraj Khołebuza. Sijelo župe bijaše u Gołkoicima, dok je u Gołbinju bila filijala. U Baričevićevu prijepisu glase te lužičke riječi: Farrara Jolkozach a Jolbine, ali, kako Penzelova originalnoga pisma više nema, ne znam, je li ih i on sam tako napisao.

pominje dvije, jednu pače sa slavenskim natpisom[22]. Najzad, da dokaže, da su oba lužička narječja jedan jezik, ispisuje Baričeviću početak evanđelja Sv. Ivana u oba dijalekta.

Listu prilaže pisac „ἐπινίκιον" ispjevan u čast nadvojvode Karla Ljudevita, koji je sretno vojevao protiv Napoleona, i tuži se, da je Kranjska već sva zapremljena od Francuza i škole da su zatvorene. »Čujem da se one imadu otvoriti odmah poslije Uskrsa, a nije ih dabogme nikako trebalo ni zatvoriti. No ipak sumnjam. Mnogi naime đaci živu od stipendija, koje im se ne će isplaćivati prije odlaska Francuzâ, te mislim, da će oni svi preseliti u Zagreb, Graz ili Beč, gdje će moći uživati svoje stipendije i nastaviti svoje nauke. Ako se to dogodi, i ako ja moram cijelo ljeto provesti bez učenikâ, ostavit ću i Francuze i Ljubljanu, i doći u Zagreb, da ili tamo ili u drugom gradu Ugarske ili Slavonije provedem ljeto. Možda će mi znanje novijih jezika: francuskog, talijanskog, engleskog i t. d., kod tvojih zemljaka namaći sredstva da se prehranim«. Nema ni novčića uštedena te pita Baričevića, bi li mu savjetivao da naum svoj izvede. Još dodaje, da je primio prvu svesku Durichove »Slavenske biblioteke«, i pominje neke bečke književne novosti, koje ne zasijecaju u slavistiku.

Pismo Penzelovo nema datuma. »Ne mogu«, domeće on na kraju, »zapisati datum; pošta je zatvorena i ne znam, kad će je Francuzi otvoriti; dotle moraju i ovo i ostala pisma moja počivati u mojim kovčezima«. No po sadržaju se razbira da je pisano u aprilu 1797. Kad ga je Baričević primio, ne može se razbirati, jer se odgovor njegov nije sačuvao. Uostalom, Baričević mu i nije odgovorio pismom, već mu je posvetio neku pjesmu. »Accepi, vir amicissime«, piše mu Penzel više od godinu dana kasnije (8. VI. 1798.), »odaica illa tua mellitissima, quae tibi nomini meo inscribere placuit. Mellitiora fuissent, si, ita ut exspectare par erat, lineaa monnullas tua manu signatas addere voluisses«.

To pismo od 8. juna 1798. posljednje je, što ga je Penzel pisao Baričeviću. On mu se gorko jada, da je otpušten od službe »sine ullo viatico, sine pensione«. Zašto se to desilo, ne može reći, jer nitko ne može biti sucem u vlastitoj stvari — a ktome »mihi difficili bile tumet jecur«. Moli Baričevića da ga preporuči kakvom hrvatskom plemiću za odgojitelja njegovih sinova. Muziku doduše ne zna, ali zato znade francuski, talijanski i engleski govoriti i pisati, što svjedoči zbirka njegovih pisama izišlih štampom u Leipzigu. Poslat će mu je, čim je sâm primi.

Je li mu Baričević štogod odgovorio na to pismo, nije mi poznato; odgovor se dajbudi nije sačuvao. No rekao bih da mu n i j e odgovorio. Bit će da je štošta saznao o njem, pa se bojao prisnijega saobraćaja s njime. Istom gotovo godinu dana kasnije (15. maja 1799.) piše mu kratko pisamce, kojega Penzel zacijelo nije primio, a i sâm Baričević sumnja da će stići u njegove ruke. Čuo je, veli, da je Penzel iznenada otputovao iz Ljubljane, pa mu po zagrebačkom građaninu, koji putuje onamo, šalje nekoliko redaka. »Neznam, nijesi li odista otputovao, no gdjegod bio, neka te Bog uzdrži zdrava i meni sklona, što ćeš mi pokazati time, da mi budeš često pisao«.

Penzel mu nikad više nije pisao. Zla sudbina njegova krenula ga je zauvijek iz ovih naših strana. Ostavivši Ljubljanu on je pošao u Trst i tu je neko vrijeme živio poučavajući u talijanskom i njemačkom jeziku. U Trstu se s njime sastao njemački pisac Johann Gottfried Seume, koji taj

[22] Koji je, u Baričevićevu prijepisu dašto, užasno izopačen.

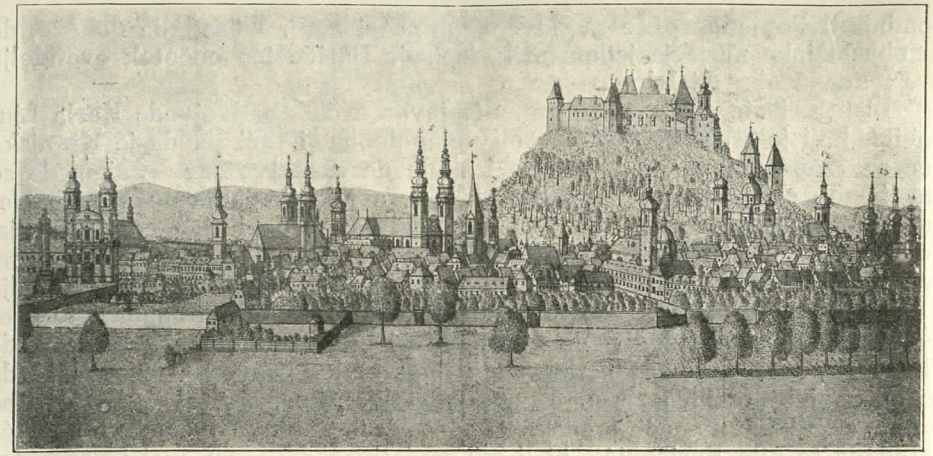

Ljubljana oko godine 1760. (U Državnom Muzeju u Ljubljani.)

susret svoj opisuje u svom poznatom djelu »Spaziergang nach Syrakus im Jahre 1802.« »Ich fand hier [u Trstu]«, piše on (u Reclamovu izdanju Seumeova djela str. 69. i 70.) »den Philologen Abraham Penzel, der in Triest den Sprachmeister für Italiener deutsch und für die Deutschen italienisch macht. Die Schicksale dieses sonderbaren Mannes werden eine lehrreiche, angenehme Unterhaltung gewähren, wenn sie gut erzählt würden. Von Leipzig und Halle nach Polen, von Polen nach Wien, von Wien nach Laibach, von Laibach nach Triest, und überall in genialischen Verbindungen. Der unglückliche Hang zum Wein had ihm manchen Streich gespielt und ihn noch zuletzt genöthigt, seine Stelle in Laibach aufzugeben, wo er Professor der Dichtkunst am Gymnasium war. Er hat durch seine mannichfaltigen, verflochtenen Schicksale ein gewisses barockes Unterhaltungstalent gewonnen, das den Mann nicht ohne Theilnahme lässt. »Per varios casus, per tot discrimina rerum tendimus Tergestum«, sagte er mit vieler Drolerie. »damit uns hier, wie Winckelmann [koji je umoren u Trstu], der Teufel hole . . . «

Penzel je umro god. 1819. u Jeni. Vrativši se iz Trsta u Njemačku potucao se nekoliko godina od nemila do nedraga, dok nije god. 1816. milošću velikog vojvode Weimarskoga postao lektorom engleskog jezika u Jeni. Rodio se kalvin, u Poljskoj je postao katolik, a prije smrti prešao na protestantizam. Svoje je tijelo u testamentu prepustio anatomskom kabinetu medicinskog fakulteta u Jeni.

Résumé. L' article ci-dessus donne quelques extraits de la corréspondance entre Abraham Jacques Penzel et Adam Aloyse Baričević (Baritchévitch). Penzel, Allemand de naissance, était un homme tres érudit qui parlait une dizaine de langues, mais d'alleurs un vrai bohémien et, par malheur, sujet á boir L'auteur de l'article le compare aux scolastiques vagabonds du moyen âge. La destinée l'avait jeté à Ljubljana, oú il commença à s' intéresser aux langues et littératures des Slaves méridionaux.. Ainsi se filt-il qu'il entra en corréspondance avec Adam Baričević, curé à l' église de la Sainte Vierge et professeur du lycée de Zagreb, lui aussi un homme trés érudit, grand bibliophile et trés bon latiniste. La corréspondance entre ces deux hommes nous procure une déscription de la vie intime des cercles littéraires en Carniole et en Croatie à la fin du XVIIIe siècle.

DRAGOMIR T. POPOVIĆ: POZORIŠTA U VOJVODINI I U SRBIJI OD 1733. DO 1874.

Izrazita povesnica o postanku naših pozorišta do XVIII. stoleća u Vojvodini i Srbiji ne postoji; i o tomu, kada je počeo njihov rad i razvitak, nema tačnih i jasnih podataka.

Napominje se nešto o glumcima za vreme Nemanjića, ali se ne zna, da li su ti glumci igrali u komadima, ili su to bili glumci, koji su uveseljavali vlastelu kakvim improvizovanim monolozima ili dijalozima. Kakvi su to glumci bili i šta su oni prikazivali, pobliže nam nije poznato.

Po svoj prilici da su i u nas u to doba bile predstave religioznog karaktera, predstavljane većinom o životu i radu Isusa Hrista i njegovih učenika (apostola). Tako se zna za razgranjenu crkvenu glumu u Dalmaciji te je moguće, da je odavde i do nas doprla ta religiozna gluma.

Ima religioznih igara sačuvanih u prostonarodnom životu, a to su Lazarice koje na Lazarevu subotu idu od kuće do kuće i pevaju, kao i dodole, za vreme velikih suša. Valja tu spomenuti i »vertepe«. Obično se skupi po nekoliko mladića i prima na sebe uloge cara Iroda, pastira i dvaju mudraca, koji dolaze u veče na badnji dan i prvog dana Božića u kuće, noseći izrađenu pećinu u kojoj na jaslima leži Isus, pa deklamuju različne stihove namenjene povodom rođenja njegova.

Reč »gluma« označuje kod nas još i šalu, i po tome, onaj koji izvodi šale, naziva se u nas glumac. Taj se naziv i danas zadržao po našim selima za ono lice, koje prikazuje šale za vreme svadba ili velikih svečanosti (kao što je u Slavoniji na pr. t. zv. »čauš«).

Tek od 1733. godine imamo podataka o počecima rada pravih pozorišta. U Vojvodini u Sremskim Karlovcima napominje se jedan Rus, Manojlo Kozačinski, da je pokrenuo neku vrstu diletantskog pozorišta, sa komadom: »Smrt Cara Uroša«, što ga je sam napisao. Taj komad nije bio napisan na narodnom jeziku, pa nije mogao zadovoljiti potrebu, i stoga je taj pokušaj propao i nije uhvatio jačega korena.

Kao najistaknutiji rad na pozorištu, pripisuje se jednom vojvođanskom učitelju Marku Jelisejiću, koji je 1787. godine poveo diletantsku trupu sastavljenu od svojih đaka. Od tih Jelisejićevih glumaca, napominje se Arkadije Pejić, inače se za druge ne zna. Čini se, da je to pozorište bilo preteča svima drugim pozorištima u Vojvodini i u Srbiji.

U Vojvodini, između 1787. i 1789. godine napominje se jedna diletantska družina koju je predvodio Manojlo Janković.

Godine 1802. zna se za srpsko pozorište u Novom Sadu, koje je davalo predstave u gimnazijskoj zgradi. Da li su to bili profesionalni glumci ili diletanti, to se tačno ne napominje. (»Pozorište za 1874. g.«) Spominju se kao prikazivači: Gjuka Munćan, Sava Kalerević, Fema Milutinović-Filjković, Joca Ugljišić, Sava Milić, Petar Tadić, Jakov Rizić i t. d.

Joakim Vujić.

Godine 1813. izlazi Joakim Vujić s pozorišnom, diletantskom družinom (»Javor« za 1892. g.), sa kojom je obišao sva mesta u kojima žive Srbi: Budim, Peštu, Sv. Andreju, Baju (njegovo mesto rođenja), Segedin, Zemun, Temišvar, Arad, Pančevo itd.

Godine 1825. napominje se opet jedna đačka diletantska trupa koju je vodio Nićifor Atanacković (»Pozorište za 1874. g.«). Davali su predstave u Novom Sadu, Zemunu, Pančevu, Vršcu i Beloj Crkvi. Od diletanata pominju se: Lazar Cvejić, Petar Ivačković, Sima Nestorović, Jovan Krestić, Tanasije Dimitrijević i drugi.

I godine 1828. napominje se jedna diletantska trupa. Članovi te trupe zvali su se: »Leteće diletantsko društvo«. Članovi su mu bili: Maksim Brežovski, Pera Korov, Jovan Kapdemord, Gj. Anastasijević, Steva (ili Marko) Karamat, Toma Isaković, Soka i Katica Jovanović, Savka Purgje i Gj. Grujić. To se pozorište posle izvesnog vremena rasturi, i ponovo se sakupi pod istim imenom 1837. godine. Docnije, krajem 1839. godine, »Leteće diletantsko društvo« dobije poziv od zagrebačke Čitaonice i ono 10. juna 1840. godine počinje davati predstave u Zagrebu. Iz Zagreba trupa ode u Karlovac, Sisak, pa onda u Beograd a odatle u Novi Sad. Od toga doba t. j. od godine 1840. može se reći, da su se počeli javljati i profesionalni glumci.

Još 1837. godine, Todor Pavlović (»Pozorište za 1875. g.«), prvi je pokrenuo ideju za osnivanjem stalnog pozorišta u Vojvodini, ali su pokušaji propali.

Godine 1844. Jovan Knežević sakupi diletantsku trupu u Novom Bečeju. Ta je trupa davala svoje predstave po Vojvodini sve do 1848. godine.

Od 1848. godine do 1860. ne pojavljuje se ni jedan ozbiljniji pokušaj za pozorištem, jer je austrougarska vlada zabranjivala svaki pokušaj rada na nacionalnom prosvećivanju kod Srba u Vojvodini. Tek od 1860. godine, počinje ponova rad na pozorištima. Jovan Knežević sastavi pozorišnu

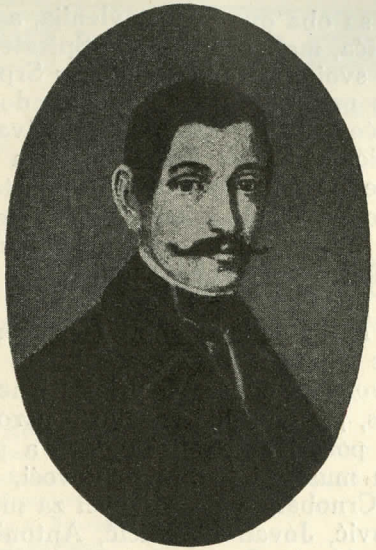

Jovan Sterija-Popović.

trupu od profesionalnih glumaca, od koje se trupe, 16. jula 1861. godine, osnuje stalno novosadsko pozorište. Uprava toga pozorišta bila je pod Odborom, komu je predsednik bio Jovan Gjorgjević. Pošto se smatra da je Gjorgjević bio osnivač toga pozorišta, glumci su ga prozvali »Foter« (otac).

U Srbiji, za vreme turske vladavine, nije bilo, niti se moglo i pomišljati na pozorišta. Tek po oslobođenju, a za vreme vladavine kneza Miloša Obrenovića, dolazi prvi puta Jokim Vujić 1853. godine sa svojom diletantskom trupom u Kragujevac. Te predstave su gledali samo knez Miloš, njegovi najbliži iz dvora i vrlo mali broj iz naroda, i to samo pozvani. O tim predstavama ima jedna napomena u »Srbskim Novinama« u 7. broju: »Od kako je sretenjska skupština ovogodišnja bila, od onoga doba, i za vreme iste skupštine uveseljava nas G. Aćim Vujić poznati Srbski spisatelj, predstavljanjem raznih igara u pozorišnom domu (teatru) sagrađenom u zdaniju tipografičeskom kako pod naziranjem istoga G. Vujića tako i sadejstvovanjem G. Direktora tipografije Adolfa Bermana, kao mašiniste. Više prevoda G. Vujićevih, kakoti: Fernando i Jorika, la Peruz i Bjedni Stihotvorac. I njegovo visočestvo Knjaz naš, i sva svjetla familija Knjaževska, i ostala publika, da, 2. fevruarija i sami kmetovi, bivši na skupštini, posjećivali su pozorja ista, i uveseljavali se predstavlenijama odabranoga družestva, upotrebljavanog k istim igrama«.

Od toga doba, pa do 10. februara 1836. godine nema ništa zabeleženo, da je pozorište radilo, jer je knez Miloš te godine otputovao u Carigrad. Tek 14. februara 1836., kada se knez Miloš vratio, napominje se u 7. broju Srbskih Novina: »Kragujevac 10. feb. U subotu i nedelju predstavio je Direktor teatra, G. Joakim Vujić, dva prekrasna mimičeska dejstva (Tableaux), s pesnama i muzikom. Pervo veče bilo je predstavljeno padenije Serbije u vreme Svetog Knjaza Lazara u 16 predstavlenija; a drugo veče predstavljeno je vostanovlenije Serbije črez Svjetlog Knjaza Miloša

u 10 djejstvija. Zaista su oba ova predstavlenija, a osobito vtoro prkrasno ispalo, na čast G. Vujića, mnogozasluženog Spisatelja Serbskog«.

Gjorgje Maletić u svojoj »Gragji za Istoriju Srp. Nar. Pozorišta u Beogradu« veli, da mu je pričao Sreten Popović, docnije član Kasacionog Suda, a pre član Vujićeve trupe, kako su posećivane te predstave. Kaže, da su napred na stolicama sedeli Knez, njegova porodica i dvornici, a ostali svet je nešto sedeo na klupama a nešto stojao. Knez Miloš je za vreme predstava pušio na čibuk i kavu srkao. Jednom kada je Sreten, trebao da peva neku pesmu, nije mogao odmah da uhvati ton, te ga je tadanji kapelnik Šlezinger opomenuo šapatom sa: »malo više«. No kada ovaj opet nije mogao pogoditi ton, to on odgovori Šlezingeru glasno: »Ne mogu više« ... Knez Miloš tada primeti Šlezingeru smešeći se: »Pa ne diraj dete, vidiš da ne može«.

Pozorištu Vujićevom ne može se pripisati neki naročiti pokušaj za razvoj pozorišta u nas, jer ono nije izlazilo u narod, niti ga je narod poznavao. U Vujićevom pozorištu igrali su đaci, a pošto ženskih nije bilo. Ženske uloge igrali su muški, i to Sreten Povoći, Jovan Marinović, Arsa Lunjevica i Dimitrije Crnobarac. Kao glumci za muške uloge pominju se: Filip Hristić, Rozmirović, Jovan Peruničić, Antonije Majstorović, Stevan Gruborović, Milan Davidović, Stojan Jovanović (Cukić), Živadin Vesović, Petar Radovanović i t. d.

Joakim Vujić je većinom prevodio Kocebua i druge nemačke, lake komade kao i magjarske, i obično ih posrbljivao i prilagođivao ih je za naše prilike. Retko kada da je propustio, da na svršetku komada dade i »naravoučenije«, kojim bi komad objasnio i izvukao résumé. Od njegovih prerađenih t. j. posrbljenih i napisanih komada, napominju se: »Slepi miš«, »Fernando i Jorika«, »Ljubavna sumnja«, »Kreštalica«, »Crni Gjorgje«, »La Peruz«, »Lunara«, »Nagrada i kazna« i »Šnajderski kalfa«.

Joakim Vujić umro je 7. novembra 1874. godine u 79. godini. Po pričanju moga oca, koji je poznavao Joakima Vujića, znam, da je Vujić pred smrt na godinu dana dobio blagodejanije (penziju), koja mu je još za vreme kneza Miloša bila određena za učinjene usluge »svome otečestvu na polzu izobraženija Serbstva i mlade junosti«. Po Gj. Maletiću, Vujića je do njegove smrti izdržavao živopisac Dimitrije Avramović.

Moguće je svakako, da je Vujića izdržavao Avramović, dok ovaj nije počeo dobivati svoju penziju. U svakom slučaju, jedno je od ovoga dvoga tačno, ali nije nikako moguće proveriti istinitost i jednog i drugog podatka, pošto o tome nema nikakvih pismenih podataka.

U Srpskim Novinama, od 10. novembra 1847. godine, izišao je ovaj napis: »Prekjuče u $2^1/_2$ sata posle podne preselio se u večnost mnogozaslužni za rod Srbski Spisatelj Joakim Vujić u 70oi godini života posle kratkog tridnevnog bolovanja od slabosti, praćene starošću, i iznemoglim životnim silama. Govorio mu besedu arhimandrit Gavrilo«.

Godine 1841. pod upravom Atanasija Nikolića, pozorište pređe iz Kragujevca u Beograd, gde je 4. decembra iste godine, davalo predstave u sadašnjoj carinskoj zgradi. Prva predstava im je bila: »Smrt Stefana Dečanskog«.

Knez Mihailo Obrenović voleo je pozorište i pošto se osećala potreba za stalnim pozorištem, to već 15. decembra 1841. godine iziđe proglas u Srbskim Novinama: »Upraviteljstvo ovdašnjeg Teatra, po nalogu višem, želeći stalne Aktere pri Teatru imati, poziva svakog koji je u

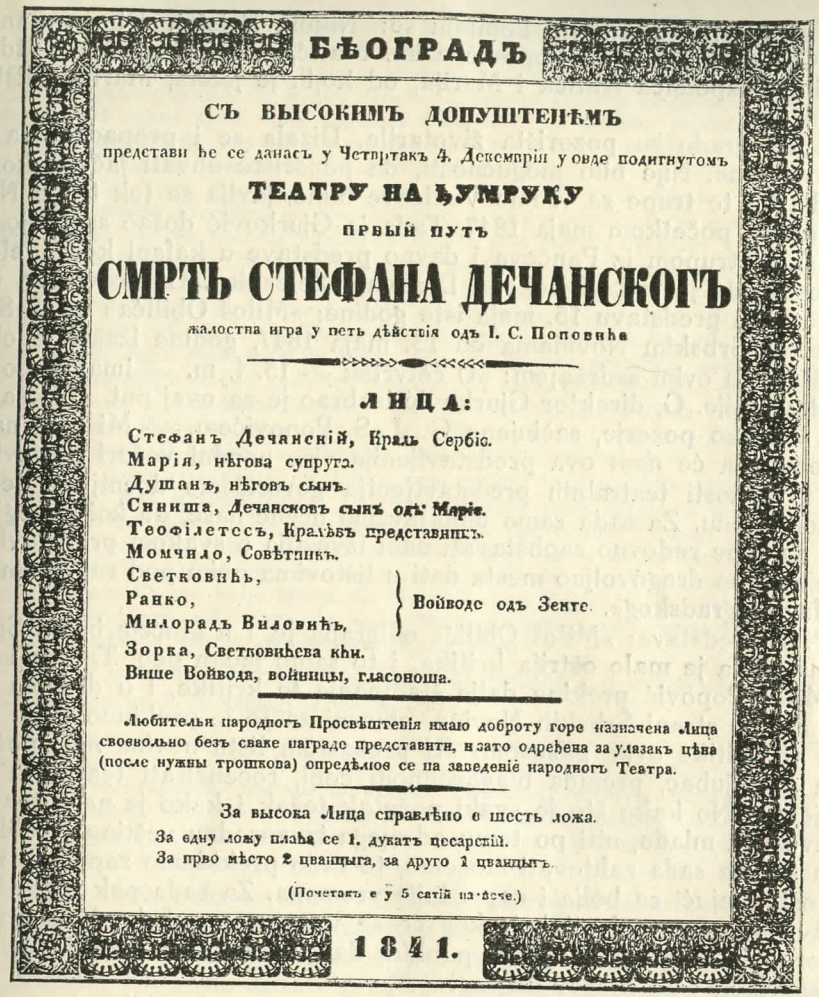

БѢОГРАДЪ

СЪ ВЫСОКИМЪ ДОПУШТЕНѢМЪ

представи ће се данасъ у Четвртакъ 4. Декембрія у овде подигнутомъ

ТЕАТРУ НА ЂУМРУКУ

ПРВЫЙ ПУТЪ

СМРТЬ СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГЪ

жалостна игра у петь дѣйствія одъ І. С. Поповића

ЛИЦА:

Стефанъ Дечанскій, Краль Сербіе.
Марія, нѣгова супруга.
Душанъ, нѣговъ сынъ.
Синиша, Дечансковъ сынъ одъ Маріе.
Теофілетесъ, Кралѣвъ представникъ.
Момчило, Совѣтникъ.
Светковићь, Ранко, Милорадъ Вуловићъ, } Војводе одъ Зенте.
Зорка, Светковићева кћи.
Више Војвода, војници, гласоноша.

Любителн народногъ Просвѣштенія имаю доброту горе назначена Лица своевольно безъ сваке награде представити, а зато одређена за улазакъ цѣна (после нужны трошкова) опредѣлиов се на заведеніе народногъ Театра.

За высока Лица справлѣно е шесть ложа.
За єдну ложу плаћа се 1. дукатъ цесарскій.
За прво мѣсто 2 цванцыга, за друго 1 цванцыгъ.

(Почетакъ е у 5 сатій по-подне.)

1841.

Прва српска позоришна листа (1841)

ovome hudožestvu vešt, ili koji dovoljno sposobnosti za ovo oseća, da se prijavi ...« Plata se određuje po sposobnosti od 12 do 25 talira mesečno. Pošto se niko iz Srbije nije javio za aktere, to su se većinom javljali glumci iz Zagreba, Vojvodine i drugih mesta van Srbije, ali pošto su bili oskudni u novcu, to im Kneževska Kancelarija pošalje putni trošak i oni 26. februara 1842. godine započmu davati svoje predstave.

Po svoj prilici, to je, po iskazu Gj. Maletića, bila trupa: »Letećeg diletantskog društva«, koja je, kako napred rekoh, posle Zagreba, Siska i Karlovca došla na poziv u Beograd, a koja je trebala da bude preteča stalnom Narodnom Pozorištu u Beogradu.

Prva predstava im je bila »Miloš Obilić« ili »Boj na Kosovu«, a 29. februara: »Pokondirena tikva«. Ali uskoro bukne Vučićeva buna i to se pozorište zatvori i glumci odu u Novi Sad. Pored toga pozorišta povre-

meno su igrali i diletanti. Pominju se: Nikola Hristić, Dim. Milanović, Vasa Gjorgjević, Sretan Popović, Dim. Matić, Jovan Pečenović, itd. Od ženskih: Gospodjica Katica i Marija, od kojih je jedna, Marija, otišla za amamdžiku.

U Beogradu su pozorišta životarila. Dizala se i propadala za vrlo kratko vreme. Nije bilo mogućnosti, da pozorište uhvati jačega korena. Od odlaska te trupe za vreme Vučićeve bune, javlja se tek trupa Nikole Gjurkovića, početkom maja 1847. Tada je Gjurković došao sa svojom diletantskom trupom iz Pančeva i davao predstave u kafani kod »Jelena«, na mestu gde je sada Direkcija Državnih Železnica. Gjurkovićeva trupa dala je prvu predstavu 15. maja iste godine: »Miloš Obilića« od J. S. Popovića. U Srbskim Novinama od 13. maja 1847. godine izašla je objava uredništva sa ovim sadržajem: »U četvrtak — 15. t. m. — imat ćemo prvo predstavljenije. G. direktor Gjurković izabrao je za ovaj put »Miloša Obilića«, junačko pozorje, sačinjeno G. J. S. Popovićem. — Mi sebi napred obričemo, da će nam ova predstavljenija više ugodni večeri pribaviti. O polzi i vežnosti teatralnih predstavljenija govorićemo docnije u jednom osobitom članu. Za sada samo umoljavamo učene naše, da koi izmegju nji uzme na sebe redovno saobštavati nam izvestija o svakom predstavleniju, za koja ćemo dragovoljno mesta dati u listovima ovim pod rubrikom »Telegrafa Beogradskog«.

Prva predstava: »Miloš Obilić« odigrana je, i u idućem broju Srbskih Novina izišla je malo oštrija kritika, i to samo jedan deo. Tadašnji urednik Miloš Popović prekine dalje štampanje te kritike, i u drugom broju t. j. na 156. strani Srbskih Novina, objasni zašto je prekinuo dalje štampanje te kritike ovim pasusom: »U prošastom listu novina naši počeo je jedan rodoljubac, premda blagorodnom celji, recenzirati teatralna predstavljenija. No kako što je svaki početak težak i kako je naše teatralno družtvo još mlado, niti po tomu od njega izvanrednu veštinu i veliko savršenstvo za sada zahtevati možemo, to rado prekidamo započetu recenziju, ostavljajući za bolja i naprednija vremena. Za sada pak blagodarimo družtvu, što zametak čini, iz kog će se vremenom srbska bina podići, i preporučujemo ga počitajemoj publiki, da ga uvek mnogobrojnom posjetom za veliki trud njegov nagragjuje«.

Predstave koje je to pozorište davalo, većinom su bile pisane drame od Jovana Sterije-Popovića.

Od 15. maja pa do 9. marta 1848. to je društvo davalo 45 predstava i završilo je svoje predstave sa komadom: »Suzakletije protiv Venecije«.

1848. izišla je jedna notica, opomena štampana od Gj. Maletića pozorišnoj publici, koja glasi: »Ovom ćemo prilikom primjetiti, da bi potrebno bilo, da se skidaju šeširi i visoke kape u teatru od strane publike; jer inače, ako po dosadašnjem ostane, mnogi će prestati tamo dolaziti samo zato, što se iz stražnjih klupa, ništa na bini od šešira i kapa videti nemože«.

Interesovanja radi izneću jednu kritiku iz doba 1847. godine, koja je odštampana u 85. broju Srpskih Novina. Recenzija je potpisana znakom X., a pisana prilikom igranog komada: »Dva narednika«, koji je komad preveo i posrbio Nikola Gjurković, a koja glasi:

»Pozorište bilo je prilično puno. G. Gjurković nije mogao izabrati bolji i shodniji komad za našu publiku. Ovai se publiki našoi zbog svog poučitelno-trogatelnog i pri tom dosta šaljivog prizora tako dopao, da su ga neprekidna gotovo pleskanja i lupanja ruku, kao znaci obšteg odobrenja, pratila« ... ...» To je znak, da se uglagjeni vkus i

kod publike sve više ragja. G. Gjurković, koi je ovai komad dobro posrbio, zaslužuje osobitu pohvalu, ne samo zbog veštog prevoda, nego upravo i zbog maistorskog predstavljanja, kojim je dokazao da se je sa svoim zadatkom dobro upoznao, da je pravi smisao djela vješto shvatio, da je celj i djelo sačinitelja sa svim pronikao i sebi prisvoio. Premda je on i dosad svoje rolle s punim zadovoljstvom publike predstavljao, pokazao je opet pravu maistoriju ovo veče i svoioi težkoi rolli, kako častoljubiv i pošten činovnik, kao dobrosrdačan i milostiv čovek, kao brižan otac, dobar suprug, i vjeran drug, koi, da bi održao svoju reč, nije žalio umreti. Vidi se, da je G. Gjurković razne strasti srca, i pojave života čovečijeg prilično smatrao, i vješto ispitivao. Mi mu iskreno blagodarimo i želimo, da ne poštedi truda, da nam i više takvih uglednih večeri pribavi. I onako su sada nastupile zimne noći duge, a druževan život još kod nas slabo je razvijen. G. Protić, kao narednik Ljubomir, igrao je svoju rollu vešto. Zaslužuje, kao i do sad, obštu pohvalu; osobito u izražavanju pouzdanosti na reč svoga druga; i koliko je čustva brižljivosti pokazivao G. Gjurković, kao otac i suprug u bacanju kocki na smrt, toliko je razvio duha slobodnog G. Protić kao čovek bez porodice, neimajući ništa izgubiti. Mi se od njega mnogo nadamo; osobito dok malo prirodniji glas uzme, svoi nešto magjarski izgovor s ovdešnjim zameni i Srbskom se udaranju glasa bolje navikne. G. Gj. Pavlović, kao Petar tavničar, igrao je takogjer svoju rollu dobro. Zaslužuje pohvalu kao dobar šaljivac. U koliko se radujemo njegovom teatralnom daru u šaljivim rollama, koi se svakog dana više razvija, u toliko nam njegov trud i dobra volja više obećava. G. Marinković, kao neznani maršal je svoju ozbiljnu rollu igrao sa pohvalom. G. J. Krčedinac, kao agjutant, i Gospoja Krčedinčevica, kao Sofija, supruga kapetana Radivojevića, igrali su svoje rolle takogjer sa pohvalom. Gospoja Krčedinčevica, pokazala je u svojoj rolli čustva prirodnog više, nego do sada. Oboima hvala za trud i njihovo staranje čim svoje rolle sve bolje igraju. G. Petrović, kao Veljko, mlad oficir, pokazao je u svoioi rolli okretnosti više nego do sada. Njegova dobra volja jemstvuje nam, da će svoje rolle svagda s većom okretnošću predstavljati«.

Kako se u tome vremenu mislilo o glumcima i o pozorištu, navešću iz jednog članka koji je izišao 2. jula 1847.

»Celj teatra je naravstvenostna teoristička, često mrtva, — no praktička, živa, izvedena iz života ... i t. d. Malo dalje: »Šta je to Akter? — Akter je ovaploćena lepota, ideja prekrasnoga, uzevša tjelesnost. Živopisac, vajatelj, muzikant osušestvovavaju svoju lepotu u čemu god počasnom — u bojama, u kamenu, u muzici; akter pojavljuje tu ideju na sebi samom, tako, da je on i misao i skupi materijal za izvršenje misli. On i dejstvuje i dejstvovan biva« ... i t. d.

Godine 1849. neki od članova Gjurkovićeve družine dođu u Beograd i pod upravom Jakova Krčedinca, koji je tada bio u Beogradu telegrafist, i Stevana Dobrića, šaptača, inače pravozastupnika (advokata), sastave novu družinu. Ali posle devete predstave, rad im je zabranjen, jer je jedan glumac na otvorenoj sceni, improvizovanim monologom ismejavao tadanje državne pitomce te su im predstave zbog toga zabranjene i oni se rasture. A noću između 15. i 16. aprila 1849. pozorišna zgrada izgore i pozorišta i onako prestanu raditi za duže vreme.

Godine 1851. skupi se u »Narodnom čitalištu« dvadeset i jedno lice »Ljubitelja narodne prosvjete« i između sebe izberu pozorišni Odbor sa idejom, da osnuju stalno zidano pozorište i otpočnu sa prikupljanjem priloga. Među prvim priložnicima, bio je Knez Aleksandar Karagjorgjević*

*) Tekst prve strane iz knjige priložnika: »Njegova Svetlost Gospodar i Knjaz Srbski Aleksandar Karagjorgjević, 1,000. dukata; Praviteljstvo Knjaževstva Srbskog po s. b. rešenjem od 20. febr. 852. No 165, 2,000. dukata; Paun (valjda Miković, prezime nečitko) popečitelj ekonomije, 10. dukata; Aleksa Simić, popečitelj pravde, 100. dukata; Stojan Simić, 63. dukata; S. P. Knićanin Sovjetnik 60. dukata; Ilija Garašanin, popečitelj vnutrenih dela 40. dukata; Stefan Stefanović, prezident Sovjeta 100. dukata; M. Z. Resavac Sovjetnik, 60. dukata; Pavel Stanišić, Sovjetnik 60. dukata; Jefrem Jefremović, Sovjetnik 60. dukata; Ilija Novaković Sovjetnik 60. dukata; K. Nikolajević, kapućehaja Srbski 100. dukata; Stevan Stojanović, Sovjetnik 40. dukata; Stefan Marković Sovjetnik 30. dukata ... i t. d.«

Članovi Odbora bili su ovi: Stevan Stojanović, član drž. saveta; (docnije na njegovo mesto došao je za predsednika Stevan Marković). P. Predsednik Cvetko Rajović, član vrh. suda; Janać Kumanudi, trgov. kaznašej (blagajnik); sekretar Dim. Tomić, prvi stolonačelnik Minis. Pravde; članovi: Miša Anastasijević, Stevan Marković, član drž. saveta; Stevan Milković, komandir artiljerije; Timotije Knežević, nač. odelenja; Jovan Gavrilović načelnik promišljenosti; Atanasije Nikolić, nač. pol. ekonomije; Nevola, glavni inžinjer; Kosta Cukić, sekretar Min. Prosvete; Petar Radovanović, direktor osnovnih škola; Gj. Maletić prof. gimnazije; Gligorije Jovanović, član primiritelnog suda i trgovci: Rista Veličković, Dimitrije Danić, Duka Pešika stariji, Hadži Toma Opulo i Dim. Bogojević.

Prva zgrada koja je počela da se zida 1852. godine u Beogradu po planu italijanskog arhitekte Kasana, započeta je na Zelenom vencu, ali nije mogla biti dovršena, jer je zemlja bila rovita i nije se mogao nikako sazidati temelj.

Ima podataka, takođe, da je godine 1857. početkom meseca jula, došla neka nemačka trupa pod upravom nekakvoga Prajza i počela davati predstave u Beogradu u Šopovićevom kupatilu. Ali, kako je Nemaca u Beogradu bilo tada vrlo malo, to je to pozorište jedva životarilo. Da bi se dala prilika i Srbima da posećuju pozorišne predstave, naša omladina skloni Prajza, te se združe i počmu davati u toj areni zajedničke predstave. Docnije pređe ta mešovita trupa u Kneževu pivaru, gde je sa uspehom davala predstave uvek obilno posećene. Takav odziv publike, oduševi beogradsku omladinu i ona istisne Prajza sa njegovom trupom i otpočnu sami davati predstave, pod privremenom upravom L. Dimitrijevića, a docnije pod upravom Laze Praporčetovića.

Da bi što bolje oduševili publiku, Laza Praporčetović naruči G. Stevanu Todoroviću živopiscu, da izradi novu glavnu zavesu za pozorište, koja je stojala 60 dukata cesarskih. Na njoj je bio izrađen guslar sedeći na steni a oko njega su stajale muze. Na podnožju stene bili su angjelčići, oko izvora koji je isticao iz stene i dodavali jedan drugome piljke. Sa leve strane Vila, vodila je starca sa detetom, a drugom rukom pokazivala mu muze. Za njima ja išao narod iz Beograda. Kada je zavesa doneta na mesto da se pričvrsti, videlo se d aje duža nego mesto, te je morao otpasti jedan deo naroda.*

To pozorište radilo je sve do Sv. Andrejske skupštine. Ono se ponovo rasturi, jer je skupština zauzela lokal i sve klupe za svoje sednice. U diletantskim trupama igrali su ženske uloge većinom muškarci, jer se tada ženske vrlo teško odazivale tome pozivu. Pominju se kao prikazivači ženskih uloga: Svetozar Bantić i Stojan Saraf-Kostić, zvani »čika«.

Tek po svršetku Sv. Andrejske skupštine 25. novembra 1859. godine, ponovo se sakupi diletatska družina, koja je davala predstave u istom lokalu, ali sada prinovljena sa novim članovima i dve ženske, nekom Micom, koja je došla iz Habsburške Monarhije, i gospođom Krčedinac. Od muških, spominju se: Dim. Joksić, Mata Karamarković, Nikola Subašić, Dim.

* Posle Sv. Andrejske skupštine, zbog koje je bila pokvarena i pozornica radi prostora za skupštinu, pri ponovnom njenom građenju, pozornica je napravljena uža, te je zavesa morala biti opet skraćena, te je tako otpao narod i dete, a sa druge strane otpala je Polihimnija. Docnije je ta zavesa preneta u kafanu kod »Engleske kraljice« u Sušićevu kuću, i ona tamo bude uzapćena za dug. Jevreji, koji su docnije zakupili taj lokal za svoju Sinagogu, savim je upropastiše.

Popović, Manojlo Ranković, Steva Todorović, Panta Besarić, Filip Glogić, Svetozar Bantić, Ruščuklić, Pera Pantelić, i drugi. To je pozorište prestalo da radi, ne zna se tačnog uzroka zašto.

Posle duže pauze, veli Maletić u svojoj »Gragji za istoriju«, pokrenu se opet ideja za pokretanje pozorišta, i ono počne ponova davati predstave u Velikoj pivari 4. marta 1862. godine, sa predstavom »San Kraljevića Marka«. Ljubav publike prema tome pozorištu bila je ogromna tako, da su ulaznice bile uvek rasprodane, i da većina posetilaca nije mogla uvek da gleda predstave. Ta se trupa razilazi 28. maja, davši svoju poslednju predstavu »Smrt Stefana Dečanskog« poradi već uzrujanog stanja koje je nastalo između Srba i Turaka, a koje je stanje kulminiralo 5. juna, kada je Beograd od strane Turaka bombardovan. Svi prikazivazči, većinom djaci ondašnjeg liceja, napustili su pozorište i u svojoj sastavljenoj legiji pod barikadama branili Beograd od Turaka.

Za vreme bombardovanja Beograda, došla je trupa, koja, čini se, da je bila pod upravom Veseljakovića. Kao članovi te trupe pominju se: Andrijević, Gđica Perisova, Gđa Adelshajmova, Gđa Veljkovićka, Veseljaković i Adam Mandrović. To je prva hrvatska trupa koja je došla u Srbiju. Prvu svoju predstavu dali su 26. jula »MEJRIMU« od Matija Bana. Kritika se o toj predstavi, koja je štaampana u 66. broju »Vidovdana«, izjasnila ovako: »... Posebice dužnost nam je, da kažemo kako je Gđa Adelshajmovica (Mejrima) igrala s toliko prave umetnosti da s radošću ispovedamo kako u njojzi gledamo danas prvu veštakinju u velikom ali nesrećnom razdvojenom narodu našem. Gđa Adelshajmovica može sebi laskati, da je svojom savršenom igrom učinila, da joj se divi pubilka beogradska. Rola oca Živanovog odigrana je da bolje nemože biti. G. Mandrović igrao je u ovoj roli neiskazano prirodno. To je isto i sa Stanišom. Bošnjački seljak nemože se bolje predstaviti i G. Andrijević prevazišao je sama sebe. ...Društvo je svojom čestitosti zadobilo poštovanje svojoj visokoj umetnosti a uz to ljubav i simpatiju svekolike publike. Mi nemožemo na sebe uzeti da tumačimo sve krasote, što su ih umetnost i talenat više njih članova razvili, jer bi današnji naš referat vrlo dug bio: ali moramo kazati još jedanput, da je društvo ostavilo lep spomen o prvom predstavljanju svom ... itd.« Ta je trupa posle kratkog bavljenja napustila Beograd 17. avgusta 1862. sa poslednjom predstavom »Gjuragj Branković« i »Ljubomorna žena«. Koliko su lepih utisaka ostavili na beograđane, za kratko vreme svoga bavljenja, kaže Gj. Maletić, da su im licejci u svojim barikadama priredili sjajnu gozbu, 13. avgusta. Veselje je trajalo od podne do 9 časova u veče.

Po svršetku bombardovanja Beograda, kada su uklonjene barikade, opet se stari diletanti sakupe i otpočnu davati prestave u Velikoj pivari, početkom septembra iste godine. Novembra meseca opet diletanti ustupe prostorije za glumačku trupu, koja je došla, ne zna se pod čijom upravom, po svoj prilici novosadska, ali se vidi iz recenzija, da su u toj trupi bili članovi: Savić, Kolarović, Nedeljković, Ljubica Kolarovićka, Telečki i drugi. Kritika je tim glumcima zamerala u mimici pedanteriju i krutost, a u deklamaciji neprirodnost u izgovoru kao i kod pevanja.

Pri svršetku 1862. godine ta trupa ode, a 1863. nastavi diletanska trupa svoje predstave 20. januara sa predstavom »Hajduci« od Sterije Popovića. No odmah za tim, 27. januara, ona dade svoju poslednju predstavu »Smrt Stefana Dečanskog«, da bi ustupila novom Odboru prostorije, koji

angažuje profesionalne glumce. Novi Odbor raspiše pozive, i obeća dobre plate, te se u novo pozorište najednom steknu najbolje snage: Dimitrije Marković, Aleksa Savić, Draga Dimitrijević, Jelica Jovanović, Julka Stepićeva (žena pokojnog Toše Jovanovića, sada penzionisana članica Nar. Pozorišta u Beogradu), Aleksa Bačvanski, Gj. Marković, N. Stojanović, Marija Vučković, M. Racković, S. Aleksić, J. Marinković, Fotija Ilićić, a docnije stupe u družinu: Adam Mandrović, (na pozorišnom plakatu od 5. maja 1863. godine izišla je notica: U komadu »Dobra žena i trpen spasen« izlazi novonajmljeni član G. Adam Mandrović prvi put pred poštovanu publiku Marija Perisova, Stevan Mihailov, Paja Stepić (otac Julke Stepićeve), Boža Rašić i Gjurka-Čika Gjurka-Rajković.

Marta 26. iste godine predstavljan je komad »Crnogorci« koji je napisao Stojan Novaković. Za vreme te predstave desio se jedan slučaj, koji po interesantnosti vredi zabeležiti, a koji pokazuje, koliko može pozorište da zanese čoveka i da ga odvoji od svakidašnjice. Jedan Crnogorac, po pričanju G. Vladana Gjorgjevića, koji je bio očevidac, stajao je mirno u parteru za sve vreme dok se je drama razvijala, ali kada je naišla bitka, on se toliko zaboravi, i podviknu: »Boža mi vjera, to se nemože samo gledati«, pa poče preskakati klupe i stolice na kojima je publika sedela u nameri da skoči na pozornicu i da se umeša u bitku, ali dok je on stigao do pozornice zavesa se spusti i on se osvesti iz zanosa.

Kritičari u tome vremenu bili su, docnije naši veliki državnici: Jovan Bošković, Vladan Gjorgjević, Stojan Novaković, Gjorgje Maletić i Jovan Ristić.

Prvi puta je, 1864. godine, pred kraj, država primila beogradsko pozorište pod svoje okrilje i odredila mu subvenciju od 1.200 dukata cesarskih na godinu. Za artističkog upravnika bio je postavljen Adam Mandrović. Tako sastavljeno pozorište do 1865. godine imalo je prinovljenih članova i to: Miloša Cvetića, Marka Subotića, Milicu Iličićevu (Sešu), Jovan Radulovića, idruge. Ali, to se pozorište Ministarskom naredbom zatvori (Ministar Cukić) 29. aprila, jer nije imalo dovoljno novčanih sredstava za njegovo održavanje i ono se oprosti sa publikom sa predstavom »Spletka i Ljubav« od Šilera, i glumci se raziđu.

Godine 1866. januara 23. sakupe se neki glumci iz te rasturene trupe i započmu davati predstave u istom lokalu. Prva predstava im je bila »Boj na Kosovu« od J. S. Popovića. To je pozorište jedva životarilo, jer je već počela najezda stranih veštaka i cirkusa dolaziti u Beograd, tako da se ti glumci posle date sedme ili osme predstave moradoše razići. Davali su kao poslednju predstavu »Poslednji dani Smedereva«. Kada se glumci raziđoše, nastade era cirkusa, pevačica i različnih predstava stranih veštaka tako, da je publika, nemajući druge zabave, tamo odlazila i kvarila svoj ukus gledajući sumnjive vrednosti, a na jeziku koji ona nije razumevala. Godine 1867. dođe neka nemačka družina pod upravom Karla Remaja u Šopovićevu arenu, sastavljena od srpskih diletanata i nemačkih glumaca. Međutim, ta družina svojim neuputnim ponašanjem odbijala je publiku, tako da niko ne htede posećivati te predstave i ona ode iz Beograda iste godine oktobra meseca. Odbor, bojeći se ponovne najezde stranih trupa, pozva trupu novosadskog Narodnog Pozorišta (koja se formirala već 1861. g.) i ona otpočne davati svoje predstave 17. septembra 1867. godine kod »Srpske krune« (sadašnja Opština Grada Beograda). Prva predstava im je bila »Gjuragj Branković«. Članovi te trupe u to

Novosadski glumci u Beogradu godine 1867.

vreme bili su: Draga i Dimitrije Ružić, Dimitrije i Ljubica Kolarović, Milka Grgurova, Sofija Maksimović, Mileva i Nikola Rašić, Anastasija Mišković, Marija i Nedeljko Nedeljković, Laza Telečki, Paja Marinković, Laza Popović, Nikola Zorić, Jovan Putić, Aleksa Savić, Kosta Hadžić, Gjorgje Peleš, Marko Stanišić, i Mladen Bošnjaković. Kapelnik Aksentije Maksimović. Posle izvesnog vremena ta trupa pređe iz kafane »Srpska kruna« u kafanu kod »Engleske kraljice« u Šušićevoj kući (sadašnja jevrejska Sinagoga u Kosmajskoj ulici br. 51). Početkom 1868. g. Novosadsko pozorište ode u Pančevo, a poslednja im je predstava bila »Vojnički begunac«, i Beograd ostaje opet bez pozorišta.

Iste, 1868. godine, Odbor za beogradsko pozorište sastavi ponovo trupu od članova Novosadskog pozorišta, koja otpočne davati svoje predstave 10. novembra u kafani kod »Engleske kraljice« pod upravom Jovana Gjorgjevića, sve dotle, dok nije sazidana nova zgrada.*

Želja Kneza Mihaila Obrenovića, da se podigne stalna zgrada za pozorište bila je velika i on je sve činio, da bi se do te zgrade došlo. I zbog

---

* Dvanaesta predstava. Narodno Pozorište. U Beogradu u utorak 10. decembra 1868. god. U dvorani kod »Engleske Kraljice« predstavljaće se: »Spletka i ljubav« gragjanska žalosna igra u pet razdela, napisao Šiler, preveo Jovan Gjorgjević. Lica: Prezident Valter... Peleš; Kolarović, njegov sin... Popović; Kalb, dvorski maršal.. Kolarović; Vurm, sekretar... Marković; Gospogja Milfordova... Mar. Popovićka; Miler, muzikant... Savić; njegova žena....Mil. Rašićka; Luiza, njegova kći... Mil. Grgurova; Sofija,u službi g gje Milfordove . Angj. Novića. Više slugu. Straža.

Zbiva se na izmaku prošlog veka u Nemačkoj. Prvi razdeo kod Milera i prezidenta; drugi kod Milfordove i Milera; treći kod prezidenta i Milera; četvrti kod prezidenta i Milfordove; peti kod Milera. Ulazne cene: zasebno mesto u lozi 12. groša; sedište I. reda 10 groša; sedište II. reda (br 1—75.) 8 groša; sedište III. reda (br 76—121) 6 groša; parter 4. groša; galerija 2 groša čaršijskih.

toga Državni Savet reši, da se na »placu«, gde su turske kuće, na Stambol kapiji, te kuće poruše, pošto su ih Turci napustili i otišli, te prema tome one prešle u državnu svojinu, i na tome mestu, a od građe kojom je početo da se zida pozorište na zelenom vencu, kao i od građe od srušenih turskih kuća, da se sazida pozorište. Po želji kneževoj trebalo je pozorište da bude gotovo do 15. oktobra iste godine. Pošto je nedostajala prilična suma za podizanje zgarde, to je Knez Mihail, podario iz svoje kase sav nedostajali novac, i već 12. marta 1868. godine počinje sa rušenjem turskih kuća. Knez Mihailo poginu 29. maja te godine i ne dožive da vidi svoju misao ostvarenu. Avgusta meseca 18. položen je temelj pozorištu u 11 časova, na kome je polaganju bio i knez Milan Obrenović. U temelju pozorišta uzidana je ova Spomenica: »Vo imja otca i sina i svjatago duha. Ovai dom, namenjen Srbskom narodnom pozorištu u Beogradu, prvom pozorištu u prestolnici našoi, posta voljom i znatnom novčanom pomoću Knjaza Srbskog Mihaila Obrenovića III., koi poginu na šetnji od zlikovaca u košutnjaku topčiderskom 29. maja 1868. godine. Temelj položi rukom knjaz Srbski Milan Obrenović IV., a blagoslovi i osvešta crkvenim činodeistvom Arhiepiskop cele Srbije Mihail, meseca Avgusta 18. dana 1868. godine. Višnji osnova sije zdanije i nepodvižetsja; i Gospod povjest v pisanii ljudei i knjazei sih ot nem« (Srpske Novine od 1868. strana 448.).

Kamen temeljac ovom sadašnjem pozorištu, posle smrti kneza Mihaila udaren je, kao što se iz povelje uzidane u temelje pozorišta vidi, 18. avgusta 1868. godine. Plan i radovi su od arhitekta Bugarskog.

Oktobra 30. 1869. data je prva svečana predstava i njom je pozorište otvoreno, i prigodnim govorom koji je izgovorio pred prikazivanje komada, Jovan Gjorgjević dramaturg i zastupnik Upravnika. Na predstavi je bio knez Milan, potonji kralj, i svi velikodostojnici tadanje kneževine Srbije. Pozorište je otvoreno komadom: »Posmrtna slava velikog Kneza Mihaila« od Gj. Maletića.**

Kao članove Narodnog Pozorišta u Beogradu vidimo: Adama Mandrovića, Aleksandra Bačvanskog, Jelensku, Necu Nedeljkovića, Gjorgja Peleša, Tošu Jovanovića, Lazu Popovića, Milku Grgurovu, Tošu Markovića, Aleksu Savića, Julku Jovanovićku, Mariju Popovićku (Adelashajmovu), Ljubicu Kolarovićku, Milevu Rašićku, Marka Stanišića, Mladena Bošnjakovića, Nikolu Rašića i Dimitrija Kolarovića.

Ulaznice za zasebna mesta u loži i za sedišta mogu se dobiti kod pozorišnog novčara u kafani »kod Engleske Kraljice« od 9—12 časova pre, i od 2—5 časova posle podne. Kasa se otvara u 6 časova u veče.

Ko od poštovane publike pozorišnu pozivnicu uredno ne dobija, a želi je dobiti, umoljava se, da izvoli svoju adresu pozorišnom novčaru na kasi dostaviti.

Početak u 7 a svršetak u 10 časova.

** Svečano otvaranje Narodnog pozorišta u Beogradu. Prva predstava. Izvan predplate. Narodno Pozorište u Beogradu. U četvrtak 30. oktobra 1869. »Posmrtna Slava Kneza Mihaila« slika iz narodnog života, u tri razdela, s pevanjem i svirkom, napisao Gjorgje Maletić, muzika od Dragutina Reša. — Reditelj A. Bačvanski. Lica: I. razdeo. Starac ... T. Marković; 1. seljak ... Gjorgjević; 2. seljak ... Kolarović; Gospodin ... Rašić; Gragjanin ... Valić; Musa ... Stanišić; Mehmed ... Savić; 1. Beogragjanin ... Vasa Marković; 2. Beogragjanin ... * * *; 3. Beogragjanin ... * * *; 4. Beogragjanin ... * * *; Sveštenik pravoslavni iz austr. carstva ... Peleš; 1. graničarski austrijski oficir ... Cvetić; 2. austrijski graničarski oficir ... Mandrović; 1. Bošnjak ... * * *; 2. Bošnjak ... Dukić; 3. Bošnjak ... * * *; 1. crnogorac ... * * *; 2. crnogorac ... * * *; Gragjani, Seljaci, Crnogorci. — Bošnjaci. — II. razdeo: Satana ... Jovan Popović; Agent ... Nedeljković; Duhovi .. * * *; Veštice: ... Kolarovićka, Rašićka; Jelenska, Milka Grgurova, Jovanovićka, Mara Grgurova, Markovićka, Nedeljkovićka. III. razdeo: Gragjani. — Vojska. — Devojke. — Deca. — Seljaci. — Narod. Isti komad predstavljaće se i sutra dan, u petak 31. oktobra, takogjer izvan pretplate, ali sa redovnom cenom, to jest u pola jevtinije nego prvi dan. Ko hoće da mu se ovake »pozorišne objave« redovno donose ukuću, valja da plati raznositelju mesečno 1 groš u napred. Radi boljega razumevanja pesama prodavaće se i samo delo u veče na kasi po 5 groša komad. Početak je u 7 časova.

Godine 1870. januara drugog, otvorena je prva glumačka škola. Tom školom upravljali su Jovan Gjorgjević i Aleksandar Bačvanski, a prvi su joj đaci bili: Pera J. Dobrinović, Đukić zvani »Papa«, Toša Anastasijević, Kosta Gjorgjević zvani »Karagagalija«, Živković zvani »Mirabo«, Mara Grgurova, Sofija Pelešova, i dve sestre Rudićeve. Nastavnici: Ducman (za jahanje), Mioković (za borenje), Bačvanski (za teoriju glume), J. Gjorgjević (za istoriju, nemačku i francusku literaturu), Jovan Bošković (za srpsku literaturu), kapelnik Reš (za pevanje). Ali se ta škola 1873. godine zatvori iz neobjašnjivih razloga. Postoje dve verzije o njenom zatvaranju. Tvrdi se da je zatvorena iz razloga, što učenici u toj školi nisu pokazali onakav uspeh kakav se očekivao, a druga verzija, više verovatna, da je zatvorena usled budžetske nemogućnosti. I sam sam sklon da verujem, da je zatvorena usled budžetske nemogućnosti, jer je i samo pozorište iste godine bilo zatvoreno poradi velikog deficita.

Godine 1870. ukida se pozorišni odbor i upravu nad pozorištem poveravaju jednom licu. Prvi Upravnik, ukazom postavljen bio je Gjorgje Maletić, a dotle je vršio dužnost Upravnika Jovan Gjorgjević.*

Narodno Pozorište u Beogradu moralo je biti zatvoreno 10. juna 1873. godine, kako napred navedoh, zbog velikog deficita. Po zatvaranju pozorišta sastavi Gjorgje Peleš od rasturenih glumaca, pozorišnu trupu i u areni Velike pivare, koju je besplatno izradio Gjorgje Vajfert, davahu svoje predstave. Jula meseca, tako sastavljena trupa, ode u Zemun i ubrzo se vrati u Beograd, ali se posle kratkog vremena rasturi, jer je Peleš napusti. Tu rasturenu trupu prihvate Miloš Cvetić i Gjura Rajković, i septembra meseca 1873. odu u Šabac, gde su davali predstave u areni kod »Kasine«, koju je opština grada Šapca podigla. Posle izvesnog vremena trupa se opet vraća u Beograd i Cvetić sa još nekoliko mlađih snaga otpočme davati predstave u Sušićevoj kući.

Godine 1874. ponovo se otvori Narodno Pozorište u Beogradu, od članova Cvetićeve trupe, ali od starih glumaca nije bilo. Sem Bačvanskog,

* Godine 1873. ovakvo je bilo stanje osoblja u Narodnom Pozorištu: Upravitelj, Milan A. Simić; književna struka: Dramaturg; Jovan Gjorgjević; veštačka struka: Reditelji Aleksandar Bačvanski i Adam Mandrović. Predstavljačko: (stalnih članova nema, pošto se za stalno članstvo po Zakonu o Narodnom Pozorištu od 8. oktobra 1870. godine, traži pet godina neprekidne službe pri ovome pozorištu). Redovni članovi: Aleks Bačvanski, Adam Mandrović, Aleksa Savić, Dimitrije Ružić, Dimitrije Kolarović, Kosta Gjorgjević, ujedno i pisar, Miloš Cvetić, Marko Stanišić, Mladen Bošnjaković, ujedno prvi šaptač, Sava Rajković, Gjura Rajković, Draga Ružićka, Ljubica Kolarovićka, Milka Grgurova, Marija Cvetićka, Marica Gjorgjevićka (Grgurova). Privremeni članovi: Vasa Popović, ujedno drugi šaptač, Petar Dobrinović, Laza Lugumerski, Naum Stojanović, Petar Jovanović, Joksim Joksić, Sima Popović, Todor Anastasijević, Kosta D. Gjinić, Katica Lugumerska, Jelica Vesoviška, Živka Bošnjakovićka, Mila Rajkovićka, Marija Ditmajerova (docnije žena Save Rajkovića), Evica Grgurova (kći Milke Grgurove, docnije žena Toše Anastasijevića), Anka Jovanovićeva, Judita Jovanovićka, Sofija Kovačevićeva i Zorka Kolarovićeva (sadašnja Todosićka) poslednje obe za dečije uloge.

Cvetića, Cvetićke, Grgurove i Gjure i Mile Rajković, ostao je bio samo podmladak. Tek docnije pristizavale su nove snage i pozorište se nije za dugo zatvaralo.

Prema svemu izloženom u ovome kratkom pregledu o kretanju pozorišta u Vojvodini i Srbiji, vidi se s kakvim su se teškoćama pozorišta podizala. Koliko je tu trebalo ulagati i volje i truda, pa da se ona održe, i to baš u vremenu, kada su i u Vojvodini i u Srbiji bile prilike vrlo teške i nesređene.

U Vojvodini su činjene smetnje od strane tamošnjih državnih vlasti, jer su se bojale, da se pomoću pozorišta utiče na nacionalno razvijanje kod nas Srba. A to, uostalom, i jeste bila ideja osnivanja tih pozorišta, da se naime, u tome delu našega naroda ne izgubi naša narodna ideja i da duhovi ne bi malaksavali opkoljeni nemačkim i mađarskim strujama. Zbog takvog rada, diletantskih trupa, mađarske su vlasti zazirale i činile smetnje, kočeći intenzivan rad tim trupama, ali ipak, bijaše jaka volja i samosvest o vlastitoj narodnoj veličini, plamen osećaja nije se gasio, već naprotiv, uvek je s velikim poletom išao napred svome određenom cilju.

Od kada je osnovano Narodno Pozorište u Novom Sadu, 1861. godine, ono je stavilo sebi u dužnost, da putuje po svima mestima gde Srbi žive, i ono je takvim radom budilo nacionalnu svest i njemu se može jedino i pripisati u zaslugu, što je srpski elemenat u tim krajevima ostao tako jak u svome osećanju i samopregaranju. Glumci, igrajući većinom naš narodni repertoar: »Miloša Obilića«, »Gjurgja Brankovića«, »Smrt Stefana Dečanskog« i »Svetislava i Milevu« i mnoge druge komade, upoznavali su narod našom istorijom i našom kosovskom tragedijom, te su podržavali u njemu narodnu tradiciju. Takav rad je bio neosporno potreban. Glumci su izvršili svoje delo sa neopisivim samopregorevanjem i voljom.

U Srbiji su bile prilike u dobu razvijanja pozorišta još maglovite, nesređene, jer su u svima velikim gradovima živeli Turci. Još, tako reći, i samo državno uređenje nije bilo stalo na čvrstu podlogu, pa su se ipak, i u tako nesređenim prilikama, pojavljivali pokušaji naše omladine, koja je prionula svima svojim silama i voljom, da se i u nas osnuju pozorišta, koja bi u onda još vazalnoj Srbiji, podizala duh za velika i sjajna dela oslobođenja od Turaka. Takvom radu u mnogome su doprineli i kritičari iz onoga doba, utičući svojom objektivnom kritikom na repertoar i glumce, vodeći računa, da se naš nacionalan repertoar u pozorištu gaji, da bi se na taj način što više budila ljubav prema Otadžbini i svest o velikim i predstojećim zadaćama, koje su još stajale pred narodom. Gajeći u prvom redu naš nacionalan repertoar, pozorišta su bila večita straža ideje našeg oslobođenja. I pored dužnosti da naš narod upoznaju s našom istorijom, naša su pozorišta, dajući predstave i iz hrvatskih narodnih komada, budila svest zbliženja i bratstva s Hrvatima. Takvim radom, pozorišta u Vojvodini i Srbiji, učinila su dakle mnogo, i ona su potpuno opravdala svoj zadatak u starije doba.

Résumé. Dans l'article ci-dessus, intitulé »Les théâtres dans la Vojvodina et en Serbie depuis 1733 jusqu'à 1874«, l'auteur nous décrit les commencements du théâtre moderne serbe. Par la »Vojvodina« il faut entendre une partie de l'ancienne Hongrie du Sud et une partie du Srème (en Slavonie), territoire habité aujourd'hui par des Serbes émigrés sous la domination turque en ces contrées. Les centres de la Vojvodina, Novi Sad et Sremski Karlovtsi, situés dans un pays fertile, florissaient au XVIIIe siècle grâce, non seulement à l'influence et aux efforts de l'église orthodoxe, mais grâce aussi aux milieux commerçants et bourgeois qui participaient à la civilisation eurepéenne de leur temps. Du reste, en se sentant une minorité nationale, pour parler le langage moderne, ils étaient depuis toujours des nationalistes, et par les mêmes raisons, cette civilisation s'est democratisée. Un des instruments de ces tendances a été le théâtre, c. a. d. les sociétés d'acteurs dilettantes (»sociétés ambulantes de dilettantes«), qui organisaient dans les contrées serbes de la Hongrie et de la Croatie (et plus tard en Serbie) des représentations. Parmi les premiers auteurs dramatiques il faut nommer Joachin Vouitch et Jean Stéria Popovitch. Quant aux pièces qu'on y jouait, c'étaient pour la plupart des traductions (surtout de Kotzebuel), et pour le reste, c'étaient des hautes tragédies romantiques tirées de l'histoire héroique serbe surtout de la grande catastrophe de Kossovo en (1389). Ce théâtre à été cultivé même à Kragouévats par le prince serbe Miloche Obrénovitch, celui qui a été le grand civilisateur de la Serbie, bien qu'il fût lui même par sa mentalité à moitié Turc encore. Sous le prince Michel Obrénovitch le théâtre s'est déjá stabilisé à Belgrade, et un bâtiment spécial fut construit pour le théâtre. Le prince Alexandre Karageorgévitch a été animé de mêmes sentiments que ses deux prédécesseurs. En 1870, il y avait à Belgrade déja même une école spéciale pour les futurs acteurs professionnels. Toutes les classes de la société serbe aidaient développement du théâtre national, et la critique, pleine d'enthousiasme patriotique, était très bienveillante et surtout pathétique. Ces représantations ont largement contribué au développement du nationalisme serbe. Du reste, elles ont été ausi l'instrument des premiers rapprochements serbo-croates.

JULIJE KEMPF: PRILOZI ZA BIOGRAFIJU IVANA ŠVEARA

Dne 13. rujna o. g. navršilo se 85 godina, kako je u selu Požeškim Sesvetama umro župnik i pisac »Ogledala Iliriuma« Ivan Švear. »Ogledalo Iliriuma« prva je naša cjelovita povjesnica, pisana i štampana hrvatskim jezikom. Vrijedno je, da se priopće našoj javnosti nekoje jamačno još nepoznate crtice iz života toga kulturnog radnika i hrvatskog domoljupca »prema vrelima, koja se nalaze u Spomenici sesvetačke župe« (Liber memorabilium ab anno 1700.).

Zanimljivo je, što je tu Spomenicu baš osnovao i napisao prema nalogu biskupa Maksimilijana Vrhovca ravno prije 100 godina sam Ivan Švear. Svome doista savjesnome radu u tom smjeru pristupa lijepim predgovorom u prozi, pa i latinskim uvodnim stihovima. U tim stihovima aludira Švear na »crne oblake« dugotrajnoga turskog gospodstva u Slavoniji, što je smetalo kulturnome radu i poletu. Tuguje zbog tih nedaća ćutljivi Švear, uvjeren, kako mu je Turčin htio da uništi domovinu Hrvatsku, pa da s njome propane i slava naroda . . .

»Deletam voluit patriam
sic invidus hostis,
Ut cum gente simul pereat
quoque gloria gentis!«

Iz pregovora Spomenice razabiremo, da je pisac Švear najviše građe za povijest svoje župe našao u spisu, koji opisuje dolazak zagrebačkih isusovaca g. 1698. u Požegu, kad su darovnicom opata Ivana Josipa Babića (Abbas Beatae Mariae Virginis de Gotho) te kasnijim potvrdnicama kralja Leopolda I. od 7. veljače, 20. travnja i 13. prosinca 1700. naslijedili bogatu gospoštiju Kutjevo (Gotho). Spis je nađen na tavanu kutjevačkoga grada, pa ga je Švearu izručio tadašnji kutjevački župnik i podarciđakon Franjo Sirčić. Kako je i teritorij Požeških Sesveta pripadao kutjevačkoj isusovačkoj gospoštiji, našao je Švear u spomenutom spisu obilate građe i za opis svoje župe u XVIII. stoljeću. Švear je u spomenici za povijest sesvetačke župe (36 sitno pisanih velikih folio-stranica) sabirao — kako navodi u predgovoru — građu pune dvije godine, dok je uvodnu pjesmu s predgovorom dovršio i potpisao dne 11. siječnja 1824. (Hoc proemium cum carmine in sinistra pagina scripsi anno 1824. die 11. Januarii).

Spomenica sesvetačke župe dokazuje nam, da Švear nije svoju zadaću smatrao površno i na laku ruku, budući da je svoju građu složio nesamo prema našašćima u domaćim arhivima, nego je navodio dokaze za crkvene prilike požeškoga kraja i iz tadašnjih povjesnih djela, naročito Krčelića i drugih.

Ne upuštajući se u druge zanimljive zapiske ove iscrpljive Spomenice, spomenut ću i priopćiti neke podatke, koji se tiču našega pisca prve

Poziv

k Predbrojenju na Dogodovštinu pod napisom:

UGLEDALO ILLIRIUMA,

t i t l:

Dogodovština Illirah, Slavinah, ztražni put Horvatah zvanih, od Potopa, to jest: god. Světa 1657 na četiri strani razdělena, pò

IVANU ŠVEARU,

Županu dukovnomu u Sěsvetah kod Požega na světlo dana godine 1838.

U ovoj Dogodovštině štogod starinski latinski pisci iz Gerčkih najstariih pisacah, štogod potlašnji němački, i isti naši domorodni iz latinskih i gerčkih pisacah razderkano, i verlo poměšano od postanja Illirah, nyihovoga uzmloženja, i u mloge Krajine tja prčko Dunava razplodjenja popisali su: sve ono u redu gledom na iste godine, i vrěmena dogodjajah, dragi Štioče! popisano najti češ. — Da pako moja Dogodovština red istih godinah zaderžI, i s tim lasnje isti dogodjaji razuměti se mogu, na četiri strane, kanoti četiri vrěmena-ječanja razdělio sam ju. Strana perva dogodjaje Illirah, i Panonah od Potopa Světa, to jest godine Světa 1657 do godine Rima 741. Kada se je Isukerst narodio, pripověda. Strana druga dogodjaje Illirah, i Panonah od narodjenja Isukersta do godine Isusa 540. Kada Ostroil, iliti Ostrovoj, u Dalmatii, Illiriumu, i u svoj Panonii, iz ove strani Dunava je Kralj postao: u ovoj strani život svěh Carah Rimskih u kratkom izpisuje se: kako godine 373. započeli su se krvavi rati Slavinah protiva Rimljanom, koji bojovi sveudil terpeli su u Illiriumu, i Panonii do god. Isusa 400, koje godine Gete, Vandali, i Markomani već vojsku Rimsku pobili, i svu Panoniu, i Illirium osvojili su.

hrvatske povijesti I. Šveara, kako ih je svojom rukom zabilježio zaonda još dakako službenim jezikom latinskim:

1. Dne 10. svibnja 1818. došao sam ja Ivan Švear, koji sam Spomenicu ove župe svojom rukom napisao, na sesvetačku župu*). Prije toga sam bio u kr. velikoj gimnaziji požeškoj javni redoviti profesor neprekidno od godine 1813. Stjepan Iliašević premješten je za kapelana u Novu Gradišku, a postavši poslije župnikom u Bebrini, pođe g. 1829. za župnika u Lipovljane. Uveden sam svečano u župu dne 1. studenoga 1818. na dan Sviju Svetih po podarciđakonu i župniku kutjevačkom Franji Sirčiću uz sudjelovanje komorskoga gospoštijskog odvjetnika Ivana Saračevića, županijskog suca Franje Adudića, te druge odlične gospode.

2. U službenom izdanju, nakon što je biskup Maksimilijan Vrhovac dne 14. kolovoza 1821. izvršio kanoničku vizitu i podijelio potvrdu u Sesvetama i drugim župama požeške kotline, navodi Švear prema tabeli postavljenih pitanja ove govore: U 46. sam godini (Ivan Švear rodio se dne 12. svibnja 1775.) i dobra sam, Bogu hvala, zdravlja. Rođen sam u gradu Ivaniću križevačke regimente (in communitate Ivanich) od oca ivaničkoga građanina; Hrvat sam (origine Croata). Sve sam studije svršio u

* Švear je postao župnikom u Požeš. Sesvetama poslije Požežanina Đure Garića, koji je tamo župnikovao 17 godina (1800.—1817.). Poslije administratora župe, Stjepana Iliaševića, dotad kapelana u Požegi, nastupio je župničku službu Ivan Švear.

dom; mloge velike bojove sa Turci, i Diplom Leopolda Racom po daren pripovĕda.

Pogl. 60. Od dogodjajah nadalje pod Leopoldom do g. I. 1705, mloge velike Bojove sa Turci; i Diplom, i Prepise na stališe Horvatske, iz kojih očito vidise, da Srem i sva doljna Horvatska, ili Slavonia, u vek na Kraljevinu Horvatsku je spadala.

Pogl. 61. Od dogodjajah u Horvatskoj pod Josipom 1im Kraljem 34., od g. I. 1705 do 1711.

Pogl. 62. Od dogodjajah u Horvatskoj pod Karolom 3im Kraljem 35., od Horvatske od g. I. 1711 do 1740.

Pogl. 63. Od dogodjajah u Horvatskoj pod Mariom Theresiom, Kraljem 36. od Horvatske. Od g. I. 1740 do 1780.

Pogl. 64. Od Cesara Zapada, i Sultanah Istoka, i njihovih Bojevah pripovĕda. Od g. I. 1410 do 1519.

Pogl. 65. Od Cesara Zapadnih, i Sultanah Istočnoga Carstva Věka 16a, 17a, i 18., i mlogih čudnovatih dogodjajah pripovĕda.

Pogl. 66. Od Banovah čitave Slavonie, to jest Horvatske, i Dalmatinske od g. I. 1323 do 1531 pripovĕda.

Pogl. 67. Od Banovah nadalje do g. I. 1780 pripovĕda.

Zverha Strani Četverte.

Dogodovštine ove četiri strane biti ćeju svezane u četiri knjige, i koštat ćeju sve četiri *3 fl. 30 kr. C.M.* Predbroj terpeti će do 20. Augusta Godine tekuće 1838 i to sa izplatčanjem taki Novacah.

Prenumerati ili predbrojiti more se svaki u Zagrebu kod *Franje Suppana*, kr. pr. Knjigo-Tiskaca, i kod Gospodina Kanonika, i Opata *Ivana Birling*. U Slavonie u Požege kod Gospodina Vice-Spana *Ivana Csoka*, koji pako do prepisanoga Roka nepredbrojiju se, oni poste iste četiri knjige kod spomenutoga *Frajne Suppana* u Zagrebu za četiri fl. C. M. dobiti ćeju.

U Zagrebu dana 21. Majia 1838.

Po Ivanu Švear,
Županu duhovnomu u Svesveta kod Požege Pisaocu.

Zagrebu. Govorim ilirski (hrvatski) latinski i njemački. U Hrvatskoj sam bio 15 godina dušobrižnik, u Požegi sam bio profesor 5 godina, ovdje sam župnik 3 godine. U svem sam služio biskupiji i nauci te književnosti (quam et rei litterariae) 23 godine. A budući da nitko nije sam sebi sudac, stoga neka o mojem životu i ponašanju, obdržavanju dijecezanskih propisa, navješćivanju riječi Božje i dijeljenju sv. sakramenata, te o javnom glasu momu — sudi publika.

Moja se porodica sastoji od 7 lica. Imam rođenu sestru 45 godina staru, udovu Šoštarić*); sinovku po bratu 17 godina staru i sinovca po sestri od 14 godina, jednog slugu, jednog pastira i dvojke Franju i Viktora, siročad pokojnoga učitelja Britveca.

3. Dne 14. kolovoza 1821. bio sam prije sastanka s biskupom Maksimilijanom Vrhovcem u srednjoj sobi svoje župne kuće, pa sam mu se preporučio, a on mi reče: »Ti si mi već doista dosta preporučivan, pa i

*) Jamačno je ta udova Šoštarić, sestra Ivana Šveara, bila majka Blaža Šoštarića, posljednjega suca (1836.—1850.) vlaškouličke općine, predgrađa glavnoga grada Zagreba. Ta je porodica bila u najbližoj krvnoj vezi sa vrlo zaslužnom u hrvatskoj kulturnoj povijesti porodicom Đure Deželića i njegovih odvjetaka. (Isporedi raspravu dra. Velimira Deželića st.: Vlaškoulička zagrebačka općina. »Narodna Starina« sv. 5. knj. II. 2., str. 111.).

Poglavje I.

Od stališa pukovah u Iliriі i Panoniі u vrĕme cara Augusta.

Koi bi Patra Bedekovića i Baltasara Kerčelića štio: mloge doista i lĕpe stvari bi štio, ali tako poměšano, da i najposlĕ morao bi kazati, da neznade, gde je Panonia, gde je Iliria: i što u vrĕme Augusta Rimljani pod vladanje svoje spravili su, jeli samo Panoniu, ili Panoniu zajedno i Iliriu, i koje krajine Rimljani brojili su i deržali za Panoniu, koje pako za Iliriu. Poradi toga mislim, da svakomu koi moju dogodovštinu štio bude, drago će biti, kada bude vidio, što pod Panoniom razuměva se, što pako pod Iliriom. Indi pod Panoniu spadale su sve krajine počemši od Istrie zajedno tiam kako jest vrilo Dunava iz ove, tojest desne strane Dunava. Kako se Sava u Dunav utiče kod Biograda, i kako od podne Kupa ili Una zasiže, to pravo kazati nemogu, jer, jeli preko Kupe, ili preko Une medje bližnji Panonah susedi Skordisci imali su, to u nijednom piscu nenahodim. Svi dakle puci, koji u okolišu oviuh krajinah stanovali su, zvali su se Panoni. Stanovnici ove na daleko produljene Panonie bili su pod mlogimi imeni. Pervi kod mora Adrianskoga, Istri, potlam Japide, za njimi Liburni, onda Andiante, za njimi Amantini, onda Herkuniati, opet Andiante i pram severu Breuci, pram istoku i podnevu Ava-

sada vidim, kako se uopće dobro vladaš. Ostani samo dobar i zdrav!« ... Biskup je otputovao u Požegu.

4. Ove je godine (1824.) premješten podarcidakon i župnik kutjevački Franjo Sirčić (expaulinac) u Požegu, gdje je postao i predsjednik požeškoga konzistorija (Consistorii subalterni praesidens). Molio sam kutjevačku župu, no župnikom postade doktor filosofije i profesor bogoslovlja na zagrebačkoj akademiji Josip Schrott, kojega je biskup, zabacivši moju molbu, imenovao. Zakratko je Schrott postao ravnatelj biskupske kancelarije, a Muzler administrator kutjevačke parokije. Osjećao sam, kako mi se time nanijela nepravda, pa sam molio kanonikat. Kakav je uspjeh bio moje molbe, vidjet će se iz onoga, što je slijedilo, kasnije.

5. Mjeseca studenoga 1827. bio je raspisan natječaj za ispražnjeno kanoničko mjesto. Prije se to nije tako činilo, a zašto sada? ... Čuvam tajnu za sebe (arcanum meum mihi conservo)... Biskup Maksimilijan Vrhovac umro je dne 16. prosinca naveče ...

6. U mjesecu studenom 1829. pronio se glas, da će već prije imenovani namjesnik banske časti Aleksandar Alagović postati zagrebački biskup. Stoga sam u prosincu poslije Nikolja počeo slagati pjesmu, koju sam namijenio u slavu novoimenovanoga biskupa, kad bude do godine ustoličen. Mjeseca ožujka 1830. poslao sam gotovu pjesmu svome nekadašnjem školskom drugu kanoniku Ivanu Birlingu u Zagreb, da je dade štampati.

OGLEDALO ILIRIUMA

ILITI

DOGODOVSTINA

ILIRAH, SLAVINAH, STRAZNJI PUT HORVATAH ZVANIH, OD POTOPA,

TO JEST GODINE SVĚTA 1656.

NA ČETIRI STRANE RAZDĚLJENA,

PO DUGOTERPNOM POSLU NA SVĚTLO DANA

OD

IVANA ŠVEARA,

ŽUPE SVESVETSKE ŽUPANA KOD POŽEGE.

STRANA II.

(Od narodjenja Isu-Kersta do godine 540.)

U ZAGREBU,

štampano kod Franje Suppana.

1839.

U lipnju 1830. dobio sam pismo od kanonika Birlinga s viješću, da će biskup Alagović poći u Kaloču na konsekraciju, a zatim da će biti početkom srpnja u Zagrebu instalacija; stoga da se žurim u Zagreb još prije Petrova. Dne 26. lipnja — javlja mi nadalje — dolazi biskup u Požegu (valjada zbog pregovora i izvida u stvari kupnje stare isusovačke kolegije za biskupski orfanotrofij). I zbilja je biskup Alagović bio u Požegi, pa se je već dne 27. lipnja vratio iz Požege u Zagreb, a ja sam već 28. lipnja krenuo za njim također u Zagreb.

Dne 29. lipnja prispio sam u Ivanić, svoje rodno mjesto, gdje sam ostao i slijedeći dan. Dne 1. srpnja krenuo sam na biskupsko dobro Gradec, gdje je biskup čekao bana Ignaca Gjulaja sa željom, da ga pozove na pribivanje kod instalacije. Tu sam čestitao biskupu, pa i objedovao. Popodne sam nastavio put u Zagreb, gdje sam već našao moju pjesmu, štampanu u 600 primjeraka (ubi Carmen typis impressum in 600 exemplaribus inveni).

Instalacija bijaše dne 25. srpnja 1830., kod koje sam i ja pribivao.

7. Mjeseca lipnja 1831. pozvan sam bio u Zagreb, da tražim kutjevačku župu. Pri tom se zdesila velika prevara (magna impostura intervenit). Presv. g. biskup predložio me za kanonika, no g. Schrott — da taj prijedlog osujeti — pisao je svome administratoru Muzleru u Kutjevo, neka me potvrdi i neka me u svoje ime »probudi oda sna, zašto tobože drijemam« i zašto ne tražim kutjevačku župu. I zbilja je g. Muzler došao k meni i pročitao mi iz Schrottova pisma dotične riječi dodavši,

OGLEDALO ILIRIE,

ILITI

DOGODOVŠTINA

ILIRAH, ZATIM SLAVINAH, A NAJPOSLĚ HORVATAH I SERBALJAH ZVANIH,

OD POTOPA, TO JEST GODINE SVĚTA 1656.

NA ČETIRI STRANE RAZDĚLJENA,

I PO DUGOTERPNOM POSLU NA SVĚTLO DANA

OD

Ivana Sveara,

ŽUPNIKA U SVESVETIH KOD POŽEGE

STRANA IV.

(Od god. Isukersta 1114 do god. 1790.)

U ZAGREBU,

tiskano kod Franje Župana

1842.

da nije druge, nego da ipak pošaljem molbu. Zapanjio sam se i rekoh, da ću sam poći u Zagreb, budući da mi se sva stvar činila čudnom... Prošle sam se naime godine preporučio biskupu i predao već mnogo prije molbu za kanonikat (á sve su molbe za sedisvakancije poslane Njeg. Veličanstvu, otkuda su vraćene novoimenovanome biskupu Alagoviću), a sada hoće ravnatelj kancelarije Josip Schrott, da tražim kutjevačku župu! Nadvladao sam se, a porodila se u meni sumnja, čini li to Schrott sam po sebi, ili po naputku biskupovu.

Otputovao sam dakle lično u Zagreb, gdje sam s resignacijom — sam priznajem — predao biskupu molbu za Kutjevo. Biskup me, svakoj mojoj molbi veoma naklonjen, pozva na objed. Došao sam u jedan sat i biskup je, uklonivši svoga liječnika, ostao sa mnom sam. Pošavši u drugu sobu, poče sa mnom razgovarati. Uto nadođe g. Schrott, no dobivši u tren mig, udalji se. Tada biskup navali na me oštro u stvari molbe za kutjevačku župu. Uprepašćen i uzrujan od srama odgovorio sam negativno ... Svome sam dakle biskupu iskrivio istinu i stoga sam sâm sebi najviše škodio!... Trebao sam naime jasno i u molbi prikazati, kako ja ostajem kod molbe za kutjevačku župu jedino pod uvjet, ako je u stvari poziva g. Schrott tako postupao po uputi biskupovoj, ili »u slučaju, ako Vaša Preuzvišenost iz poznatih sebi razloga (ex notis sibi causis) ne će mene da predloži za kanonika«.

Iz točke 4. i 7. razabire se, kako je Švear nastojao, da postane zagrebački kanonik. Ipak ga ta služba i čast pored mnogih zasluga za ure-

denje do onda zapuštene sesvetačke crkve i župe, pa i drugih literarnih — kako sam veli — zasluga, nije zapala.

Spomenuta već štampana pjesma Švearova u slavu biskupa Alagovića nosi naslov: »Carmen honoribus excellentissimi, illustrissimi ac reverendissimi Domini Domini Alexandri Alagovich, Dei et apostolicae Sedis gratia, episcopi Zagrabiensis, abbatis B. M. V. de Thopuszka, inclyti comitatus de Berzencze supremi ac perpetui comitis, sacrae caesareae et regio-apostolicae Majestatis actualis intimi status consiliarii, nec non excelsi in regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae banalis officii regii locumtenentis, 1830. solenni ritu consecrati — devote oblatum a Joanne Shvear ad Omnium Sanctorum pone Posegam parocho«. Zagrabiae, typis Franc, Suppan 1830. Format četvrtine, 9 stranica.

U toj se pjesmi ne osjeća toliko dim tamjana, kojim su prepuni latinski verzovi starih prigodničara, kad je valjalo dizati kojega moćnika i dostojanstvenika u zvijezde, nego nam tu Švearova muza istupa dostojnom mjerom poezije staroga Hrvata »Ilirca«, koji pored hrvatskoga vlada prema duhu tadašnjega školovanja izvrsno i jezikom latinskim. Svojim mirnim treksametrima hvali Švear odmah s početka prirodne ljepote požeškoga kraja, stisnuta među gorama:

»Est locus Illyrici mediis sat amoenus in oris. Tellus mirifice circum sed montibus arcta« ..., pa dira stare dogotovštine, te zatim prelazi dalje da poetskim refleksijama izbije u pet štampanih stupaca golemi akrostihon »Alexander Alagovich Episcopus Zagrabiensis Vivat!« U daljnjem tekstu pjesme dolazi i distihon od dvanaest redaka, a svaki redak utisnutim brojem 1830., godinom Alagovićeve konsekracije i instalacije za biskupa. Cijela pjesma broji osim akrostihona (preko 230 riječi) u svem 158 verzova. Toplog »Ilirca« Šveara vodio je kod te pjesme značajni odsječak iz Juvenala kao motto:

... »Semita certe tranquillae per virtutem patet unica vitae«. Brošura se nalazi u gdjekojoj još vrlo rijetkoj knjižnici, a u zagrebačkoj sveučilišnoj biblioteci pod signaturom P 20.357.

U svom sam djelu (isporedi »Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije« str. 636.) spomenuo već, da sam prije kojih 20 godina vidio kod pok. zaslužnog našeg povjesničara i akademika Ivana Tkalčića rukopisne fragmente jednoga Švearova djela pod natpisom: »Priatelj slavnoga naroda Horvatskoga preizvišenim, presvietlim i visoko plemenitim Horvatskoga roda vlastnikom, poglavicam, i svim Horvatske plemenite kervi sinom Velikoću Kraljevstva Horvatskoga, Horvatov nepreobladanu jakost, njihovih predjah sa Hungari sdruženje i svako vreme njihovih zakonitih pravica stalno uzderžanje pred oči stavlja:

Horvatska dika
Slavinska velika
Sa Hungari združita

bratinski razgovor trih plemićah Horvata, Dalmatinca i Slavonca. Popisano Ivanom Švearom u Slavonii«. Nije mi poznato, da li je taj rukopis ikada izdan štampom.

Glavno je ipak Švearovo djelo »Ogledalo Iliriuma«. Zagonetno je, što Švear nije posljednjih osam godina svoga života (1831.—1839.) ništa dalje zabilježio u svojoj pomno pisanoj Spomenici sesvetačke župe, a ne može

se utvrditi, da su listovi iz Spomenice istrgnuti. Jednako je štetno za našu povijest kulture, što nije niti sam Švear, niti njegov prvi nasljednik, ostavio u Spomenici makar kakav zapis o spremanju povjesnoga djela »Ogledalo Iliriuma«, a baš je te posljednje godine svoga života žrtvovao Švear pored župničkih dužnosti mukotrpnom sabiranju građe i pisanju te opsegom goleme prve naše povijesti u hrvatskom jeziku.

Djelo je pisac prikazao zagrebačkom biskupu i kasnijem kardinalu Đuri Hauliku, a potpuni je naslov djelu: »Ogledalo Iliriuma iliti dogodovština Ilirah, Slavinah, stražnji put Horvatah zvanih, od potopa to jest godine světa 1656. na četiri strane (dijela) razděljena po dugoterpnom poslu na světlo dana od Ivana Šveara župe sesvetačke župana kod Požege«. Djelo je štampano u Zagrebu kod Franje Župana (Suppan), pa je izašlo I. i II. svezak 1839., a daljnji svesci poslije Švearove smrti i to III. svezak 1840., a IV. 1842. Posljednjim svescima (III. i IV.) izmijenjen je natpis u »Ogledalo Ilirie« te mjesto stražnji put Horvatah »stražnji put Horvatah i Serbaljah zvanih«. Sve 4 sveske broje oko 1170 štampanih stranica, a u njima je obrađena povjesna građa do godine 1790.

Švear ističe na svršetku svoje povijesti, da ju je pisao »vrućoželjno« preko četiri godine, pa da je »od čitanja različitih knjigah, od mlogog i sveudiljnog noćom i danjom pisanja najposlě obolio i tako oslabio, da jedva pisati može«. Iz teksta se Švearove povijesti razabire, kako je bio upućen u sva povjesna djela svojega doba i kako je priopćio, naročito u IV. dijelu, mnogo nepoznate građe iz njemu bližih arhiva, kao što je to bio franjevački i isusovački arhiv u Požegi. K tomu je imao u Požegi pri ruci povjesnim djelima bogatu franjevačku knjižnicu, koja je i danas u tom pogledu ponajjača u Slavoniji. Toj se knjižnici i arhivu imadu zahvaliti Švearove vijesti o turskim pašama u Slavoniji, budući da su naši franjevci ostali, kako je poznato, i za dugotrajne turske vladavine među svojim narodom i pribilježili mnoge zanimljive događaje. To potvrđuje i sam Švear u svojoj povijesti (svez. IV., str. 423.) riječima: »Ovo sam izvadio iz jednoga starog rukopisa, komu mnoga što se Slavonije tiče zahvaliti imam. Isti rukopis je najden u samostanu požežkom. Ja sam ga dobio od jednoga priatelja prije desetak godinah, nu kvar da iz početka několiko listovah fali. Isti je rukopis u latinskom jeziku i to kako se iz pisma pozna od više osobal pisan. Dokončan je godine 1701. Rado da je bio dnevnik znamenitiih dogodjajah«.

U Spomenici sesvetačke župe uvrstio je Švear i popis knjiga (oko 90 djela) župničke knjižnice. To su ponajviše djela bogoslovnoga sadržaja. dok nije bilo gotovo ni jednoga povjesnoga. Ta nas činjenica upućuje, kolikim je trudom, a jamačno i troškom, dobavljao Švear povjesna djela i prepise listina u Sesvete, da je mogao svoje djelo privesti kraju s oproštajnim riječima: »Za najposlě moj domorodni štioče, zdravstvuj i oprosti starcu, ako je gdi u tolikoj šumi od ilirskih događaja zabludio, ali pako oštrii bio, nego što ukus devetnaestog tako nazvanog izobraženog stoletja iziskuje — jer jo sam onako pisao, kako sam znao i u sèrdcu ćutio. Medjutim ne ljuti se, nego pero u ruke, i što ja ne popisah, piši; što zlo ali nakrivo postavih, izpravljaj, te tako će se onda s višeumnih perah ona starinsko-ilirska izpuniti: Zèrno do zèrna pogača, kamen do kamena palača!« (IV., str. 544.).

Iako naši današnji hrvatski povjesničari odbacuju osnove glavne koncepcije Švearova djela porijetlo sviju slavenskih naroda od starih Ilira),

ipak najmanje osporavaju izvode Švearove u IV. svesku, koji obrađuje prošlost Hrvata i Srba do godine 1790., a gdje domoljubni Hrvat-Ilirac Švear popraćuje na mnogim mjestima povjesne događaje osobito zanimljivim subjektivnim svojim refleksijama.

Opsežni štampani prospekt s preglednim sadržajem svoga »Ogledala Iliriuma« izdao je Švear već 21. svibnja 1838., dok su sva četiri dijela njegova djela ugledala svijet tri godine poslije Švearove smrti.

Ivana Šveara zateče smrt dne 13. rujna 1889., pa je sahranjen u sesvetačkoj župnoj crkvi između oltara sv. Križa i sv. Donata. Sahranilo ga šest svećeničkih drugova.

Résumé. L'auteur de l'article ci-dessus nous fournit quelques renseignements nouveaux sur l'auteur Jean Švear (lisez: Chvéar, 1755—1839), historien croate. Comme la plupart des historiens croates, lui aussi, il avait éte écclesiastique. Son activité littéraire appartient à l'époque de ce mouvement nationaliste dit »illyrien« qui avait été inauguré au XIXe siècle parmi les Yougoslaves et surtout parmi les Croates par Gaj (lisez: Gaï).

Švear est l'auteur du premier livre d'histoire écrit en croate (1838), et d'une oeuvre, qui a encore aujourd' hui une certaine valeur scientifique (le 4 ème vol.); c'est le »Miroir de l'Illyrie« (Oglédalo Iliriuma), fait à la base des chartes et des papiers qui ont éte détruits depuis par un incendie. L'auteur, termine son »Miroir« par ces mots caracteristiques: »Je termine mon histoire, que j'ai écrit à l'honneur de ma nation illyrique, slovène, serbe ou croate, pendant quatre ans et avec une telle ferveur, que j'en suis enfin, à cause de lectures fatigantes et des efforts que j'ai mis à l'écrire jour et nuit, tombé malade, et tellement, que je ne puis plus écrire qu' à peine ... Du reste, je me réjouis, ô ma nation illyrienne, de t'avoir laissé quelque chose d'écrit en notre langue nationale, c. a. dire croate, et je m'en réjouis, dis-je, d'autant plus que je suis le premier qui ait essayé ses faibles forces à ecrire notre histoire nationale en langue nationale«. Švear est dans cette oeuvre le représentant de la théorie autochtonistique qui soutient la séssilité des Serbes et Croates sur le territoire qu'ils occupent aujourd'hui.

Le curé Švear a écrit à l'instigation de l'évêque liberal de Zagreb, Maximilien Vrhovets (1752—1827) aussi un »Liber memorabilium« de sa paroisse. De telles oeuvres sont parfois très intéressantes pour l'histoire, Švear a été, comme c'était coutume de son temps, aussi un habile versificateur latin.

TOMO SMILJANIĆ: PLEMENSKE ODLIKE MIJAKA

Mijaci* žive na padinama planina Bistre, Koraba, Krčina i Mojuše, a između gradova: Kičevo, Struga, Debar i Gostivar. To je planinski predeo, visok do 2300 m. iznad mora, ispresecan dubokim dolinama, koje sve vode u dolinu reke Radike, koja se niže Debra uliva u Crni Drim.

I.

Po mestu gde su nastanjeni, po običajima, nošnji, govoru i po načinu života, može se i danas utvrditi da su se Mijaci razvili kao zasebno pleme.

Zna se, da su stara plemena imala, kao stanište, mesta opkoljena gustom šumom, koja je bila granica prema drugom plemenu. Ovaj je uslov tu zastupljen. Visoke površine su bile gole, ili su satiranjem šume proširivane; a sve su doline i korutine bile pod šumom. Sama dolina Radike bila je neprohodna zbog šume. Radika je poradi toga bila mirna reka, budući da je šuma njeno erozivno dejstvo smanjivala. Naselja su bila u sredini tih šuma, sakrivena i zaštićena. Ostatke tih šuma vidimo i danas naokolo Mijaka, dosta dobro očuvane, naročito prema Kopačkoj Reci, prema Gostivaru i Kičevu.

Ima tragova da su Mijaci imali svoje starešine, koje su zvali g l a v a r i m a, ili g l a v a t a r i m a. Turska reč k o d ž a - b a š, koja je davana seoskim kmetovima, samo je prevod ovoga naziva, jer znači velika glava. Ovi su se glavari nametali pojedinim selima svojom pameću, bogatstvom i umešnošću.

Izneću nekoliko primera ovih glavara: Glavar sela Galičnik bio je iz porodice Tomovci u Galičniku. Ova se porodica po predanju smatra od pamtiveka kao poglavarska. Mogao sam doznati za pretke do četvrtog pojasa, i svi su bili glavari: Josif Tomoski živeo je naših dana; Arsa Tomoski krajem XIX; Todor početkom XIX; Tomo Tomoski krajem

* Zašto se ovo pleme zove Mijaci, ne zna se. Po predanju zovu se tako zato što su uvek bili čisti i umiveni. Obližnji Brsjaci im se smeju sa ovim refrenom: »Mijaci, Trijaci, trikamna belutraci«. Po drugom predanju ovako se zovu zato što ličnu zamenicu m i izgovaraju m i j e. Ovo tumačenje biće da je najtačnije, pa i ja ga primam, jer ima naziv E s t e v c i za pleme koje živi oko samog Debra, gde uz govor dodaju uzrečicu e s t i. Ovi estevci se vidjaju i oko Ohrida, pa ćak i do Korče. Treće je tumačenje da im naziv dolazi od Mi — jaci, t. j. mi smo jaki.

Ali niko ne beleži odakle ovo plemensko ime. Ovaj članak izvod je iz moje veće studije: »Mijaci, Gornja Reka i Mavrovo polje« (namenjena za zbornik Srpske Kralj. Akademije »Naseља srpskih zemaља« pod uredništvom dr. J. Cvijića).

O Mijacima su pisali još: И. Ястребовъ: Обычаи пѣсни турецкихъ сербовъ (въ Призрѣнѣ, Ипекѣ, Моравѣ и Днбрѣ) С. П. Б. 1886. Дриновъ М. С.: Заселение Балканскаго Полуострва Славянами, Москва, 1873. С в е т о з а р Т о м и ћ: Скопље—Тетово—Гостивар—Маврово—Галичник. Браство XVII. 29. књ. друштва Св. Саве, Нови Сад 1923, стр. 214—229. J o v a n C v i j i ć: La péninsule Balkanique, geographie humaine, Paris Librairie Armand Colin, 1918. p. p. 447—460.

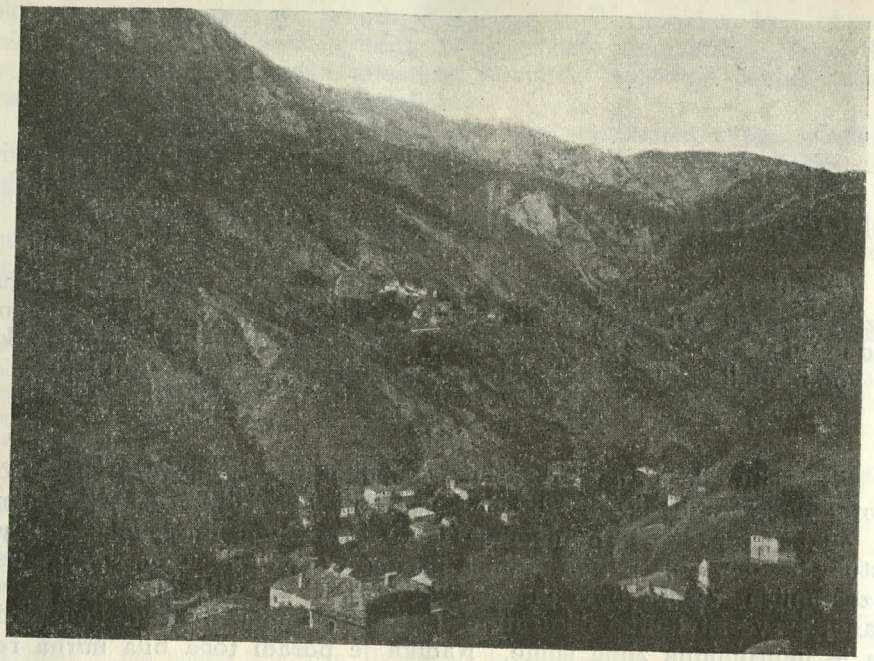

Selo Tresonče.

XVIII st. Naročito su bili omiljeni kod naroda tri poslednja. Tomo Tomoski se u svemu ponašao kao debarski begovi, među kojima je imao i svojih pristalica. Hteo je za svoga sina da uzme kćer Matkog Poglavara. Neki debarski begovi videše u tome političku opasnost i ubiše Tomu iz zasede. Ali njegov sin Todor vrati krv svoga oca usred Debra, gde ubi jednog bega. Kao poglavar Todor Tomoski je podizao svoje Galinčance i pristaše Arnaute iz Debra, pa je išao ćak u Malesiju da pleni stoku, ili da povraća zaplenjenu. Kako mu niko ništa nije mogao, Arnauti su mu ispevali pesmu: Todor Tome, žimsi krale (Todor Tomovski je pola kralj.). Porodica Tomovci bila je veoma bogata stokom. Zbog toga su muškarci bili stalno po planinama i na putevima. Pošto su bili hrabri, imponirali su svojim sugrađanima, i zato su ih ovi rado primali za glavare, da bi bili zaštićeni. Nosili su se i ponašali viteški: jahali su odlične konje, odgajane na Bistri planini; uvek naoružani i gotovi da brane sebe i siromahe, ubojice prema siledžijama i krvnicima. Jednom su spasili neku devojku iz Golog Brda, a koju je hteo da poturči neki beg iz Debra zbog njene lepote. Toga radi je ova porodica zadugo imala krvnu osvetu sa tim begom. Docnije je ova porodica osiromašila, ali joj je ugled ostao sve do smrti Josifa. Danas su ostale samo uspomene. Jedan potomak, vrlo lep i dostojanstven, danas je ne sasvim čiste pameti. Todor Tomoski je uspeo da pokrsti poturčene Mijake u Galičniku. Te su porodice i danas zadržale prezime tursko. Ova se je porodica odlikovala i lepotom. Todor Tomoski, kažu, da je imao osobito velike oči, koje su poražavale neprijatelja. Bio je pravi Srđa Zlopogleđa, pa su poneki debarski begovi morali da razgovaraju s njime izdvojeni španskim zidom.

Gjorgjija Bradina iz glavarske porodice Bradinovci u selu Tresonču, živeo 90 godina.

U selu Lazaropolju bio je glavar Djurčin Kokaleski. Poreklo ove porodice danas je dosta nejasno. Kaže se, da su iz Mata u današnjoj Albaniji i da su se doselili ovde pre 200 godina. Pre trideset godina još su imali rodbinu u Matu, išli su jedni drugima u goste. Djurčin Kokaleski živeo je u vremenu Ali-Paše Janjinskog (kraj XVIII. i početak XIX. stoleća). Bio je bogat stočar, sa osobinama glavara: ubojica, dovitljiv, lep. On je štitio slabe, ali nije trpeo jake. Nosio je dug jatagan, koji se i danas čuva u ovoj porodici. Tim je jataganom odsekao mnoge glave, i zato se i danas taj jatagan upotrebljava kao lek: umije se i voda se daje, da je popije onaj koji boluje od »uplav« (strah) i to je »uplafna voda«. Djurčin je najzad izdržao i jednu veliku borbu s nekim Arapinom, koji je bio odveo neku devojku iz ohridskog kraja. On poseče Arapina u borbi, ali ostade posle toga boja zadugo uzet. Kad ozdravi, on se reši da podigne u selu crkvu; a da bi dobio od cara dozvolu za zidanje, ode u Carigrad i dobivši audijenciju kod cara, zamoli ga, da mu da dozvolu za građenje crkve, a drugu dozvolu za džamiju. Caru se dopade držanje ovog djaurina i dozvoli mu, ali ga upita: zašto traži da podigne i džamiju, kad je hrišćanin. Tada mu ispriča, da je »ćeaja« (stočar) i da leti napasa svoju stoku u planinu kod svog sela; a zimi u okolini sela Ljubanova kod Vodena. I onda reče, kako je stoka besvesno biće, često puta učini štetu nekom siromahu. Ljudi u njegovom selu su hrišćani, a u Ljubanovu muslimani. Da bi se oslobodio grehova, pričinjenih nesvesno, on želi da podigne crkvu u svom selu, gde

Mijačka nošnja: Žena i muž.

će se njegovi seljani hrišćani moliti Bogu za te grehove; a džamiju u onom muslimanskom selu, da bi se u njoj molili Allahu muslimani isto za počinjene grehove nesvesno. Sultan, videvši naročitu razboritost ovoga čoveka, htede da ga nagradi. Djurčin mu na to zatraži da mu da ferman da bi mogao da štiti svoj kraj, kao i da učestvuje na pokrajinskoj skupštini begova u Debru. Sultan mu to da, i odonda je Djurčin odlazio u Debar kao član mezliča (skupštine) i imao je sva prava kao i ostali članovi begovi. On je nosio begovsku dolamu i sablju. Iznad vrata crkve u Lazaropolju i džamije u Ljubanovu stoji natpis da je on bio tutor. U samoj crkvi bio je živopisno naslikan u poperti. Ja sam video tu sliku pre dvadeset godina. Odelo mu je bilo kao kod crnogorskih glavara. On je bio na konju i sa strane je visila sablja. U mnogome je slika naličila na slike pojedinih vojvoda iz Karađorđeva ustanka. Danas je ova slika uništena, jer neki seljani, koji su drukčije shvatali ovu ličnost, ponekad iz lične mržnje, ili iz namere da oni postanu glavari, govorili su da je to slika jednog siledžije. Zato su baš na tom mestu otvorili vrata. I tu se vidi borba između porodica glavara. Djurčin je kao glavar čuvao svoje selo, branio naročito seoske granice, jer su mnogi siledžije iz Debra hteli da zagrabe lepe pašnjake. Bio je pobratim Ali-paše Janjinjskog, nametnutog Begler-bega Istočne Rumelije, koji je ubijen 1822. godine na prevaru u Janjini. Kada je taj Ali-paša masakrirao hrišćane oko Vodena, Megdena i Kukuša, Djurčin

Dom sveštenika Arsenija T. Bradinića sa porodicom pred kućom u selu Tresonču. (Ovde severna strana, inače na zapad tri sprata.)

je pohitao k njemu da ga ublaži. Tom je prilikom otkupio mnogo roblje. kao što je bio onda običaj.

U selu Tresonču u ovom istom vremenu bio je glavar Sardžo Bradina, iz porodice Bradinovci, za koju se zna da je poreklom iz nekog sela kod Prilipa prešla pre šest pojaseva. Sardžo Bradina bio je originalan karakter. Bio je ćeaja (stočar), seoski poglavar, t. j. seoski kmet, i vodeničar. Kao ćeaja u mlađim godinama bio je neustrašiv, te je svaki od njega strepio. Imao je jakih veza sa debarskim begovima, te je on bio predstavnik za jedan deo Male Reke. Kada je sutan Abdul-Medžid hteo da zavede nizam (vojnu obavezu), Sardžo izigra naredbu paše ovako: povede nekoliko naoružanih staraca i na čelu on sam ponudi se debarskom paši za vojsku. Kad je paša video vojsku od staraca upita: gde su mladi ljudi. Tada mu Sardžo Bradina objasni: da u njegovom kraju ne rodi ništa, da su svi mladi ljudi u svetu na pečalbi i da u selu ima samo staraca. Paša ih otpusti i više nikad ne zatraži od Mijaka vojsku. Kao glavar bio je veoma strog i zato su mnogi krišom negodovali. Pred njim niko nije smeo pušiti, pošto i sam nije pušio, i zapaljene cigare krili bi po džepovima, kad bi on naišao, pa ma džep baš izgoreo. Nije trpio kinđurenja u žena i ljudi, i kad bi to primetio, grdio bi pred celim svetom. Od njega su ostale mnoge uzrečnice, kao: Nosi velike cipele da bi petao mogao da prođe ispod njih. Dolama ti dulci, dulci, a kuća ti dupki, dupki i t. d. Tražio je da ljudi znaju čitati i pisati, ali da ostanu prosti u odelu i običajima. Zahtevao je, da se svi ljudi odaju stočarstvu, da bi samo bili vezani za selo. Selo je namnožavao dovodeći strance, ženeći ih iz sela i stupajući s njima u kumstvo. Tražio je u svemu slepu poslušnost. Prema Arnautima

Narodna nošnja Mijaka iz sela Lazaropolja.

je bio tako neustrašiv, da su drhtali pred njim. Mnoge je bacao s prozora na dvorište. Za svet se je interesovao sve do svoje velike starosti (rođen oko 1780., a umro 1888. g.) Za vreme stvaranja egzarhije bio je istaknut borac, jer je mislio, da se bori za slavenstvo i za Rusiju. Kada je doznao da je napravljena željeznica Skoplje—Solun, on kao pomlađen, seda na osedlanog konja i odlazi u Skoplje da vidi to čudo koje samo ide. Onda je prisutnim svojim seljanima rekao: »Beše mu staro vreme! Od sada nemojte više da me slušate, idite u svet i učite se po knjigama«.

Protivu porodice Bradina istakla se porodica Jodrovci. Borba je bila duga. Tu su se prednjačile porodica stočara, uvek izloženih opasnosti; i pečalbara, prikrivenih u svojim kućama kao u kulama. Pečalbari su svojim novcem pobedili i najveći broj Bradina izginuo je od Arnauta, ili su se raselili po svetu. Znamenita je bila iz porodice Bradina udovica Sofija, snaja pomenutog Sardže. Samouka i pismena tako da je bila prozvata »književnica«.

Slične seoske znamenite ličnosti živele su i po drugim selima. U Bitušu je živeo Jovan Oputa, koji je bio strah i trepet za prolaznike siledžije. Jašio je konja i vodio sa sobom uvek seiza na konju. Kad bi se pored puta

Mijačka muška nošnja.

odmarao, seiz bi mu prostro mali ćilim i spremao mu je kavu. Niko nije smeo da zapodene kavgu sa Jovanom Oputom iz Bituša.

Djorgo iz Trebišta otkupljivao je roblje blagom, plaćajući za malu decu po težini. Koliko mu teži telo, toliko je na meri oka davao aspra. U Dolnjem Melničanu živeo je Pote, koji je naterao poturice da se vrate u hrišćansku veru. Krštenje je izvršio u manastiru Sv. Jovana Bigarskoga.

Iz svega se ovoga vidi, da su se Mijaci razvijali plemenskim životom, živeći u predelima nepristupačnim. Oni su ostali nedirnuti i sačuvali su svoje plemenske odlike do danas. Danas više nema glavara, ali ima narodnog ponosa, koji je jak i za pohvalu. Mijak smatra sebe boljim od susednih Brsjaka, Poljana i Mavrovaca. Naročito su ponos i samopouzdanje veliki u gornjim selima. Mijaci ne menjaju svoje narečje, nošnju, običaje. Zato su ostali skoro endogami i danas. Pa čak i kad se isele u drugi kraj, teže prvenstveno da se ožene ili udadu za svoje.

Glavari su imali i zborove, kada bi trebalo rešavati nešto važno za Reke. Skup je bivao kod jednog glavara; a predhodni u svakom selu, kod kuće samog glavara, ili pred crkvom ili ispod kakvog velikog drveta. Zbor

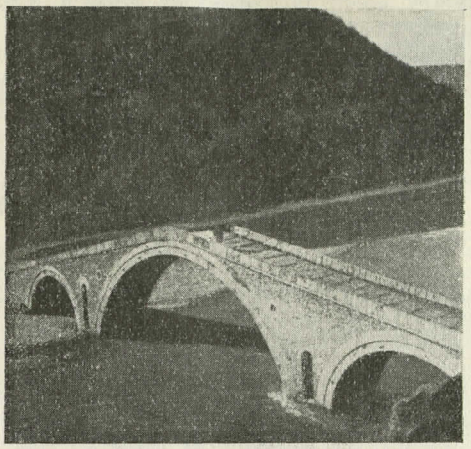

Gorenički most i granica između Mijaka i Debarskog Polja i Kadžadžika.

u selu sazivan je pomoću v i k a č a, koji je sazivao selo vičući sa najvišeg mesta: »Slušajte selani! Utre ća se bereme sred selo. Koj ne ća dojet imat kazna, a o—o—o!« Na zboru se je sedelo u krugu, a u sredini kruga bio je glavar. Ovaj način rešavanja seoskih pitanja zadržao se je bio do obrazovanja opštinskih sudova po oslobođenju 1912. godine.

Po pričanju pomenute Sofije, poslednji su zbor održali glavari Reka ili Mijaka u početku XIX. stoleća, kada je rešavano da se »turi« neki običaj. Kao i kod obližnjih Arnauta, i ovde je postojao običaj, da se, kada se dve svadbe susretnu, slabiji ukloni jačemu da prođe. Dešavalo se, da niko ne popusti. Popuštanje je bilo u tome, ko će proći više a ko niže. Tada se je često svadba pretvarala u boj i padale su mrtve glave, ili odvodili mlade tog momenta obudovele kućama, da večito kukaju. Posle jedne strahovite pogibije svatova i mladoženja, glavari se skupe u manastiru Sv. Jovanu Bigarskom i tu »turiše« običaj na taj način, što rešiše da od sada pri susretu svatovi prolaze »džep i džep«. A džepove su nosili samo na desnoj strani haljine. Nešto slično onome što stoji po velikim raskrsnicama velikih varoši: »Teraj desno!«

II.

Plemenske odlike Mijaka vide se i po načinu stvaranja današnjih naselja, kao i u njihovom umnožavanju. Mijaci su, kako se čini, prvi stvorili stalna naselja u ovome kraju. Oni su svakako zatekli tamo starosedeoce Cincare, ali se čini, Cincari nisu imali svoja stalna naselja, već su živeli nomadskim životom. Oni uostalom delimično i danas žive kao nomadi u Maćedoniji. Mijaci su te starosedeoce asimilirali. To nam potvrđuju ove činjenice:

Sva imena mijačkih naselja su srpska. Za Trebište hteli su Arnautaši da mi dokažu da je arnautskog porekla, jer znači tri repa (trebište). Međutim u narodu postoji srpski naziv t r e b i š, krčevina. A i u slovenskoj mitologiji poznat je naziv trebiš. Za Tresonče opet hteli su mi dokazati, da je arnautskog porekla i da znači tri svetitelja (tre sanče). Ukazuju na tri crkve katoličkoga zakona iz vremena Kastrioti Gjordja. Međutim

Topani (muzika) u Mijaka.

drugi dokazuju, da su ljudi iz ovoga sela bili tako opasni, da se je okolina »tresla od straha«, pa otuda i ime. Uostalom ime Tresino, Tresonica, poznato je, i nose ga baš sela.

Kao ostatak negdašnjih stanovnika imamo nazive planina, kao: Dumovica, Maskarevec, Škila, Cuculj, Drezga, Tubin, Bardeš, Bistra itd. Ova su imena romanskog porekla. Ovi Kucovlasi su bili verovatno iz predela prema Albaniji, te prema tome nije ni čudo, da su oni sami doneli neke nazive arnautskog karaktera.

Mijaci su ove starosedeoce asimilirali, a tu moć oni i danas imaju. Vršenje ove asimilacije vršilo se naročito u Galičniku, u najvećem naselju ovoga kraja. Kad bismo ispitali pojedine porodice u Galičniku, videli bismo puno prezimena sa nastavkom ul: Pulevci, Gugulevci, Tulevci, Gulovci, Čudulovci, pa čak ima ih koji se zovu Cincarovci. Svi su ovi danas pravi Mijaci i nemaju nikakvih veza sa Cincarima. U Larazopolju postoji porodica Drakulovci, (došla je iz sela Rosoki pre 200 godina) i za njih se zna, da su cincarskog porekla. Danas su i oni pravi Mijaci i nemaju nikakvih veza s Cincarima. Za selo Selce kaže se, da su nekada u njemu živeli mečkari. Pošto je to bio stran svet za Mijake, nije čudo što su ih smatrali za mečkare. Danas ni u selcu nema ni traga Cincarima.

Treća faza u stvaranju mijačkih naselja je vrlo mučna. Tada nastaje pomeranje i iseljavanje poradi velikog potiska od strane Arnauta iz Albanije i turskog pritiska. Ovo se dešava krajem XVIII. stoleća. Tada su raseljena i uništena ova sela:

Istočno od Lazaropolja postojalo je selo L o p u š v n i k, u sredini ogromne šume istog imena. Tako je postalo Kičevo velika varoš. Debar tako isto, nastalo je veće kretanje na putu Kičevo—Debar, preko Lazaropolja. Usled toga su Turci i poterna odeljenja često puta upadali u to selo, pa mučili ljude, tražeći odmetnike. Najzad seljani se reše da beže nekuda. Kako nisu imali gde da se presele među Mijacima, oni pođu prema Bitolju i osnuju selo Smilevo na Ilinskoj planini. Postoji predanje, kako ih je glavar toga sela ubedio da trebaju da se sele: Sazvao je celo selo na ručak i uzastopce pustio je da pređe preko postavljenog stola jednog petla

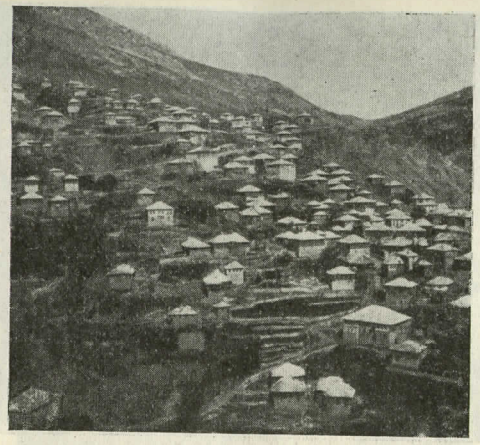

Selo Galičnik.

prvo malo začupanog, posle upola, a najzad potpuno. Na pitanje šta to treba da znači, objasnio im je: Ko se sad odmah iseli, biće načet; ko docnije, biće prepolovljen; a ko najzad, biće sasvim ogolićen, eto kao ovaj petao. Seljani su ga svi poslušali, te se iselili.

Između Galičnika i Sušice postoji mesto zvano Staro Selo. Ono je bilo nekada mnogoljudno selo, ali na putu Debar—Gostivar preko Bistre planine. Zbog velikog zuluma ljudi nisu smeli imati ni sač, ni crepulju, da ne bi time pokazali da znaju što je hleb. Najzad i to se selo raseli, jedan deo ode u Sušicu, drugi u Galičnik, treći u Smilevo, Kruševo, pa čak stvoriše i nova sela kod Velesa: Papradište i Oreše. I ma da su udaljeni od svoje metropole, ako tako možemo reći, oni žive i danas kao Mijaci, usamljeni među Brsjacima, kao neke etničke oazice: čuvaju svoje narečje, običaje, nošnju, i prave sa malim izuzecima bračne veze samo među sobom.

Lazaropolje je postojalo na mestu zvanom Glavino Selo. Ovo može da ukaže u nekoliko, da je tu bilo sedište plemenskoga poglavice, glave, otuda Glavino Selo. Jedna priča kaže: Kada su jednom prolazili Azbije (janičari) selo se sakrije u jednoj pećini, koja se sada zove Kalinina Dupka. Na samom ulasku zaostala je neka luda Kalina koja je neprestano pevala. Kad naiđe vojska ona ućuta, ali čim malo poizmače, poče pevati: »Svi vojskari pominale, Kaline ja ne videle«. Tada se azbije povrate i pobiju sve ljude, ili ih uguše dimom u pećini. Samo jedan, po imenu Lazar, uspeo je da kroz pećinu prođe skroz ispod planine, i da izađe na poljanicu gde je danas Lazaropolje.

Ispod sela Trebište postojalo je selo Oreovo. Ono je pripadalo nekom spahiji, koji je od seljana napravio svoje robove. Tako su se seljani razbegli, a ostao je samo neki Djorgo. Spahija mu jednom dođe u goste, naredi da se pokolje sva stoka, zapali mu kuću i natera Djorga da igra. Djorgo je igrao i pevao: »Šibaj, Dorgo, po družina«. I on se preseli negde na planini Babuni.

Ovo vreme, čini se, da je bilo najteže za mijačko pleme. To je naime ono vreme, kada su janičari bili u Turskoj najsilniji. I kao da je iz ovog vremena i poturčavanje Mijaka. Jer danas je jedan veliki deo njihov po-

Mijačka nošnja. Porodica.

turčen i zovu ih Torbeši ili Kurki. Kurki su sačuvali jezik i do danas. Arnauti i Turci nisu ih mnogo marili, pa su i oni bili raja, kao i ostali hrišćani. Zbog pritiska Arnauta iz Albanije i oni su se morali seliti. Ima puno njihovih novih naselja na Babuni planini, oko Velesa i Skoplja. I tamo ih zovu Torbeši. Istoriju turčenja nisam mogao tačno utvrditi. Čini se, da ih je poturčio Sinan Paša iz Prizrena. Kao da je to neki janičar poreklom iz Gore Prizrenske, pa je iz zahvalnosti, što je spoznao pravu veru Alahovu i postao paša, poturčio i Prizrensku Goru, i jedan deo Mijaka i Poljana kod Debra. To turčenje kao da je bilo na kraju XVIII. stoleća.

Četvrto doba je ponovo jačanje ovoga plemena. Ovo jačanje se dovodi u vezu s odmetanjem pojedinih paša od sultana krajem XVIII. stoleća. Paše odmetnici tražili su oslona u narodu, a našli su ga kada su mu dali izvesnu slobodu. Tada mijačko pleme ponova ožive, ali tek za kratko vreme. U ovome vremenu su živeli poslednji glavari Mijaka, a koje smo u početku opisali. U ovome vremenu su Mijaci, gde su bili u većini i jaki, povratili poturčene svoje seljane u pravoslavnu veru. U ovome dobu Mijaci pokušavaju da nadoknade ono što su izgubili ranije. Mnoge svoje sluge iz plemena Brsjaka zadržavaju kod sebe, žene ih i podižu. Dovode i Ulufe s leve obale Crnog Drina. Ovi doseljenici sačuvaše samo nadimak po kome im se zna za poreklo. Inače su i oni danas pravi Mijaci.

III.

Ispitujući poreklo pojedinih porodica, vidimo takođe kako su se Mijaci formirali kao pleme. Iz svega, što smo ranije naveli, vidi se:

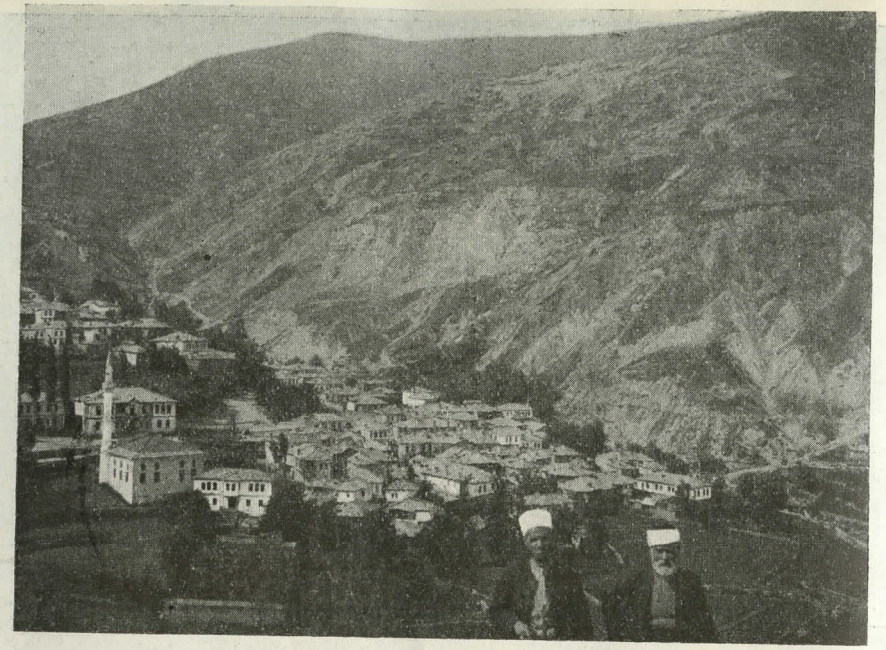

Selo Žernonica (muslimansko, torbeško, t. j. poturčenjačko selo; spreda 2 hodže, učitelji u tom selu iz porodice Popović).

Isprva su Mijaci bili jako ratničko pleme. Živeli su na visijama i zanimali se stočarstvom, ili su stoku plenili od Kucovlaha. To nam svedoče i mnoge narodne pesme i predanja. Poznata je pesma o Čelnik Peji: »Zacvilela mi ovca roguša, na vrh planine, na sred ramnina«. Ta je ovca cvilela za svojim gospodarom, koga su ubili, ogromno mu stado razgrabili, a ovčare poubijali. Mijaci su se tada protezali na mnogo većem prostoru no sada, ali uvek po visijama. Ima tragova da su stanovali na planini Jablanici, kod Elbasana, prema Golom Brdu u Buljčici. Kao dokaz mogu da nam posluže ovi primeri:

U selu Tresonču, u crkvi Sv. Petra i Pavla postoji ikona Sv. Bogorodice, vrlo stara i poštovana. Za nju se priča da je doneta iz mesta Zagradišče kod Elbasana. Tresončanci su otišli naoružani i preneli su ikonu borbom.

Za stanovnike sela Rosoki zna se da su doseljenici iz okoline Elbasana. Kad se zna, da Arnauti u okolini Elbasana i danas slave Sv. Bogorodicu, pa čak i poste u oči praznika, može se potvrditi istinitost ovog predanja.

U Lazaropolju je porodica Kokalevci iz sela Lukani u Matu. Porodica Džungulovci iz Bulčice. Ove dve porodice su najmnogobrojnije u Lazaropolju. U Trebištu porodica je Adžovci iz Mata; U Žernovici porodica Šijakovci je iz Šijaka u Albaniji. U D. Melničanu porodica Spasića je iz Izvora u Bulčici itd.

Drugi jedan dokaz da su Mijaci živeli po visijama čak na levoj obali Drina, između planine Jablanice i Dva Brata kod Piškopeje je sličnost nošnje. Naročito stanovništvo Golog Brda do skora se nije ni u čemu razlikovalo od Mijaka. U govoru i danas se tamo oseća karakteristično mijačko o (roka, moka, kolku poti).

Ali najveći deo naselja bio je od uvek među današnjim Rekama. Predanje kaže, da je Sušica najstarije naselje i da ga je stvorio vojvoda, koji se posle kosovske bitke povukao tu sa svojim ljudima. Barjak se tu čuvao i po potrebi razvijao.

Svakako su Mijaci kao ratničko pleme bili u stalnom pokretu, vodeći sa sobom i stoku. Tek onda, kada su sasvim izgubili slobodu, počeli su se skupljati sve više u Rekama (Gornja Reka, Donja Reka, Mala Reka i Golema Reka).

Pa i za vreme janičara oni su ostali više manje slobodni ili autonomni, kao i ranije. Najbolja zaštita bila im je priroda. I danas njihova sela liče na zbegove ili tvrđave. Za vreme Pikolominijeva pohoda 1689. godine dobili su povlastice da mogu svoj »krstatni barjak« da razviju, jer su ostali verni sultanu. Kod Mijaka zvona po crkvama nikad nisu umukla, niti im je zabranjen crveno-belo-plavi barjak sa krstom na vrhu koplja. No da Mijaci nisu bili obični podanici sultanovi, imamo i pisanih dokumenata. U mojoj porodici u Tresonču (Bradinovci) sačuvan je sultanov ferman iz godine 1521. u kome se kaže, da je selo Tresonče bilo oslobođeno mnogih dažbina, jer je bilo povlašćeno, pošto je bilo »dervendžisko« (čuvalo je carske prolaznike po klisurama i dervenima). Taj ferman glasi u prevodu:

(Naslov je fermana nestao)

»Ponosu kadija i mudraca, majdanu vrlina i rečitosti, Gospodinu Kadiji Debarskom.

Neka je znano, od strane žitelja dervenskog sela Teresonča . . . (nečitko) . . . Vršimo službu čuvara klisura; dervendžisko što je plaćamo po običaju i zakonu. Zato smo slobođeni dažbina prestolu i izvanrednih prireza . . . (iskrzano) . . . Pored sve te presude koje imaju u novim knjigama popisanim Emin-Hadji, koji je taj vilajet popisavao, zabeleženo je, . . . (iskrzano) . . . sada im se nasuprot knjigama i pređašnjim odlukama mnogo koješta traži i narod se muči. Kad se obratilo carskoj novoj Defterhani, koja se nalazi u mojoj prestonici, i kada se videlo, da je to selo obeleženo kao selo dervendija i da u zamenu što čuvaju klanac i zato, što daju ono što je dervendžiski običaj, prosto od dvorske poreze i drugih prireza. Pa budući da sam sve to našao zapisano i zabeleženo, naređujem:

Kad stigne sveta zapovest, kojoj se valja pokoriti, uzećeš u postupak, pa saglasno novim popisnim knjigama, i da se protivno običajima i zakonu, od ovih od sada ne uzima ništa više od onoga što je u običaju za dervendžije. Ako ko pokuša, da mu zabranite, a ako im je ko protivno knjigama više nego što je uobičajeno za dervendžije uzeo, čim se bude javno utvrdilo, bez pogovora ćeš uzeti natrag. Nemoj ostaviti da ne uzmeš. Ako kogod ne htedne da dâ, no bude uporan i terao inat, dostavićeš mi ga. Po uvidjaju ovu carsku ispravu uručićeš im je. Mome carskom belegu da ukazuješ poštu! Pisano sredinom meseca svetog Redžepa, godine 928. (1521. ili 1522.) u Konstantinovom gradu«.

U drugom fermanu sultan Mustafa daje im ferman i zaštićuje ih da im se ne uzmu suvati.*) Ferman je izdat 1702., a selo je isposlalo molbu 1692. godine.

*) Po oslobođenju naša država je suvati oduzela.

Kao što se vidi, Mijaci su mogli da opće sa sultanom još 1521. godine. Ta je veza postojala preko glavara.

Iz svega se dakle vidi, da su Mijaci jedno pleme. Živeći u predelu nepristupačnom, oni su ostali nedirnuti i sačuvali su svoje plemenske odlike i do danas. Odlikuju se i po antropološkim osobinama, pored onih odlika u govoru, običajima, nošnji, a to će se posebice proučavati.

Résumé. Cet article est le résumé d'un chapitre de l'étude sur les Mijacis, Gornja Reka et Mavrovo Poljé, qui est destiné à la publication de Naselja de l'Académie Royale Serbe, sous la direction du M Jovan Cvijić. Les Mijacis vivent sur les côtes et dans les vallées entre Bistra, Korab, Krčin et Stogovo, entre les Villes Debar, Srouga, Kičevo et Gostivar, à la limite d l'Ancienne Serbie et de la Macédoine serbe. Ils se sont développés comme tribu pendant tout le Moyen-âge, et à l'Epoque Moderne, pendant le démembrement de l'Empire Ottoman en pachaliques; ils se sont ressaisis et ainsi ils se sont conservés jusqu'a nos jours. Au, Moyen-âge, vivant la vie pastorale, ils se sont etendus jusque dans les environs de l'Elbassan en Albanie. Ils guerroyaient avec les Albanais, les Koutžovalaques et les Turcs Jourones, pasteurs eux aussi. Les chefs des villages étaient les g l a v a r i, qui les protégeaient et les conduisaient dans les combats. Quelques biographies de ces glovari nous donnent l'image de ce qu'ils étaient. Enfin, il ya de faits historiques sur la formation de l'origine de cette tribu et quelques detailles éthnographiques. Le but général est de montrer que le peuple serbe sous les Turcs, en Macédoine et a l'ancienne Serbie, ayant perdu la liberté politique, a bien su se trouver dans la situation nouvelle, et pour se sauvegarder, il s'est rendu à la vie des anciennes tribus.

SKOPSKO NAUČNO DRUŠTVO.

Južna Srbija, pod kojom se danas razumeva i deo Maćedonije koji je ušao u sastav naše države, neobično je važan i interesantan objekat za svestrana naučna ispitivanja. Pored izobilja prirodnih lepota i bogatstva predmeta i oblika u geografskim, geološkim, botaničkim, zoološkim i drugim granama i ograncima nauke o prirodi, ta klasička oblast srpskoga dela naroda našeg gusto je posejana i raznovrsnim istoriskim uspomenama i arheološkim objektima od velikoga značaja za nauku. Uz to se ona odlikuje od drugih oblasti naših i neobično komplikovanom etnografskom kompozicijom, jer su se na njenom teritoriju vekovima ukrštavale raznovrsne kulture i civilizacije, naseljavali i raseljavali različni narodi i zbivali događaji svetskog značaja...

Sve te okolnosti uticale su neodoljivo na kolegij Filosofskog Fakulteta u Skoplju, koji je sam posle definitivnog oslobođenja ovih oblasti osnovan 1920., da što pre pristupi organizaciji sistematskog i svestranog istraživanja, ispitivanja i proučavanja Južne Srbije. I već druge godine osnovano je uz Fakultet »Skopsko Naučno Društvo«, koje je uzelo na sebe zadatak: »da svestrano proučava Južnu Srbiju istorijski, arheološki, literarno-lingvistički, etnografski, antropološki, pravno, ekonomski, socialno, geografski, geološki, botanički, zoološki i t. d.«, a svoj cilj misli da postizava time: »što će priređivati naučne ekskurzije i slati ekspedicije po Južnoj Srbiji, da prikupljaju narodne umotvorine, istražuju i iskopavaju istoriske i arheološke spomenike, fotografišu i prave snimke u bojama, modelima i t. d., za tim da prikupljaju narodno odelo, nakite i druge karakteristične predmete iz narodnog života, sastavljaju kolekcije antropološkog, geološkog, botaničkog i uopšte prirodnjačko-naučnog karaktera«. Društvo će uz to nastojati, da i stranim naučnicima i drugim naučnim društvima olakša dolazak u Južnu Srbiju i stvori im mogućnost da što udobnije mogu izaći do mestâ koja ih interesuju i tamo čine svoja ispitivanja. Najzad, Društvo će nabavljati stručne knjige i sva druga naučna sredstva, pa ih davati naučnim radnicima na upotrebu pri njihovom radu na proučavanju Južne Srbije. A sve te knjige, instrumenti i dr., kao i sakupljeni, nabavljeni ili iz zemlje iskopani objekti i kolekcije postaju svojina Muzeja pri Filosofskom Fakultetu u Skoplju, od koga je već osnovan Istorisko-arheološki deo.

Rezultate naučnog istraživanja po Južnoj Srbiji i susednim oblastima Skopsko Naučno Društvo objavljivaće u svojim redovnim i vanrednim publikacijama. Redovna društvena publikacija zvaće se »Glasnik Skopskog Naučnog Društva« i izlazi će za prvo vreme dva puta, a docnije možda i četiri puta godišnje u sveskama od 10 do 15 tabaka. Prva sveska tog društvenog organa ući će u štampu već marta 1925. Od vanrednih publikacija društvo je odlučilo da kao prvu knjigu svoju izda kapitalnu monografiju Skoplja, u kojoj će prošlost i sadašnjost Skoplja naučno fiksirana i prikazana biti u reči i slici. Rad na toj monografiji podeljen je među stručnjake, koji su dobili i znatnu materijalnu pomoć za prikupljanje gradiva, njima potrebnog za obradbu poverenih im delova monografije. Prikupljanje građe u veliko je otpočelo, izrađeni su već i fotografski i drugi snimci mnogih karakterističnih objekata po Skoplju i njegovoj najbližoj okolini, te ceo rad na monografiji Skoplja ima da bude završen do početka 1926. godine.

Skopsko Naučno Društvo, pored ovoga rada, održalo je do sada dva ciklusa javnih predavanja na Fakultetu; pribavilo je, za tim, za dalja svoja predavanja jedan epidiaskop najnovijega tipa i učinilo vrlo mnogo za iznalaženje i inventarisanje mnogih istorisko-arheoloških objekata i lokaliteta razasutih po celoj Južnoj Srbiji. Njegova je u glavnom zasluga i to, što je već oko 200 kamenih predmeta, klasičke i naše srednjevekovne nacionalne proveniencije, prenešeno u Muzej i tako udaren temelj lapidariumu Istorisko-arheološkoga Muzeja u Skoplju.

Dr. Rad. M. Grujić.

Dubrovački arkiv broji do 5000 svezaka spisa različna sadržaja, osim toga velik broj isprava, od kojih se je oko 1800 najstarijih i najznatnijih prije čuvalo u dvorskom arkivu u Beču, a sada se nalaze u Beogradu. Prof. je Gelčić razvrstao arkivalija na 77 sekcija, od kojih je 40 u Glasniku zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu g. 1910. pod natpisom »Dubrovački arkiv« opisao, a ostalima je samo naznačio naslov i doba, kojemu pripadaju. Svjetski rat nije pustio u miru ni Dubrovački arkiv. Veći i vredniji dio arkivskih spisa bio je otpremljen u 82 sanduka u Štajerski Gradac, a manji dio i od manje vrijednosti u 40 sanduka bio je pohranjen u općinskoj zgradi u Dubrovniku, dok je arkivske prostorije vojnička vlast upotrebila za svoje potrebe. Mjeseca maja 1920. sveučilišni je profesor dr. M. Rešetar dopremio u Dubrovnik spise, što su bili odneseni u Štajerski Gradac, a na svoje su mjesto bili vraćeni u isto doba i spisi spremljeni u općinskoj zgradi dubrovačkoj. Gelčić je s velikim trudom i

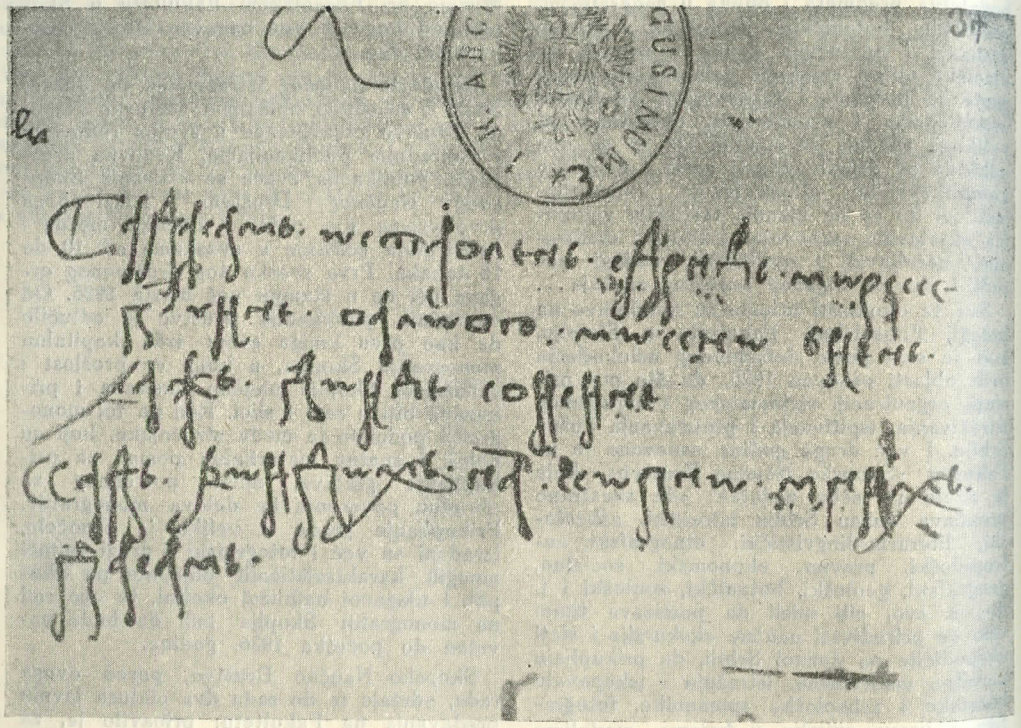

Najstariji „slovinski" umjetnički versi iz prve polovice XV. stoljeća u Dubrovniku. (U Dubrovačkom arhivu.)

marom razredio arkivske spise na 77 sekcija, ali kad se isporedi njegov popis s onim popisom arkivskih spisa dopremljenih iz Štajerskoga Graca i sastavljenim pri predaji spisa od dr. Rešetara, razabira se, da se u nekim Gelčićevim sekcijama nalazi po koji broj svezaka ili snopića više negoli ga je on naznačio u svojemu popisu g. 1910., a u nekima po koji broj manje. Stoga se ne može kazati, da je njegov popis baš točan. Sveučilišni profesor dr. Grujić iz Skoplja mjeseca jula 1924. proučavajući spise što se odnose na Konavle tražio je knjigu »Kaznačine Konavla g. 1588«, što ju je Gelčić uvrstio u sekciju XVIII »Officiales rationum« br. 3. Budući da još jedan dio spisa nije smješten po sekcijama, kako ih je Gelčić razvrstao s razloga, što ću ga niže navesti, namučio sam se, dok sam mu konavoske Kaznačine od g. 1588. našao, ali mi je trud

bio obilno naplaćen, jer tražeći tu knjigu našao sam još dvije knjige Kaznačina iz Konavla starije od g. 1588., naime one od g. 1560. i 1577., kojih Gelčić i ne navodi u svojemu popisu, a sada su uvrštene pod istim brojem 3, kao 3 b), 3 c). Evo ščega jedan dio spisa još se nije mogao poređati, kako ih je Gelčić po sekcijama razvrstao. Kad se je g. 1923. Knežev Dvor preudešavao za boravak Njegova Veličanstva, potrebno je bilo oduzeti arkivu dvije sobe u prizemlju i arkivske spise iz tih soba izniјeti. Spise su prenosili vojnici te nijesu pazili da prenose ujedno spise jedne sekcije pa druge i da spise svake pojedine sekcije napose smjeste. Što radi toga, što radi nedovoljna prostora jedan je dio spisa još i danas neuređen te se dalje neprestano, koliko je moguće, radi tijesna prostora uređuje. To uređivanje sporo napreduje, jer Gelčić te spise većinom od manje vrijednosti nije bio ni numerirao, već ih jedino skupio na sekcije (sekcija XXXXI—LXXV). Kogod zaviri u arkiv, na prvi mah opaža, da su današnje arkivske prostorije nedovoljne i da je od prijeke potrebe potražiti za arkiv veće prostorije, naročito, kad se još prenese iz Beograda ono 1800 isprava i smjesti na svoje staro mjesto. Suviše bi bilo uputno, kad se nađu veće prostorije, da se prenesu u arkiv i oni spisi novijega vremena, što se sada nalaze u oficirskom domu u Dubrovniku. Rodoljubna bi dužnost bila i privatnika, koji još imaju spisa i kodeksa iz doba republike, da ih dadu na pohranu u arkiv.

Krštenje Hristovo, domaći rad (ili Nikole Božidarevića, ili Miha Kamzića). U Dubrovačkom arhivu.

Dubrovački arkiv ima i malenu biblioteku, ali ta je kukavna. U njoj nema ni jednog rječnika sredovječne latinštine, dapače ni onih djela, u kojima su štampani neki spisi i isprave iz dubrovačkoga arkiva, kao Pučićeva Monumenta serbica. Miklošićeva Monumenta serbica, Gelčić-Talocijev Diplomatarium Jirečekove literarno-historičke radnje u Jagićevu Archivu i t. d.

Dubrovački je arkiv dobro pohađan od naučnjaka, ali kudikamo više od radoznale inteligencije i poluinteligencije bilo domaće ili strane. Radoznalu publiku u arkiv privlače slikarije na stropu (plafond) u sobi notarijskog kančelira. To je jedini komad stropa sa slikarijama na drvetu, koji je u kneževu dvoru ostao pošteđen od potresa g. 1667. U istoj se sobi nalazi i slika Parida Bordona, koja prikazuje Veneru i Adonisa, zatim slika sv. Ivana Krstitelja, koja je za republike resila dvornicu maloga vijeća. To je radnja domaćeg slikara Nikole Božidarovića ili Miha Kamzića pri kraju XVI. stoljeća. U sadašnjoj dvornici za čitanje nalazi se krasna minijatura Petra Ivana Mlečanina od g. 1532. izvedena na prvom listu bratinske knjige trgovaca sv. Lazara. Zadivljuje posjetioce i »matica« od g. 1362., zapravo neka vrsta zemljišnika dubrovačke republike. Ta je golema knjiga tako lijepo pisana, da je mnogi posjetioci drže da je štampana, dok joj ne vide na hrbatu g. 1362. njezina postanja. Po sebi se razumije, da se posjetiocima mili vidjeti i neke autografe kao cara Napoleona, maršala Marmonta, ali domaći ljudi najradije pasu svoje

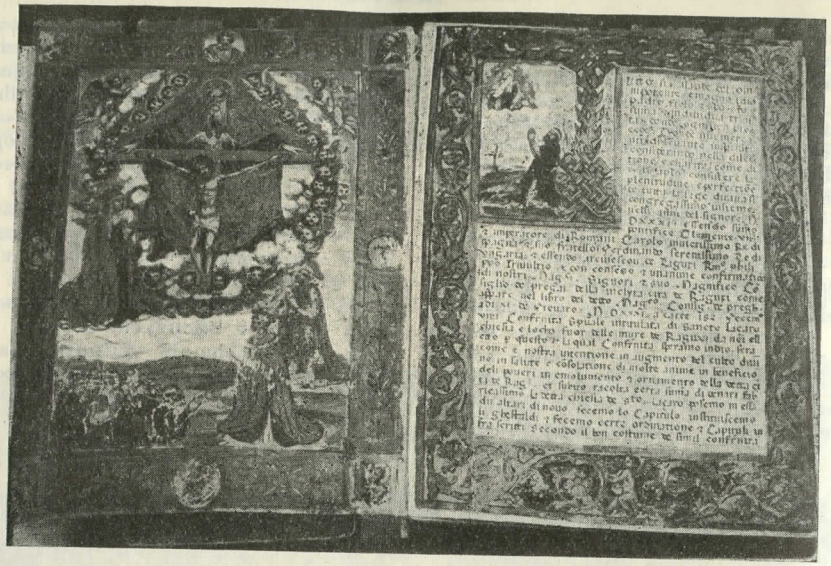

Miniature Petra Ivana Mlečanina u knjizi negdašnjeg Bratstva trgovaca sv. Lazara u Dubrovniku. (U Dubrovačkom arhivu.)

oči na jednom pismu pjesnika Gundulića, što ga je pisao knezu i malom vijeću g. 1619. kad je bio knezom u Konavlima. Studentima je pak najdraže vidjeti na statutima carinarnice od g. 1277. prve »slovinske« stihove, pisane oko polovine XV. stoljeća tako zvanom bosanskom ćirilicom. S navedenih razloga pored naučnjaka zalaze i laici u dubrovački arkiv, najbogatiji i najdragocjeniji arkiv u Jugoslaviji, kojemu bi trebalo poklanjati ubuduće još više pažnje negoli se je dosele poklanjalo.

Šime Urlić.

PRVI MEĐUNARODNI KONGRES PREDSTAVNIKA VIZANTISKIH STUDIJA U BUKUREŠTU.

Koncem XIX. stoleća odvojila se srednjegrčka (vizantiska) i novogrčka filologija od klasične filologije i formirala se kao posebna, samostalna i ravnopravna disciplina uz klasičnu, romansku, germansku i slovensku filologiju. Glavna zasluga za konačni uspeh ove discipline u njenoj borbi za neodvisnu egzistenciju pripada nesumnjivo pok. Karlu Krumbacheru, negda profesoru univerziteta u Münchenu, naučenjaku veoma velikih sposobnosti, neobično široka vidokruga i eminentne organizatorske umešnosti, koji je umeo da okupi najistaknutije međunarodne predstavnike vizantiskih studija oko svog 1892. godine osnovanog časopisa »Byzantinische Zeitschrift«, najstarijeg stručnog organa za vizantiske studije. Paralelno u isto doba javlja se intenzivan interes za vizantiske studije u slovenskoj Rusiji. Već dve godine nakon publikacije prvog broja nemačkog stručnog časopisa počeo je izlatiti »Византійскій Временникъ«, ruski stručni organ za vizantiske studije koji je veoma zgodno dopunjavao nemački časopis obraćanjem veće pažnje vizantiskim i slovenskim međusobnim odnosima te specijalno uticaju vizantiske kulture na postanak i razvitak kulture istočnih pravoslavnih Slovena. Rusija je pošla još jedan korak napred, kada je osnivanjem Ruskog Arheološkog Instituta u Carigradu stvorila najvažniji preduvet za razvitak vizantiskih studija. Pored spomenutih zemalja mnogo se negovalo vizantiske studije u državama zapadne Evrope Francuskoj, Vel. Britaniji, Italiji i Belgiji.

Na međunarodnim kongresima naučenjaka, koji su najvidniji izraz zajednice i univerzalnosti naučnog rada, vizantiske studije nisu bile zastupljene sve do poslednjih godina XIX. stoleća. Istom na prvom međunarodnom kongresu orijentalista, održanom 1894. godine u Ženevi, bila je stvorena naročita grčko-vizantiska sekcija, i od ovog vremena vizantiske studije imale su odgovarajuće mesto u okviru kongresa orijentalista koji su sve do početka velikog svetskog rata održavani u onim mestima i zemljama, u kojima se negovanju orijentalnih studija naročita pažnja obraća. Časopis »Byzantinische Zeitschrift« redovno je donosio iscrpljive izveštaje o radu vizantiske sekcije.

Na temelju prethodno postignutog sporazuma između francuskih, engleskih, talijanskih, ruskih, belgijskih, čeških, rumunjskih i jugoslovenskih naučenjaka održan je 14. do 19. aprila 1924. u Bukureštu prvi međunarodni kongres za vizantiske studije. Pristup na kongres imali su samo naučenjaci iz onih država, koje se nalaze u Društvu Naroda, tako da poradi ovog ograničenja Nemačka, koja ima velik broj radnika na polju vizantiologije, nije bila zastupljena na ovom kongresu. U kongresu nisu uzeli učešća ni austriski ni magjarski naučenjaci s razloga što Nemačka nije bila pozvana na kongres. Od znamenitijih predstavnika vizantiskih studija bili su na ovom kongresu: Rus Kondakov (istorija umetnosti); Francuzi Diehl (istorija i istorija umetnosti), Millet (istorija umetnosti), Bréhier (crkvena istorija i istorija umetnosti), Collinet (istorija i sistem prava), Zeiller (crkvena istorija); Talijan Citati (istorija i sistem prava); Belgijac Grêgoire (hagiografija i grčka hrišćanska epigrafika); Rumun Iorga (istorija) i Grk Kongeas. Od naučenjaka iz Čehoslovačke valja spomenuti našeg zemljaka Slovenca Dr. Matiju Murka, profesora češkog univerziteta u Pragu. Naše naučne ustanove predstavljali su: profesori univerziteta u Beogradu g. Vulić (antička istorija), g. Vladimir R. Petković (istorija umetnosti), g. Ćorović (istorija Srba, Hrvata i Slovenaca), profesor univerziteta u Ljubljani, g. Radojčić (istorija Srba i Hrvata), direktor Zemaljskog Muzeja u Ljubljani, g. Mantuani, g. Stelè konzervator u odseku za umetnost pri nekadašnjoj pokrajinskoj upravi u Ljubljani, g. Karaman, konzervator Arheološkog Muzeja u Splitu i docent univerziteta u Skoplju Granić (vizantiologija). Bugarsku je zastupao g. Filov, profesor arheologije na univerzitetu u Sofiji.

Kongres je otvorio 14. aprila 1924. u 10 časova naslednik rumunskog prestola Karol u prisutnosti rumunskog ministra predsednika, rumunskog ministra prosvete, članova kongresa te predstavnika rumunskih vojnih i civilnih vlasti i prosvetnih ustanova. Kako u prigodnoj besedi rumunskog naslednika prestola, tako i u pozdravnim govorima rumunskog ministra prosveta Angelescu i profesora univerziteta u Bukureštu Iorge, predsednika organizatorskog komiteta za ovaj kongres, prikazan je, naglašen i karakterisan veliki značaj vizantiske kulture i njen uticaj na razvitak evropske kulture uopće specijalno pak na razvitak kulture istočnih pravoslavnih naroda, koji su spadali u sferu vizantinske kulture. Posle ovih beseda i otpozdrava od strane predstavnika stranih delegacija kongres se podelio u dve sekcije: u istorisko-pravnu i filološko-arheološku, a u isto vreme se i konstituisao izabravši iz sredine stranih delegacija predsednike koji su predsedavali sednicama pojedinih sekcija. Sekcije su svoje sednice držale obično zasebno, no održano je i nekoliko zajedničkih sednica obiju sekcija.

Sednice sekcija bile su ispunjene isključivo predavanjima iz oblasti vizantinske istorije, prava, filologije, istorije umetnosti i epigrafike. Pitanja pak općeg, načelnog značaja, koja se odnose na opće interese vizantinskih studija, naročito na međunarodnu organizaciju naučnog rada na ovom širokom i u mnogom pogledu još neobrađenom polju, nisu uopće na sednicama bila raspravljana izuzevši poslednju sednicu ujedinjenih sekcija održane 19. aprila 1924. po podne. U poslednjoj sednici naime zaključeno je na predlog belgiskog delegata Grégoire, da se osnuje međunarodni odbor za vizantiske studije »Byzantion« sa sedištem redakcije u Bruxelles-u u kome će izlaziti naučne rasprave, ocene, prikazi i sumarni kritički pregled najnovijih publikacija iz oblasti vizantiskih studija. Za redaktora časopisa određen je Henri Grégoire, profesor univerziteta u Bruxelles-u.

Od održanih predavanja zaslužuju sa svoje važnosti da budu spomenuta ova: Ramsay, O prodiranju Arapa u Malu Aziju od 641. god. do njihova konačna progonstva iz ove oblasti u 965. god. po Hr., u kome je vrlo oštroumno ovaj spoljašnji događaj doveden u vezu i razjašnjen tadašnjim društvenim, ekonomskim i finansiskim prilikama u vizantiskoj imperiji; Diehl, O senatu i narodu u vizantiskoj imperiji u VII. i VIII. stoleću s osobitim obzirom na njihov krug prava, politički uticaj te njihovu društvenu ulogu i značaj; Zeiller, O datumu prvog naseljenja Gota na teritoriji rimske imperije, koje je Ulfila preveo na hrišćanstvo; Gay, O jelinizmu na Siciliji u periodu od IX. do XII. stoleća, ističući kulturni značaj i važnost kulturne i socijalne uloge tamošnje grčke crkve i grčkih manastira, koji su i posle pada vizantiske vladavine na Si-

ciliji vršili opsežan i jak uticaj na tamošnju kulturu i društvo; Bréhier, O ikonografskoj skulpturi u vizantiskim hramovima skrećući pri tom pažnju na ikonografsku skulpturu u ostalim zemljama Istoka (u Jermenskoj Rusiji, Srbiji i Rumuniji) i na Zapadu; Kondakov, O odelu varvara u Vizantiji; Millet, O pečatima (sigilima) vizantiskih carinika s osobitim obzirom na organizaciju carinske administracije i njen administrativnopravni položaj u okviru generalne državne administracije te na uređenje carinarnica; Pernot, O potrebi da se Ducange-ov Glossarium mediae et infimae Graecitatis zameni novim stručno izrađenim rečnikom koji će moći udovoljiti potrebama naučnog rada; Kongéas, Pregled rada u oblasti vizantiskih studija u Grčkoj uz prikaz odnosnih važnijih publikacija od 1910. god. na dalje; Citati, O uticaju istočnih pravnih škola i istočnih lokalnih prava na formiranje rimskog prava; Constatinescu, O ukidanju kmetskih odnosa u vizantiskoj imperiji u VII. stol. i formiranju novog pravnog poretka dovodeći sve transformacije u vezu sa fiskalnom reformom vizantiskih imperatora iz t. zv. isavriske dinastije; Bratianu, O trgovačkoj koloniji Gjenovežana u Peri koncem XIII. stol., o stanovništvu iste kolonije, njenoj organizaciji, upravnom sistemu te privrednom i društvenom životu; Dragomir, O poreklu Mavrovlaha. Od naših delegata držali su predavanja: Vulić, O imenima nekih mesta u delu vizantiskog istorika Prokopija De aedificiis; Radojčić, O uticaju vizantiskog državnog prava na postanak odredbe u Zakoniku srpskog cara Stefana Dušana, kojom se ograničava moć vladaoca tumačeći ovu pravnu pozajmicu naročitim razlozima javno političke prirode; Karaman, O dalmatinskoj arhitekturi ranog Srednjeg Veka s osobitim obzirom na njen odnos prema vizantiskoj arhitekturi; Granić, O sadržini zapisa u datiranim grčkim rukopisima 11., 12. i 13. stoleća.

Prema zaključku stvorenom u poslednjoj sednici kongresa drugi međunarodni kongres za vizantiske studije održaće se u Beogradu 1926. a treći u Atini 1928. godine.

Posle završetka kongresa priređene su od 20.—26. aprila ekskurzije u mesta, u kojima ima spomenika umetnosti karakterističnih sa vizantiskog uticaja, a poimence u bukovinske manastire Voronec, Vatru-Moldovicu, Putnu i Sučavicu, zatim u glavni grad Moldavije Iaš znamenit sa svojih interesantnih hramova, zatim od kneževa iz dinastije Basaraba koncem XIV. stol. sagrađenu dvorsku kapelu i manastir u varoši Curtea Arges, na podnožju Karpata, nekadašnjoj rezidenciji istih kneževa, te napose sletku ženski manastir Hurez i manastir Cozia, jedan od najstarijih rumunskih manastira (osnovan 1362.). U manastiru Putni nalazi se jedan znamenit produkt srpske srednjevekovne crkvene umetnosti XIV. st. sa grčkim natpisom, naime pleštanica srpske cesarice Eufimije, žene despota Uglješe, i njene kćeri monahinje Eupraksije, carice Srbije.

Organizatorni komitet na čelu se svojim predsednikom, neumornim, umešnim i vanredno predusretljivim profesorom univerziteta u Bukureštu Iorgom i rumunska vlada pokazali su prema članovima kongresa najveću pažnju i ljubaznost u preduzetim merama. Učinili su sve, da stranim delegatima učine što prijatnijim njihov boravak u Rumuniji.

Dr. Branko Granić.

RODNA KUĆA POVJESNIČARA IVANA LUCIJA U TROGIRU.

Jedan od najopširnijih životopisa, što su u ovo zadnje vrijeme izašli o našem Luciju bio je onaj napisan u talijanskom jeziku od blagopokojnog profesora i bibliotekara Vitalijana Brunellija, štampan u 6 svezaka časopisa »Rivista Dalmatica« u Zadru godine 1899.—1900. Da se taj životopis može u cjelini pregledati, treba imati dva puna godišnjaka one prilično debele »Riviste«, jer je Brunellijeva radnja izlazila prekinuta, pa se tako protegla kroz dvije godine. Po izjavi istog Brunellija uuktoru ovih redaka, on je namjeravao svoju radnju o Luciju izdati u posebnom otisku, ali zaposlen kako je bio oko uređivanja one lijepe smotre i tolikih drugih povjesnih radnja, zaboravio je na to upozoriti tiskaru. Knjiga bi u tom slučaju kao posebno izdanje bila praktičnija, a zapremala bi preko 100 stranica velike osmine kao i »Rivista«.

Na prvim stranicama Brunelli spominje sa malo riječi rodnu Lucijevu kuću u Trogiru, koja da je prislonjena uz gradske zidine, pošto ju isti Lucije spominje više puta u svojim »Memorie di Traguriо« na strani 463. i slijedećim, te kaže o njoj, da se nalazi na gradskoj obali. Zaista, ova rijetka naša starina, unatoč tolikim preinakama i dodacima, ostala je u glavnom onakova kako ju je Lucije ostavio u času svog odlaska u Rim, te je privlačila vazda znatiželjnost stranaca i domaćih ljudi, koji, ulazeći u one odaje, gledaju počitanjem svaki kutić i razmišljaju o čovjeku, zadnjem muškom stanaru iz one obitelji, koji je svojim djelima toliko proslavio rodni grad i zadužio cio hrvatski narod. Na prvi mah izgled sa vanjske strane nema ništa osobita: moderno pročelje sagrađeno godine 1850. daje utisak vlasteoske trokatne kuće, koja nema posla s Lucijem. Na mjestu današnjeg pročelja dizala se tu prije starinska četverokutna kula, dio gradskih bedema, istog oblika i veličine sa doksatom i gotičkim prozorima prama moru, kao što sličnu vi-

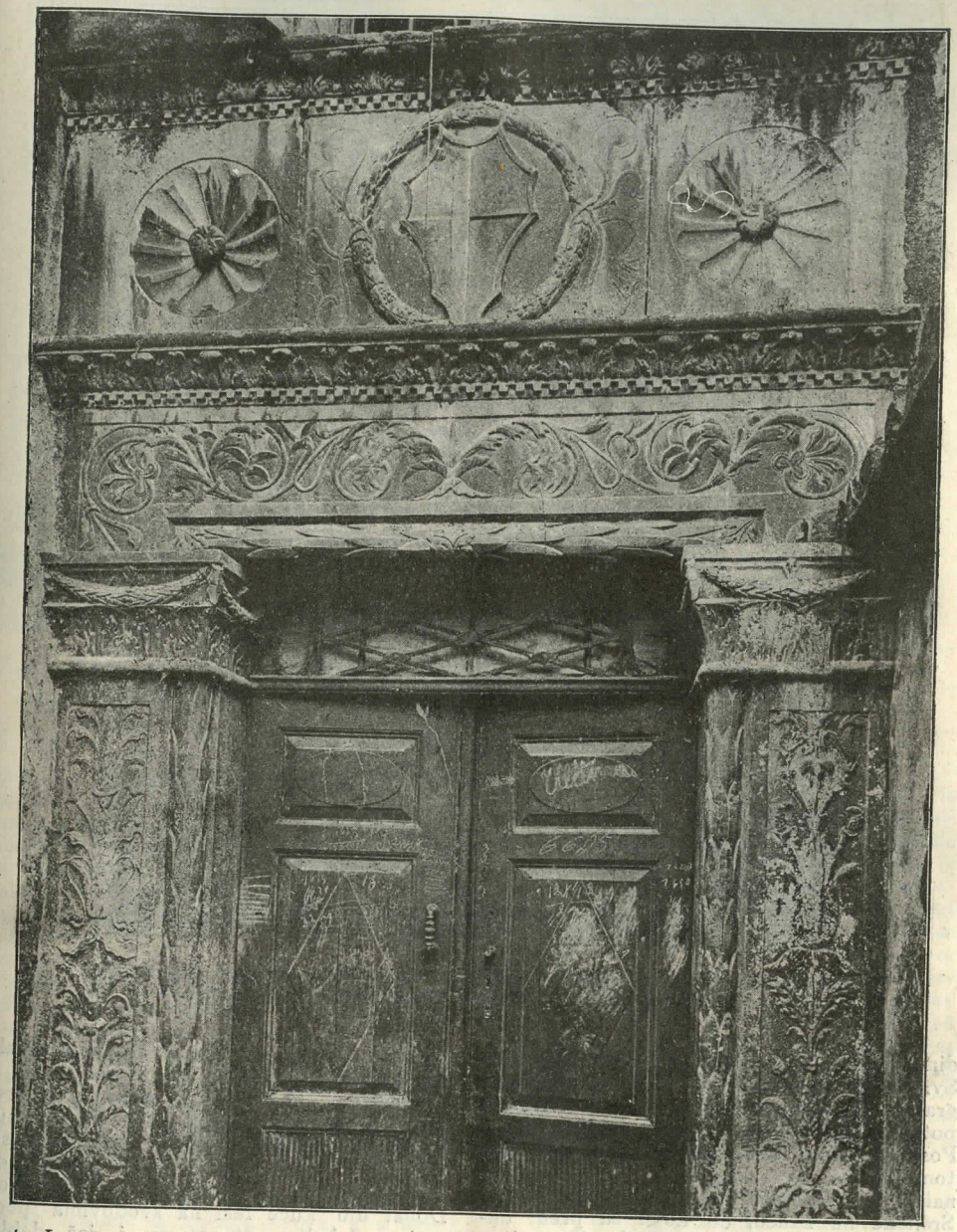

Vrata Lucijeve kuće u Trogiru. (Iz djela C. M. Iveković, Dalmatiens Architektur und Plastik. Wien 1910. Tab. 51.)

Krunište cisterne u Lucijevoj kući. (Iz djela Ć. M. Iveković, Dalmatiens Architektur und Plastik. Wien 1910. Tab. 61.)

dimo na drugoj strani uz manastir koludrica Sv. Nikole na obali. Kula je dakle bila integralni dio Lucieve kuće, kako to on isto potanko pripovijeda u spomenutom djelu. Poslije njegove smrti prešla je u vlast potomaka njegove nećakinje Klare, u ruke naime još postojeće obitelji Cerineo-Lucio iz Splitske na Braču, od kojih su pređi današnjeg vlasnika Demicheli kupili godine 1850. i udesili sve za stanovanje. Novi vlasnik Demicheli više je gledao na udobnost i na vanjski oblik, nego li na starinu i na uspomenu. U ono doba, razumljivo, nije postojao nikakav odbor za sačuvanje starina, niti kakovo »uresno povjerenstvo za grad«, pa je Demicheli mogao raditi po svojoj volji. Jedini, koji je ipak ustao proti nagrđivanju spomenika, bio je profesor dr. Don Ante Lubin, glasovit učenjak, te ga javno napao u novinama, što je radikalno modernizovao pročelje one divne kule.

Prostrani hodnik kao ulaz s morske strane vodi u nutarnjost kuće. Posred kuće prizemno dvorište okruženo triforama, stupovima i svodovima sve do trećeg poda potsjećaju, da si ušao u plemićke dvore. Dobar dio kuće leži na svodovima podupirtim debelim stupovima i još debljim kapitelima. U jednom uglu na tlu kamena ploča kao podloga turnju (tijesku, preši) za vino staroga sistema, na kojoj se vidi žlijeb, gdje je curilo novo tek sažeto vino u podmetnutu kamenicu. Takovih drvenih »turnjeva« sa kamenom pločom imala je skoro svaka »posjedničke kuća«, a bilo ih je do nedavna i po ulicama za opću uporabu. Ostalo prizemlje sastoji se od različnih poduma, mračnih soba i skladišta za ulje za

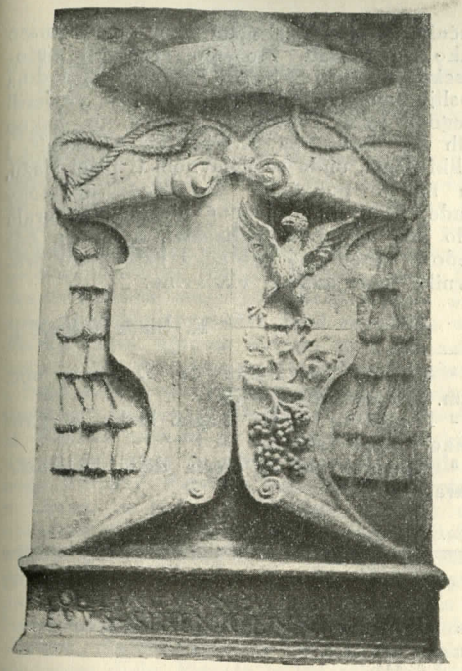

Grb Ivana Lucija-Stafilea, šibenskog biskupa, na jednom zidu terase u Lucijevoj kući u Trogiru.

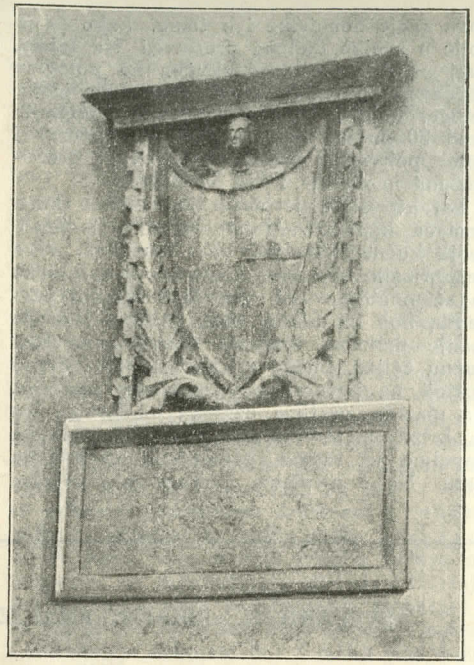

Grb Lucijev sa napisom na terasi u Lucijevoj kući u Trogiru. (Isp. grb na ulaznim vratima, str. 83.)

gorivo, za vino i za ostali kućni materijal. I to sve odiše starinom, vlagom i vijekovima . . .« Na kraju dvorišta ulazna vrata sa gradske strane. Lucije je ulazio u svoju kuću kroz oboja vrata, možda više sa strane grada, jer mu ovdje bilo pristupačnije, pa i stoga, što su nutarnja bila prava, starija kućna vrata na pročelju kuće, sa lijepim urezanim pragovima, a nad njima veliki obiteljski grb uz druge dekorativne radnje. Žalibože, taj ulaz je danas zatrpan daščarama i nepristojnim materijalom, koji ne služi na diku ni današnjem vlasniku kuće, ni uspomeni na velikog historičara, ni gradu, koji dopušta nagrđivanje ovakove svetinje.

Iz dvorišta po širokim kamenim stepenicama dolazi se na prvi pod (kat). U samom stanu među sobama opet drugi otvoreni prostor, to je cisterna. Ispod pločnika sabire se kišnica sa kućnog krova, a u sredini bunar sa starinskim kruništem i na njemu Lucijev grb. Ovo je najvažniji dio kuće, prava zbirka grbova, natpisa i basrelijefa u onoj karakterističnoj tamnoj boji, koja u tom ambijentu dominira. Odmah prama ulazu na jednom zidu stoji natpis:

LUCIA GENS TENUIT PRIMUM
MODO LUCIA SERVAT LUCIA ME
SUPERUM NUTU PER SAECULA
SERVET. MDC.

Ovaj se natpis odnosi na kuću, koja je navodno bila u vlasti njihovoj od svoga postanka, a natpis je izrađen četiri godine prije rođenja Ivanova. Nad natpisom je obiteljski grb, a povrh njega glava Spasiteljeva u basrelijefu. Na drugom zidu opet dva grba njihova, jedan povrh drugoga; sa strane im stoji po jedan par ptica, koje se dotiču kljunom u obliku medaljona u basrelijefu, sve od kamena. Posebna »niša« (apsida) u jednom kutu ispunjena je još jednim dvostrukim grbom u dvije polovice: prva je polovica Lucijev grb, druga obitelji Stafileo, a povrh svega ovoga biskupski klobuk. To je grb šibenskoga biskupa Ivana Lucija-Stafilea, strica našeg povjesničara. Ispod grba stoji natpis:

IO LVCIVS STAPHILEVS
EPVS. SIBENICENSIS.

U blizini ovoga nekoliko kapitela sakupljenih amo tamo prigodom različnih popravaka kuće, a sada složeni u obliku spomenika na jednom uzdignutom pragu služe za ures onoj prostoriji. Napokon kameno sjedalo, na kojem je jamačno sjedio i počivao Lucije za sparnih, ljetnih dana u onoj tišini i u onom hladu, okružen knjigama, pergamenama i emblemima svojih pređa, pak je razmišljao o junačkim djelima prošlih vije-

kova svoje domovine i o tome, kako će je bolje u svojim djelima proslaviti. Na žalost, ovaj prostor je danas skučen na polovicu negdašnje površine zbog dogradnje jedne sobice, koja je bila nesmotreno podignuta pred 20 godina baš na pločniku cisterne i time pokvaren kontinuitet ovog sredovječnog namještaja i sad je nagrda.

Karakteristika je naših patricijskih kuća domaća kapelica. Mnoge su obitelji imale svoje kućne kapelice, pa i Lucijeva. Ako dušobrižnik nije bio član porodice, obično bi se odabirao koji pouzdani intimni svećenik, koji bi u kući misu govorio i druge manje nabožne funkcije obavljao za svu kućnu čeljad. Lucijeva kapelica još i danas postoji na prvom podu nedaleko cisterne. Na ulaznim vratima uzidana je škropionica sa križićem za krštenu vodu. Unutarnjost kapelice je sasvim preinačena za običnu sobu. No o njezinom pokućstvu i ostalim kućnim predmetima ništa nam nije poznato kako su nestali. Možemo vjerovati putopiscima Sponu i Wheleru,[1] koji su 25 godina poslije Lucijeva odlaska iz Trogira posjetili njegovu kuću i našli je praznu, pa nakon njih M. Bell,[2] pa Kreljanović-Albinoni[3] i toliki drugi, onda se uglavnom ti pisci slažu, da mu je pokućstvo po nalogu mletačke vlade, ili nasiljem jednog njezinog generala bilo sve na ulicu razbacano, a Lucija odvedoše vezana na mletačku galiju kao protivnika one lukave vladavine.

R. Slade Šilović.

---

[1] Voyage de Italie, de Dalmatie ecc. tom. 1, Amsterdam 1679.

[2] Predgovor u: De Regno Dalm. et Croatiae, drugo izdanje.

[3] Memorie per la storia della Dalmazia. Zara, 1809.

SVEČANOSTI »BIRANIH KRALJEVA« U MLETAČKOJ DALMACIJI.

Za nauku ostaje dakako još i nadalje problemom ono naziranje, što ga je o temi naslova izložio u svojim studijama Šime Milinović. Međutim, pored svega patetičkoga, historijski možda i dubioznog prikazivanja na osnovi romantičarskog njegovog nacionalizma, ja sam naišao i na starija data no što ih je naveo Milinović. I to je prema tomu sada doista zanimljiv problem: mogu li se, naime, slučajevi ovih drevnih svečanosti dovoditi u vezu baš s tradicijama o ceremonijalu hrvatskih kraljeva, ili su to uistinu običaji, košto mi se čini, još iz davnije starine, pa da se zapravo radi o božićnjim »kraljičarima«, o praznikovanju klasjem ovjenčanog »kralja« u vezi s legendom o trima kraljevima s istoka, ili pak u »najboljem« slučaju o uspomeni na »mitološko« slovjensko pradoba, ili opet sjećanje na instalacije praslovjenskih župana, gentilnih glavara.

Milinović obrazlaže na jednom mjestu svoju tezu ovako: »Još i onda, kada je ponestalo narodne samovlade; propala hrvatska državna moć na kopnu i moru; izumrli kraljevi hrvatske krvi; prestalo sjajno krunisanje po dalmatinskih gradovih; utinjali svi kriesovi narodnoga slavlja; prekrila mračna koprena tudjinstva najveća svetišta; još i onda narodna samosvjest je u Dalmaciji budnija bila nego je sada. Posred svih nepogoda i gustih tmina, koje su prietile sve sdušiti, ipak narodna bistroumnost i osjećaj za hrvatskom slavom izumjela je bila način, kako uzdržati živu uspomenu slave, makar to u sjeni i utvori bilo, da spazivši ju mladji naraštaji, ako bi jim pogodnija vremena nadošla, nju opet oživu i na vidik ponosno iznesu. Evo daklem uzroka, zašto su svuda po Dalmaciji izabirali i krunili »hrvatske kralje«.

»I taj običaj, povlačeći se kroz sve prošle viekove, dopro je u nekih mjestih ća do naših doba. Kako no narod naš uistovjetio je bio u Kraljeviću Marku svu narodnu borbu proti dindušmanom Turkom, prestavljajući njega još živućega, proricao je narodno oslobodjenje, tako mi se čini, da hrvatski narod, uzdržući običaj birati kralja, opominje ne samo na nekadašnju slavniju prošlost, da li sluti tim i bolju budućnost. Meni se čini, da ovaj narodni običaj duboko u njegov osjećaj zasjeca, i bjelodano pokaziva, da uz sve nepogode i tudjinske zamame, nije umio sam sebe zaboraviti, pak ga s toga rado i ponavljam ovdje«.*

Primjer na koji sam naišao tiče se svjedočanstva Giuseppe Pignate iz XVII. stoljeća. Taj nimalo baš osebujni lik svoga vremena ispoljio se iz nesigurnih kuteva intrigantskoga kolosa Vječnoga Grada tek onda, kada ga zgrabiše žbiri velike sv. rimske inkvizicije, iz nama skroz nepoznatih uzroka. I pošto je postao bjegunac, bijaše iza mukotrpne odisejade ponukan da na holandskom tlu napiše povijest svojih dogodovština »Moje tamnovanje i čudesni bijeg iz zatvora rimske inkvizicije«.*

Kao da bijaše pretečom kalupa romanima Montepina i Dumasa! Na vlas je sličan ovaj »događaj po istini« okosnicama toliko gutane lektire, koja osvanu početkom prošloga stoljeća, a koja se uvukla i kod nas do pred jedno desetak goidna u užasnim prevodima. Uzbuđen strahom jadna bjegunca prokriomčario se Pignata duž one obale Jadrana pomoću svoje rodbine i srećom dospio na jedan trgovački brod republike sv. Marka. Tom zgodom svrnuo se i na naše kopno. Taj svoj boravak također je opisao i toga radi donosim kao kulturno-istorijski kuriozum njegovo pričanje. Pošavši kasnije iz Mletaka morade se skrivati po štajerskim dvorcima onoga u našim stranama zloglasnoga Rabatte. Pignatin brat bijaše svećenik u Grazu, te ga on zaštićivaše, dakako uz opasnost vlastita života, jer su između Beča i Rima bili tada vrlo dobri odnošaji. Ne mogavši siguran ostati u državini Habsburgovaca, prokrade se sretno preko Njemačke u Nizozemsku 4. VI. 1694., gdje jedva nekako odahnu. Interesantan je predgovor tome njegovom djelu. Pignata je bio sekretar kardinala Castaldija u Rimu, prije no ga uhitiše. Ali i tu, gotovo čitav kontinent daleko od Rima, njega srsi podilaze, kad se sjeti papinskih tamnica. I pišući ovo svoje djelo, on je u neizrecivu strahu, ne će li ga ipak stići udarac i osveta jezuitskih inkvizitora, ako ma štogod pisne o uzrocima svoga zatočenja. Sve je naime obavijeno konsekventnom magluštinom. Pa i u crtanju svojih patnja vrlo je škrt podacima. Potištenost, nekakav sugerirani fatalizam «da je to sve valjada moralo biti« niže se od retka do retka — iz neopisiva straha. Tolika je bila razgranata moć i utjecaj jezuitske policije. I u samoj Holandiji gorilo mu je dakle tlo pod petama!

Evo pak sada odlomak memoara, gdje je riječ o njegovu boravku na našem otoku Molatu, a tiče se pomenute svečanosti »biranih kraljeva«.

» . . . Kad smo bili na otvorenoj pučini i od Zadra udaljeni po prilici jedno petnajst do dvadeset milja, stiže nas kod Melede** takova tišina vjetra, da ne mogosmo krenuti ni napred ni natrag. More bez vjetra i valova bilo je posve slično zrcalu. Gospodar broda odluči zato, da je najbolje pristati u Meledi i počekati na vjetar. Više mornara pođe na kopno, da skupi štogod smrekova drva, jer na onom stijenju i nema drugog. No ovoga je u izobilju i ono je izvrsno gorivo. Bobice s grana ovdje su velike kao trešnje i od njih se peče dobra borovica.

Selo Meleda leži na tako neplodnom tlu, da ondje nije moguće gojiti nikakvu raslinu; jer na tome stijenju ne uspijeva nikakvo žito, a isto tako ni trava.*** Dosta je samo repe. Vino, što ga ondje piju, sa strane dovoze, a vrlo je loše. Ljudi su pak — čini se naime — vanredno društveni i prilično pošteni. Goveda je veoma malo, a od koza nijesu puno veća. Košto drugdje tovare na magarce, tu upotrebljuju goveda. Hvataju neku ribu, a zovu je »dentalli« (zubatac) i od nje prave hladetinu, koju začinjaju octom i smrekovim bobama. Ima i malih riba (»gavoni«), koje su silno tečne, ali ih nije moguće konzervirati; masna su, pa kod začina ne treba ni malo ulja.

Pođosmo svi skupa u crkvu, da misi pribivamo. Na prolazu vidjesmo pripravu za krunidbu njihova kralja. To je sjena od kraljevstva, što im ga po tri dana preko godine priušti mletačka republika, kojoj zemlja pripada. U to je vrijeme u vlasti ovakova kralja natrag pozvati n. pr. svoje prognane zemljake. Venecijanskom namjesniku nije slobodno da ulaže kakav prosvjed.

Tada je počela svečanost tako, da su žitelji pošli novoga kralja pozdraviti i čestitati mu. On baš nije tako brzo opazio da smo stranci. No pozvao nas je zatim po kapetanu svoje garde, koga pratijahu četiri vojnika, sve skupa: i putnike i mornare.

---

* Šime Milinović, Kako su u Dalmaciji birali hrvatske kralje? (»Hrvatski Učitelj« Teč. III. u Zagrebu, 1879. str. 25.).

*) Les Aventures de Joseph Pignata échappé des prisons de l'Inquisition de Rome pp. 263, Cologne, 1725.

Avventure... del famoso Giuseppe Cafardo (or rather, of G. Pignata). Nobile romano, data alla luce da un suo amico, etc. (A translation, with the substitution of the name of Cafardo, and a falsification of dates, of »Les Aventures de Joseph Pignata, échappé de l'Inquisition de Rome«). Vid. i Cafardo (G.) Avventure, etc 1768.

Avventure di Giuseppe Pignata fuggito dalle carceri dell' Inquisizione di Roma. Traduzione e prefazione di O. Guerrini pp. 168. Cittá di Castelo 1887.

** Fortis zove Meledu otok Zapuntello, govoreći u § II.: »Kad sam ostavio otok Silbu bura me je natjerala da se sklonim u jednu dragu na otoku Zapuntello. Prema svojoj površini ovaj je otok malo napučen, premda ima tri sela, a po jednom od njih je i nazvan. S toga razloga zove se otok M e l a d a, pa je bez sumnje Porfirogenetov otok M e l e t a, jedno između nenastavanih ostrva morskih oko Zadra«... (Viaggio in Dalmazia).

*** Fortis (ibid.) priopćuje, da je na otoku naišao na fosile (orthoceratite), a da je ondje najljepši fosilni produkt veoma bijel vapnenac, tvrd gotovo kao mramor, zatim F. prelazi u opisu na živi svijet morskog planktona.

Takav poziv posla isto i na druge barke, čiji se putnici ne bjehu iskrcali.

No ova susretljiva uljudnost ne bijaše bogzna šta vanredna. Jer tamo je običaj, da svi brodovi, koji se u to vrijeme nalaze u luci, pridonesu novome kralju za dar dvopeka ili drugačiji kakav živež. Pođosmo u kraljevu kuću, bolje reći, u njegovu koljebu, te se zahvalismo na počasti. Naš brodovlastnik predade mu svoj darak i Nj. Veličanstvo učini iznimku, pa nas pozva, da s njim objeđujemo. Međutim zazvoni u crkvu, i kralj, urešen krunom s crvenim vrpcama, dade znak kapetanu svoje garde. Ovaj progovori par riječi u slavonskom jeziku, a na to vojnici, njih 60 na broju, krenuše dva po dva. Pred njima dva bubnjara s neke vrsti malim bubnjima, koji imađahu samo jedno dno i praporce. Za ovima iđaše kapetan i ostala momčad sa zastavom iz crvene svile, na kojoj je bio bijeli krst; na vrhu joj se nalazila grančica lovora, gdje su bile nataknute i dvije narandže. A onda je išao sasvijem dostojanstveno novi kralj u pratnji rođaka, svih prijatelja i silesije puka. Kada se misa i sve slavonske ceremonije svršile, pođoše opet istim redom natrag. Mi se pak zaputismo u kraljevu koljebu, gdje su bila postavljena dva duga uska stola bez stolnjaka. S obje su strane stojali mali zemljani pladnji, nekako 70—80 na broju. Samo na vrhu stola bijaše nešta ko stolnjak. To je bilo mjesto za kralja i svećenstvo. I čim je ono došlo, začeše sjedati za sto.*

Brodovlasnika i mene posadi kralj kraj sebe. Nama je to bilo veoma velika čast; čast, koju naplatismo s bocom rakije, (nju mu dakako moradosmo prikazati). Jela je bilo prilično malo, jer se po onom hrđavom vremenu nije moglo nahvatati riba. No ipak su taj manjak pokušali da nadoknade raznim jelima iz ječma, riže (koju kuvahu na turski način), onda repom i korijenjem; a bilo je i nekoliko zdjela mesa. Ponudiše nas i s množinom sitnih riba, koje su bile zgotovljene dijelom marinirano, a dijelom baš sasvim na mornarsku. Ukratko, siromah kralj učini, štogod je bilo moguće, samo da spasi ugled svoje kuće, u koliko je to dopuštalo doba godine.

Iza objeda zaputi se on s popom i s ostalim svećenstvom i s vojnicima i s cijelom svojom pratnjom na trg, gdje je po srijedi bilo veliko stablo, oko kojega se bilo okupilo sve pučanstvo. Dva bubnjara i jedan, koji je fućkao, počeše zasvirkivati. Kralj na to uze neko mlado ženskinje i zaplesa s njim. Zatim zareda uz popijevku i čitavi puk. Svak pjevaše pjesme po miloj volji, kako se kome svidjalo. Ali kod ove paklenske dreke ne mogaše o kakvoj harmoniji dakako biti ni govora. Kako ko pogodi, kome bi ruku dopalo bilo muško bilo žensko, pograbi ga i zaigra s njim naokolo.

Skakahu u zrak, svaka im je gesta bila puka grimasa, pusto cerenje. Zauzimahu sve moguće poze i odskakivahu ukočenim nogama u vis, u velikom krugu poput žetelaca. Sve je to bilo kao lakrdija, da popucaš od smijeha. Kralj završi ples i pozva nas, brodovlasnika i mene, da svaki platimo ženskinju po bocu rakije, čemu se mi od srca rado odazvasmo. Bilo nam je već dosta hladno, a i društvo nam se ne svidjaše, u kome se već mogaše osjetiti isparina rakije, pa smislismo da je najumjesnije neopazice se udaljiti i otići bez opraštanja.

U našoj barci naložismo čestitu vatru i tad se ogrijasmo. Pokušasmo nešta spavati, ali to ne trajaše dugo, jer nas o ponoći probudiše ribari nudeći nam svoje »gavoni«. Opet posjedasmo oko vatre: ribe su zgotavljati i opet se počelo jetkati i zabavljati. Ranom zorom dade brodovlasnik dignuti sidra, jer je vjetar od sjevera okrenuo k zapadu. To nam je bilo sasma pogodno. No, ne odmakosmo ni jedno petnajst do dvadeset milja od Melede, kadno se opet zgodi nevrijeme, te se moradosmo iskrcati na drugom jednom otoku, po imenu Silva.

Ovaj otok bijaše manje šumovit od Melede, ali se činjaše, da je tlo plodnije, jer bijaše vinograda, maslina i vrtova, punih kelja. I što je bilo naselja, naličilo je više gradu, nego li selu. Bile su tri crkve i jedan vrlo visoki toranj, a ima i franjevački manastir s osobitom crkvom. Pa i glavna je crkva lijepa za onaj kraj. Dok smo u prvoj misi pribivali, pokapahu neku sedamnaestgodišnju djevojku. Sigurno je bila siromašna, kako je sprovod kazivao. Vijenac, koji ju je resio, voštane baklje i četiri svijeće — bijaše sve. Dok se za pokoj duše njezine čitaše misa, kopahu rođaci grob. I što iskopaše, sve bijaše gotovo sama kost i mrtvačke glave, koje opet zatrpaše. Narednog je dana bio svetac, te pođosmo u dom na misu, koji bijaše krcat ljudima. Žene su nosile kapute i šešire kao i muškarci, a ovi opet imađahu prslučiće i kape poput mornara. Misa se služila na slavonskom jeziku. Pošto je crkvenjak okadio žrtvenik, kadio je svakog vijernika napose, i to je trajalo više od pola sata«.

U toliko dakle spominje deserter iz inkvizitorske rimske hapsane o našim ljudima, koje zna kao i Jean Rousseau samo pod imenom Slavonaca. Kako se vidi, ovaj memoarski fragment ima baš svoju vrijednost za nabačeni problem, pa je zanimljiv i kao »svaštica« iz starine o jednom našem hrvatskom otoku i običajima za mletačke vladavine.

Ovo je dakle opis jednoga izričito kvalificranog »trodnevnoga kraljevanja« na otoku Molatu. No glavno je, što Pignata veli, da se radi o »sjeni od kraljevstva«, što ga je u Dalmaciji »Slavoncima« priuštila mletačka republika; nadalje, da je takav kralj bio kadar »natrag pozvati svoje prognane zemljake« i da »venecijanskom namjesniku nije bilo slobodno da ulaže kakav prosvjed«; napokon, da se radilo o pravom pravcatom ceremonijalu kraljevske krunidbe. Što se tiče »prerogativa opraštanja«, ovo nije ni nemoguće, jer ovakove starovječne, mimosudske povlastice imađahu n. pr. i »susreti« djevica (vestalinki i koludrica), pa je varijanta i vrlo vjerovatna u jednom običaju očito hijeratskog porijekla. Nego pored Pignate ima i drugi historijski izvor iz XVIII. stoljeća.

Opat Alberto Fortis u svom djelu »Viaggio in Dalmazia« (Venezia 1774.) također se, naime, osvrnuo na ovaj običaj. To je drugo po redu historijsko svjedočanstvo. Milinović ga je posve netočno i tendencijozno citirao.*

Fortis kaže u opisu šibenske grofovije (a prema navodima Tomka Mrnavića (i to je eto sumnjivo zbog Mrnavića!) iz izdanog pjesmotvora kanonika Giovanni Nardino), da Nardino u hvalu svoje domaje navodi dva običaja, od kojih jedan i u ono doba postojaše:

Sie trino dicata Deo dum festa refulgent
Civis in hac sceptrum nobilis Urbe tenet.
Hic prius ostenso celebrat nova nupta Priapo
Connubium socias porrigit inde manus.

Fortis zatim navodi bez obrazloženja i čuđenja: »Kralja u Šibeniku biraju o Božiću na četrnajst dana. Budući da se u vrijeme te ceremonije nijesam tamo nalazio, pišem samo ono, što su mi drugi o tomu pripovijedali. Kralj ima različne prerogative te najviše časti, dok traje ova sjena od kraljevstva, gradski su ključi u njegovim rukama; ima svoje sjedište u katedrali, i sudac je svima činima onih, koji vrše kratkotrajnu službu njegova dvorjanstva. Nijedan plemić danas ne igra ovu smiješnu ulogu, nego to čine ljudi najnižega porijekla. Taj kralj ima svoj određeni lijepi stan, dok mu traje vladavina. Hodi po gradu klasjem ovječan, u škrlet odjeven, a u pratnji množtva dvoranika. Namjesnik i biskup ga ugošćuju; ko ga putem susretne, sagiba se pred njim. Oba predgrađa imaju isto svoje kraljeve, koji, međutim, ne smiju u grad bez dopuštenja gradskoga kralja«.** Tako dakle Fortis, koji nas je u svoje vrijeme skupa s našim prirodnim blagom Evropi u svoje vrijeme upravo otkrio, kao i Hacquet, Taube te Piller & Mittelpacher.

Milinović je opširno opisao, upravo je zaneseno opisao rečeni običaj u Kaštelima i, čini se, vrlo svojevoljno pustio maha fantaziji u »Vijencu« pod uredništvom dr. Franje Markovića**, kada veli: »Da bi se pak živa uspomena domaćih kralja uzdržala, poslušajte što su Kašteljani izumili bili, i vierno uzdržali sve do francezkoga osvojenja, i do austrijskoga posjedovanja. — Po svih dalmatinskih mjestih, što se sada zove načelnik, to se je nazivao »župan« — glavni župan, ili veliki župan. Ove bi promjenjivali, kao što se sada sa načelnici običaje činiti«.

Samo ovo par rečenica dostaje, da se vidi, kako je onaj običaj opisan u Pignate i u Fortisa bio više manje sam sebi svrhom, blagdan kalendarski, nemotivisana porijekla, dok se kod ovog kaštelanskog vidi očita primjena svečanosti za instalaciju, ma da, daduše, Milinović malo dalje kaže:

»Kada bi pak novoga župana u Staromu u Kaštelih odabrali, tad bi nastalo veliko veselje u svih Kaštelih i svih okolišnih mje-

---

* Mnogo veselije, bolje reći: bogatije raspoloženje vidi se na flamanskoj slici Jordaensa (1593.—1678.) »Kralj pije« (sada u Bruxellesu). I bilo bi zanimljivo istražiti sujet pomenute slike naprama motivu »debeloga kralja«, što ga je Vid Vuletić-Vukasović obradio u »Narodnim običajima na otoku Korčuli« Zagreb 1891.

* Biač starodavna hrvatska prestolnica u Kaštelim. Poviestne crtice o. Š. Milinovića sada barskoga nadbiskupa metropolite (preštampano na troškove »Katoličke Dalmacije«: U Zadru 1886. str. 37.).

* Milinović je ovo mjesto preveć slobodno preveo, a izostavio je onu značajnu rečenicu, da je taj običaj bio u ono vrijeme svojinom samo pučana: »U Šibeniku izbor je kralja o Božiću; kraljuje istina samih petnaest dana, ali na sebi nosi podpune znakove kraljevske vlasti. Za vrieme toga mimogrednoga kraljevanja uzdrži on ključe grada. U stolnoj crkvi daje mu se kraljevsko mjesto, i zbilja postaje neograničenim vladarom svih onih koji mu kratkotrajnu pratnju sačinjavaju. Ovomu kralju priredjen je i kraljski dvor u komu se kroz kratko kraljevanje sasvim po kraljsku ponaša. Liepom krunom klasja okrunjen i u grimiz obučen gradom prohodi, dostojanstveno stupajući praćen je mnogimi odličnimi dvorani. Mletački gradski zapovjednik pozivlje ga na gostbu, a tako i biskup. Kada prohodi svak ga kao pravoga kralja pozdravlja. Isto odabiraju svoje kralje u velikom Varošu i u Dôcu, ali ovi su samo kraljići, niti smiedu bez dozvole pravoga kralja u grad stupiti«.

** Š. Milinović, Hrvatske uspomene u Dalmaciji. »Vienac« V. Zagreb 1873. s. 219.

stih. Netom bi bio izabran, nebi ga zvali »županom« nego baš »kraljem hrvatskim«, koji bi mu naslov za osam, a kadkad i mjesec dana ostao, pak bi mu kao pravomu i istinitomu kralju pristojnu čast i poklon izkazivali«. Da li je tomu bilo baš tako, Milinović nigdje ne navodi historijskih vrela a maštanje njegovo »kako je moglo biti« utvrđuje još više naredni stavak redom:

»Novoizbrani kralj obukao bi se u kraljevsku odjeću, (možda se ona u čijoj kući u Starom još nahodi), koja je kao najveća svetinja čuvana bila u kući županovoj, i o kojoj se je govorilo, da je odjeća posljednjega hrvatskoga kralja, — što je lasno moglo i biti. (Sic!) Isto tako čuvana je bila i sva oprava kraljičina, pak se je takodjer govorilo, da je posljednje hrvatske kraljice, ter bi zaručnica kraljeva postala naravno kraljica.* Iz svih Kaštela, pak takodjer velik broj Spljećana, Trogirana i Zagorana svrvilo bi se k Staromu na veselje. Kralj bi sjednuo na priestolje, pokraj njega hrvatska kraljica. Najprije bi mu se došli pokloniti najveći dostojanstvenici, koji su sada nosili ime: bani, knezovi, župani, plemići, velikaši, dvornik, veliki sudac, štitonoša, dvorski župan, peharnik, konjušnik, te ina imena dostojanstvenička, koja su nekoč Kašteljani dobro poznavali rad obližnjih bijačkih dvora, a vierno ih u pameti uzdržali. (Sic!) Priestolje je bilo u županovoj občinskoj kući, koju su nazivali »kraljevski dvori«.

»Sva kašteljanska mladost svečano u narodnoj odjeći sakupila bi se pred dvor kraljski; na čelu joj vojvoda, koji bi s tom novom narodnom vojskom upravljao, odredjivao da naizmjence čuva dvor kraljski danju i noću, i sve vojničke službe kroz to vrieme obavljao«.

»Kad bi tako prva svečanost u dvoru kraljskom svršila, zatim bi nova i veličanstvenija sliedila. Kralj bi sa kraljicom, sa svimi dostojanstvenici, velikaši i glavari svega Zagorja, sa prispjelom gospodom iz Spljeta i Trogira i inim pukom, uz veselo pjevanje i popievanje, uz pucanje iz pušaka, uz klicanje najradostnije, uz pratnju sve vojske, u najsvečanijoj povorci, uputio se na divno narešenom zečku . . . kuda . . . ? Na veselje . . . ? Na uzbudjenje, oživljavanje bitnosti . . . ? Na uspomenu koje slave . . . ? Na obavljenje kakvih prastarih čina . . . ? Kuda? Kuda? Sve se uputilo na brdo nekoč slavno a sada tužne uspomene, na Bijač... da tamo u sjeni, u utvori obave, što su u bitnosti njihovi stari gledali, što jim je kroz sve vjekove živo u srdcu i pameti ostalo. Došli su Kašteljani, da na tom brdu okrune novoga hrvatskoga kralja....

»Na bijačkom brdu bila je mala crkvica, koja je naročito za tu svrhu uzdržana bila, i na poštenje s. Petra sagradjena. Okolo crkvice razapeti veliki čadori, okolo istih puk i vojska, a pod čadori velikaši i gospoda, svak došao, da činu krunjenja prisustvuje. Župnik Staroga postao kraljski svećenik pak bi obavio svečano krunjenje; a više puta biskup spljetski ili trogirski krunili bi toga imenovanje kralja«. (Za potvrdu manjkaju dokazi!)

»Rad Bijača strašni su i krvavi rat medju sobom Spljećani i Trogirani vodili. Tad na istom Bijaču Bela IV., budi što htjede tim počastiti grobove hrvatskih kralja, budi što je Bijač postao uzrokom nemira i preotimanja izmedju Spljećana i Trogirana, godine 1251. sabra baš ovdje sve trogirske i spljetske velikaše i biskupe obijuh gradova, da ta dva grada na grobovih hrvatskih pomiri, što mu je i za rukom pošlo. Svečanost krunjenja novoga hrvatskog kralja bila je tim sgoda, kada bi se biskupi i velikaši Spljeta i Trogira na Bijač sakupljali, da urečeni mir ponove. Čudne sudbine! Bijač bi uzrokom svadje, pak opet pomirenja medju dva jednokrvna grada! Preotimali su se zar da bolje čuvaju grobnice hrvatskih kralja...?

»Kada bi se krunjenje obavljalo, dosta bi suza niz lica teklo, dosta se gorkih uzdaha čulo, dosta spomena preko pameti preletjelo i srdca se duboko dojmilo. Kakov uzhit, kakovo osjećanje, zamišljavanje, uzdrmanje nastalo bi kod svih gledalaca onda, kada bi novookrunjeni hrvatski kralj, pred velikaši i svim pukom, u svečanoj kraljskoj odjeći, krunom na glavi, britkim mačem u desnici, a propelom u ljevici, popevši se na priestolje, tronutim ali i gromovitim glasom prisegu izgovarao, neki si svaki čitalac sam pomišlja. »Ja, novo sbrani kralj hrvatski kunem se pred vječnim Bogom i svimi ljudi, pred vami, o bani, knezovi, župani, plemići, vojvode, velikaši i svi dostojanstvenici crkovni i svjetovni, i pred cielim hrvatskim narodom, koji me čuje i ne čuje, na grobnicah naših posvećenih kralja, da ću svom moću svetu vjeru Isusovu i državni ustav neoskvrnjeno i podpuno čuvat, branit i širit; sve što bude na korist vjere i države, promicati i cjelovito uzdržati; bogatu i siromahu jednako pravicu podjeljivati; komu dotuži uviek ga pred priestolje primiti; izdajice vjere i domovine, zloporabnike, zločince, koje mu drago vrsti, teško kazniti. Biti ću otac cielomu narodu. Tako mi Bog i sveti njegovi pomogli!«

»Kralj bi prvi dan gostbom počastio sve velikaše, a kraljica odličnije gospoje. Ostali gosti svaki u svoga prijatelja. Drugih dana na kraljevski bi objed pozvani bili i siromašniji«.

»Nije on samo imenom nego uprav i djelom bio kralj, jer mu je pravi danak i porez dobrovoljno davan bio, a obilni bi darovi iz svih Kaštela i Zagorja u kraljevski dvor dolazili. Globa je bila nametnuta na nepravde i nasilja te bi ova skupo došla onih, koji bi jih počinili. Vrata su kraljevskoga dvora danju i noću otvorena bila, a straža narodna neprestano stražila. Stvar nevjerojatna i čudnovata, ali uprav istinita! Puk bi iz svih Kaštela i svega Zagorja, koga je god koja nepravda ili nevolja tištila, svomu kralju, vapijući pomoć i pravicu, najpouzdanije trčao, ter što bi god kralj u vrieme svoga kraljevanja sa svojim viećem odlučio, to bi svatko kao sveto pismo i obslužavao. Narod, obsjenjen kraljevim imenom, njega je ne rieči no uprav osvjedočenjem obožavao i častio«.

»Trebalo je kralju i kroz sva Kaštela prohodat se, ter bi svakud velikim veseljem i čašću dočekan i podvoren bio, a on bi razmirice riešavao i poredak namještao. Narod bi se radošću uzhićivao na sami spomen svoje nekadašnje slave, ter bi se radovao da može barem u toj sjeni, u toj utvori, slobodno častiti, što je jednoč bitno i stvarno užívao«.

»Vlada mletačka, koja je Argovim okom pratila svaki čin naroda hrvatskoga u Dalmaciji, i tražila mu izbrisati iz srca i pameti sve što se je odnosilo na nekadašnju svezu, ipak je, za čudo, pripuštala u Dalmaciji na više mjesta, a osobito u Starom, da se svečano izabiranje i krunjenje hrvatskoga kralja obavlja, što je najviše imalo probuditi ćut narodnu. Francezka vlada takodjer je s početka tu svetčanost i običaj naroda poštovala, ali ga je potla zabranila, nu samo krunjenje a ne izabiranje kralja. A kad je Dalmacija pod vladu austrijsku došla, onda su se Dalmatinci vrlo obveselili, jer kad joj je Dalmacija pripala, to je kao hrvatskomu kralju prišla, i obećano bilo u svih saborih, da će se djelomice sa Hrvatskom sdružiti. Ali od ono doba prestalo je mnogo običaja, koji su se na hrvatstvo odnosili, bud su pak uviek zamamljivali drugimi obećanji, kuda mu je osobito srce hlepilo!!«

Napomenu o toleranciji mletačke vlade valja tumačiti kao gospodsku benevolenciju prema Šćavima; analogno joj se činilo kao kod Rimljana saturnalije: tri se dana robovi zaogrću u togu... I da je tako, svjedoči opaska Fortisova, koju je Milinović namjerice bio ispustio. Nego što se tiče historijskih vrela, Milinović je kasnije opazio, da bi tvrdnje iznešene u 1873. »Vijencu« valjalo potkrijepiti dokazima, pa je u »Hrvatskom Učitelju« 1879. citirao Kaštelanca Katalinića* (1779.), koji da je bio očevidac svečanosti, napominjući kraljevu »narodnu odjeću i pratnju »ministri col nome slavo usato nel tempo dei rei nazionali«.* Ovo je ipak sve premalo i preveć apodiktički izrečeno, jer sve u sve pored toga cijelog »kraljevskog« ceremonijala, kako ga je već sebi puk mogao utvoriti, najvažnije bi bilo, da je očevidac naveo poimence hrvatsko nazivlje dvoranika, koje je gledao u Novom. Dalji navod Milinovićev tiče se »birnja« dana 29. kolovoza u Staromu. Ima mjesto »Birca« s tim običajem navodno u vezi. No da se nije radilo lih o »hrvatskom kralju« priznaje i sam Milinović napominjući: »Da jim (Kaštelancima) taj dan još svečaniji bude, nabavili su tielo sv. Feliksa, pak su spojili narodnu i svetčevu svetkovinu u dan »Birnja«. Očevidno je, da se radi o godu (fešta), jer uporedjenje primjera, što ih dalje donose Tommaseo i Carara još to bolje potvrđuju. A da je običaj ove pretresane slave ipak i u vezi sa »sv. Kraljevima« Crkve svjedoče pored Fortisova primjera i daljnji Milinovićevi primjeri (po Mascheku »Manuale del regno di Dalmazia. An. VII. p. 224.) s otoka Iža velikog, Silbe i Oliba o — vodokršću, na Bogojavljenje, dakle na Sv. Tri Kralja, a vijeće su činili starci, pa onda primjeri iz Sinja (»o Božiću i mesojedji naredjivali »narodne predstave«).**

Sve u sve, danas je za nauku i preveć očita nategnutost romantičarskog fabuliranja u Milinovićevom izlaganiu pomenutog običaja. On je u milieu staliških država htio nadokalamiti mogućnosti ideala demokratskih nacijonalističkih ideologija XIX. stoljeća, i kao da bi u narodu živjele tradicije, koje nijesu mogle ni postojati. (Današnji na-

---

* U »Hrv. Učitelju« (III. 44.) veli Milinović ka ovom običaju. »... Nu gdjegod kralj nije imao supruge, tada su drugčije svečanost nadoknadjivali. Poveli bi najgizdaviju kakovu vjerenicu pod Bolobanom, pjevajući, puškarajući, u glasbu udarajući i najoduševljenije veseleći se, te bi ju do dvora vjerenika dopratili. Boloban bio je nekakvo napravljeno brkljasto drvo, nakićeno svakovrstnim voćem, koga bi pred dvorom vjerenika posadili«. Već ovo tumačenje jasno dokazuje skroz folklorski, a ne historijsko-tradicijonalni značaj svečanosti.

* Memoire degli avvenimenti in Dalmazia, p. 22.

** »Uzimali su se komadi ponajviše iz dubrovačkih pjesnika, ili bi se po istih naročito i za mjesto shodno po gdješto priredjivalo. Tu bi predstavljale uz kralja najodličnije osobe mjesta, tim se čuvstva narodna kriepila. Živu i sada mnogi, koji se dugih komada spominju, što su onda na izust predstavljali.« (»Hrvatski Učitelj« III. Zagreb, 1879. s. 58.).

cijonalizam XX. stoljeća ipak je zdraviji, jer gradi iz sebe i na sebi osniva!) Na osnovi dakle iznešenih historijskih vrela valja sada poći istraživanjem etnologijskim, jer na to upućuju sve bitne značajke tih pradavnih naših svečanosti o seoskim i gradskim godovima. Trebalo bi sada istražiti i druge eventualne primjere na ostalim sličnim lokalitetima, zasijecajući tu i u stare pravne običaje, a naročito u »mitologijsku« starinu slovjensku. Moguće, da će daljnji primjeri otkriti što još ne znamo, pa da stvorimo pravu sintezu iz ove dosad natezane građe.

Dr. Josip Matasović.

KARAGJORGJEVA TOPOLA

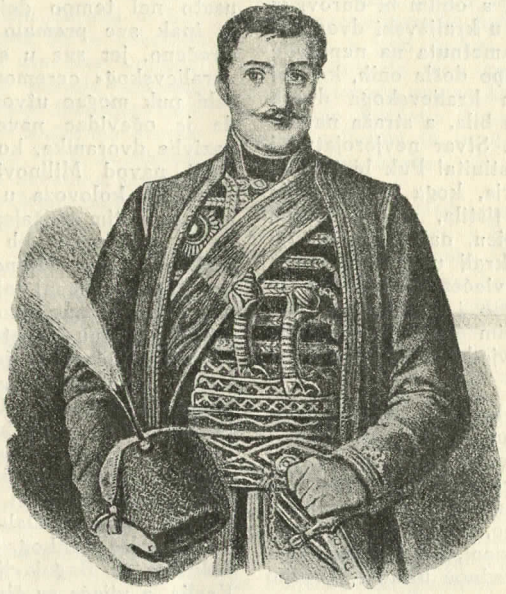

Karagjorgje.

Uprava etnografskog odjela u Hrvatskom Narodnom Muzeju u Zagrebu izaslala me je u ljetu 1924., da kao povjerenik obiđem nekoje krajeve u Srbiji. Tom prilikom svratio sam se i u Topolu, koja je kolijevkom današnje naše dinastije, a narodnom svojom starinom vrijedna pažnje širom naroda.

U Topoli je naime Karagjorgje zasnovao veliku misao, koja se, uz pomoć njegovih drugova i vojvoda, a najzad njegovih potomaka, tako divno danas ostvarila. Topola je ono mjesto, u kojem se Karagjorgje osmjelio, da se sa svojim čobanima odupre silnoj moći turske carevine, koja je tada još bila u jeku svoje snage i veličine.

Današnja Topola dijeli se na varošicu i selo Topolu. Varošica leži na podnožju brega Oplenca, a naseljena je doseljenicima iz susjednih sela.

Ima svega samo dvije ulice; glavna ulica povlači se duž puta Kragujevac-Beograd, a sporedna duž puta Palanka-Arangjelovac; ulice se presijecaju pod pravim kutom.

Selo Topola leži pak većinom na lijevoj obali rijeke Kamenice, no ima je i na desnoj obali sjeverno od Oplenca. Selo je podijeljeno na više krajeva, od kojih je zaselak Krčevac najudaljeniji, a krajevi Bor i Mitrovčić najbliži na lijevoj, naime obali Kamenice. Po pojedinim krajevima kuće odstoje nejednako jedna od druge; najzbijenije su u krajevima Ljuboselo i Despotovica.

Do godine 1904. bile su obje Topole spojene u jednoj općini, a te se godine varošica od sela odvojila u samostalnu opštinu. Danas varošica Topola broji oko 100 kuća, a selo Topola sa svojim zaseocima broji preko 400 kuća. Stanovnici varošice Topole

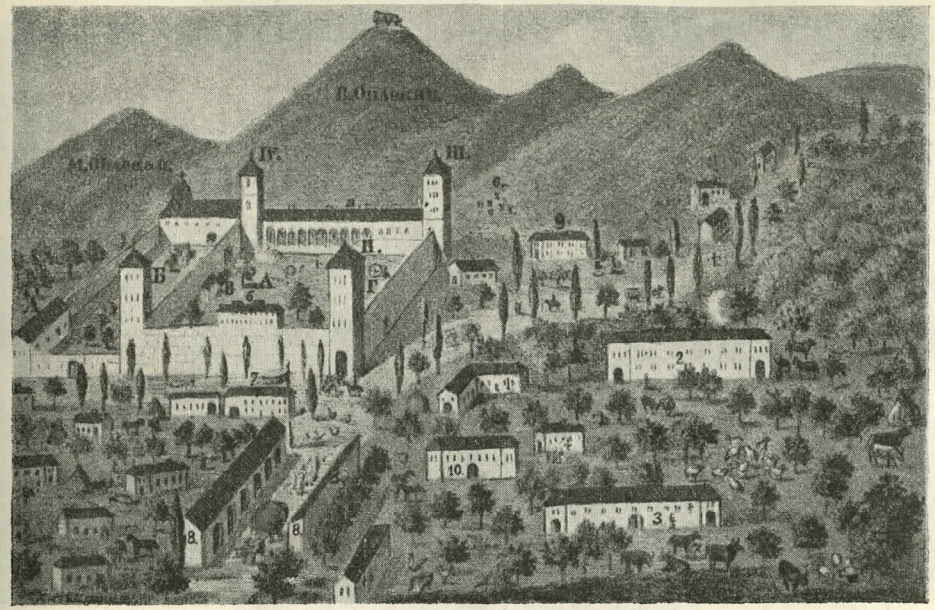

Karagjorgjev grad u Topoli. (A. Gradsko, B. Crkveno dvorište. I, II. i III. Gradske kule. IV. Crkveni toranj. a) Karagjorgjev dvor, b) konak za goste, v) stara njegova kuća za momke, g) bunar, d) škola. Izvan grada: 1. Gostionica. 2. Vojarna. 3. Konjušnica. 4. Kuća nurijska. 5. Česma. 6. Turski grobovi. 7. Sreska kuća. 6. Vašarski dućani. 9. Popova kuća. 10. Opštinska kuća. (Iz djela К. Н Ненадовић, Живот и дела Великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа I. У Бечу 1883.)

mahom su trgovci, zanatlije i obrtnici, a u selu Topoli pretežna su većina seljaci. Topola je od željezničke stanice Arangjelovca, drumom preko Banje, udaljena deset km, te administrativno spada u srez jasenički a okrug kragujevački, duhovno pak pod beogradsku mitropoliju.

Topola se od iskona zvala Kamenica po rijeci Kamenici, no kako je kod današnje Topole kraj potonjih Karagjorgjevih izvora postajala starodrevna topola te su putnici, putujući od Beograda prema Kragujevcu, odabirali debeli hlad te topole za odmorište, tako se onda Kamenica prozvala Topolom.

Kad je Karagjorgje prije svojih sto četerdeset godina doselio u Topolu bilo je u selu Topoli na lijevoj obali Kamenice svega do tridesetak kuća, desna pak obala Kamenice gdje je danas varošica Topola nije bila naseljena. Tu je Karagjorgje podigao sebi kuću od brvana na samom podnožju planine Oplenca.

Karagjorgje je bio još prije ustanka od g. 1804. prilično imućan čovjek. Osim svoje kuće imao je uz nju i drugih zgrada, a u zaselku Krčevcu bila su mu trla i imanje. Imao je do tri hiljade ovaca, do trista svinja i ine stoke. U početku ustanka Turci su mu porušili kuću, ali je on naskoro nedaleko od te kuće sagradio novu sa sporednim zgradama i opkolio ju ogradom i puškarnicama.

Karagjorgje je u vrijeme svoje vladavine od 1804.—1813., kad ga nijesu sprečavali ratni podvizi, većinom boravio na svom domu u Topoli. Ne samo njegovi vojvode i narod, nego su i stranci iz drugih država, pa i poslanici Porte dogovora radi Karagjorgju dolazili u Topolu pa kako je Karagjorgje mnoge porodice naselio u Topoli, to je Topola još tada postala živo mjesto. Karagjorgje namjeravaše svoju omiljelu Topolu uzvisiti za srpsku prestolnicu. U tu svrhu sazida na dvije godine pred svršetak svoje vladavine g. 1811. pod brdom Oplencem oko svoje kuće topolski grad. Ovaj grad bio je četverouglast, zidovi su bili debeli 3 stope, visoki tri i pol hvata a dugački sto hvati. Na tri gradska ugla biše podignute tri velike kule na kojima za obranu bi postavljen po jedan top, a osim toga bilo je u tim kulama sobâ u tri kata.

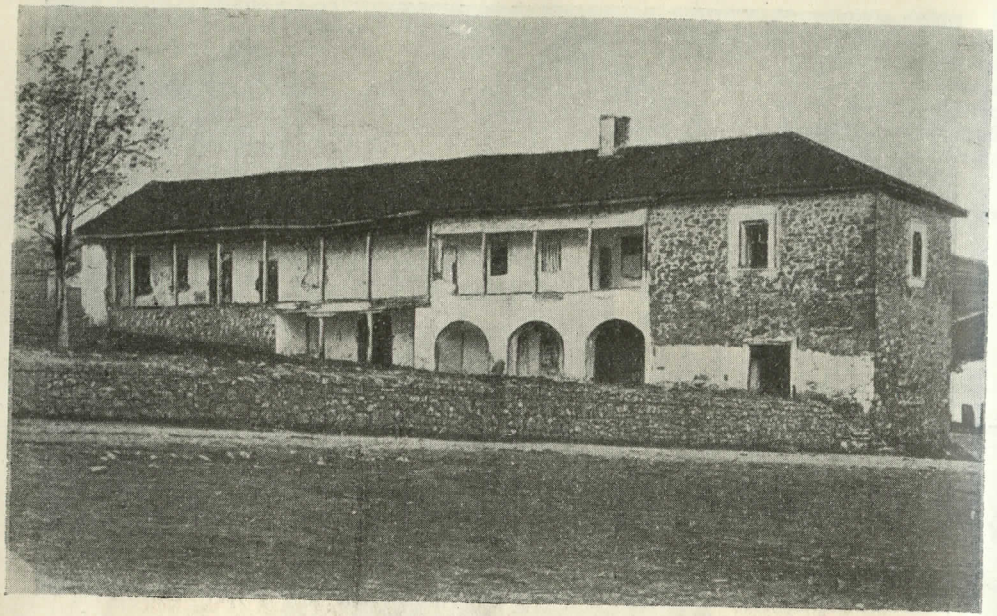

Grad i dvorac Karagjorgjev u Topoli od godine 1813.

Na četvrtom uglu topolskog grada istočno od Oplenca Karagjorgje po primjeru Nemanjića sazida sebi zadužbinu, crkvu Sv. Bogorodice, a u crkvi niže carskih dveri grobnicu.

Crkva je bila ozidana na svod, a imala je jednu kulu i jedan toranj, koji je bio pokriven klisom, a u tornju su bila tri zvona. U porti podigao je školu za seosku djecu. Uza školu bio je i stan za učitelja, koga je Karagjorgje sam nabavljao i uzdržavao. Na južnoj strani grada sagradio je Karagjorgje za sebe i svoju porodicu konak sa sedam soba i trapezarijom. Kuhinja i podrumi bili su pred tim konakom u prizemlju. Osim toga svog konaka sagradio je za goste drugi konak od jednog kata sa nekoliko soba. Stara njegova kuća stojala je u sred grada i služila je za čeljad i za Karagjorgjeve momke. Isto je tako i crkvenjak-zvonar imao zaseban stan sa malim vratima pod zidom na koja je ulazio u crkvenu portu.

Karagjorgje ne samo da je sam dao plan za zidanje topolskog grada, nego je, kad su mu zatim i narodni poslovi dopuštali, i sam pomagao neimarima u radnji.

U tako sazidanom i utvrđenom gradu dočekao je Karagjorgje ruskog poslanika grofa Ivelića, koga je car Aleksander I. g. 1812. poslao u Topolu do Karagjorgja baš u najsudbonosnije dane po Srbiju.

Kad je god. 1813. turska najezda preplavila Srbiju te sve usjehe samostalnosti Karagjorgjeve oborila, Turci popale grad Topolu, crkvu u njoj i konak te ostanu gole zidine, no narod opravi koliko toliko crkvu da se u njoj može služiti, dvor pako i konak ostadoše razoreni sve, dok god. 1842. nije Karagjorgjev sin Aleksander, tada knez Srbije, sve obnovio i preko puta od grada podigao gostionicu za putnike, a malo niže od nje kasarnu za konjicu.

Zadužbinu svog oca topolsku crkvu ponovno je ukrasio knez Aleksander i dao je ikonostas slikati od poznatog srpskog slikara Dimitrija Avramovića. Crkvu je osvetio tadašnji srpski mitropolit, potonji plaščanski vladika, Petar Jovanović g. 1848.

Knez Aleksander je u vrijeme svoje vladavine (1842.—1858.) često dolazio u Topolu, a svake godine je ondje slavio svoju krsnu slavu. Zbog toga je Topola bila oživjela. Iza promjene dinastije u Srbiji dolaskom Obrenovića Topola opet stala u red većih sela.

Godine 1877., poradi pobune topolske Obrenovići su dali razniјeti grad topolski, no crkva se spase. Kad je godine 1903. knez Petar Karagjorgjević, unuk Karagjorgjev Narodnom Skupštinom bio pozvan da zauzme prijesto Srbije, prvo mu je bilo, da se vine u Topolu, u mjesto, gdje je proveo

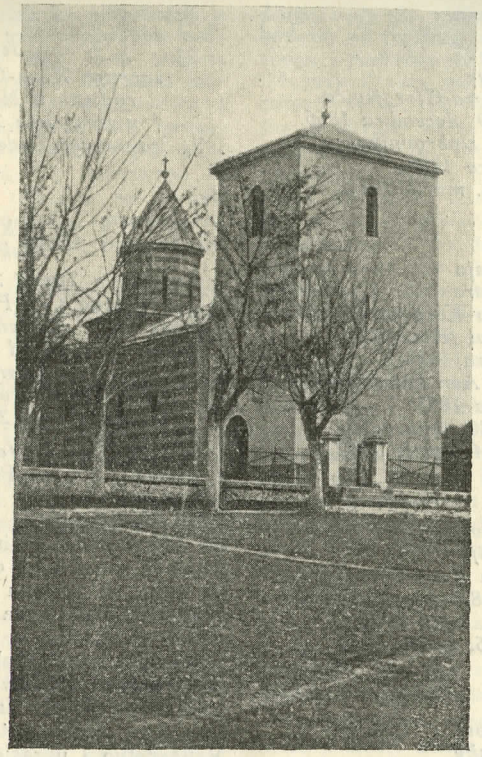

Karagjorgjeva crkva u Topoli iz godine 1804.

svoje djetinstvo. Kralj Petar je izdašno pomagao Topolu te se brzo opet digla pa danas se ubraja među prva varoška mjesta u Srbiji, i to tim više, što je kralj Petar u samom mjestu podigao školu, bolnicu, a na Oplencu od kuda je Karagjorgjev gradski top na daljinu od trideset sati davao abera o dobru i zlu, sazidao je sebi zadužbinu, veljeljepnu crkvu sa pet kubeta, koju narod naziva »Kraljeva Crkva«, a u kojoj je u sredini crkve na desnoj strani postavio grobnicu za svog djeda Karagjorgja, pod samu pak crkvu prenio je kosti članova dinastije Karagjorgjevića. Od članova porodice Karagjorgjevića sahranjeni su pod crkvom ovi:

†

Knjeginjica
Milena
rodjena na Cetinju 14. apr. 1886.
† na Cetinju 10. dekembra 1887.

Knežević
Andrija
rodjen na Cetinju 25. febr. 1890.
deca kneza
Petra Kara-Gjorgjevića
prenesena ovde 15. marta 1912.

†

Knjeginja
Ljubica-Zorka
kći kneza Crne Gore Nikole I.
rodjena na Cetinju 11. dekem. 1864.
venčala se s knezom
Petrom Kara-Gjorgjevićem
30. jula 1883.
† na Cetinju 4. marta 1890.
prenesena ovde 15. marta 1912.

†

Knjeginja
Jelena
kći kneza Aleksandra Kara-Gjorgjevića
rodjena u Beogradu 15. okt. 1846.
venčala se sa Gjorgjem Simićem
u Pešti 11. juna 1867.
† u Komu (Italija)
14. jula 1867.
prenesena ovde 12. oktobra 1913.

†

Knez
Gjorgje
sin kneza Aleks. Kara-Gjorgjevića
rodjen u Beogradu 29. decembra 1856.
† u Gružu (kod Dubrovnika)
12. dekembra 1888.
prenesen ovde 15. marta 1912.

†

Knjeginja
Kleopatra
kći kneza Aleksandra Karagjorgjevića
rodjena u Krajovi (Rumunija)
14. novembra 1835.
venčala se s Milanom Avr. Petronijevićem
27. januara 1855.
† u Temišvaru 30. juna 1855.
prenešena ovde 24. aprila 1912.

†

Knežević
Andrija
sin kneza Aleksandra Kara-Gjorgjevića
rodjen u Beogradu 18. novembra 1848.
† u Parizu 15. maja 18à4.
prenesen ovde 15. marta 1912.

†

Knezovi
Aleksije
rodjen u Krajovi (Rumenija) 1836.
† u Beogradu 1840.
Knežević
Svetozar
rodjen u Beogradu 15. decembra 1841.
† u Beogradu 5, marta 1847.
Knjeginjica
Jelisaveta
rodjena u Beogradu 10. septembra 1851.
† u Beogradu 24. juna 1852.
deca
Aleksandra Kara-Gjorgjevića
prenesena ovde 23. aprila 1912.

†

Marica
Mati Kara-Gjorgja-Petrovića
† u Hasau Pašinoj
Palanci 1809.
prenesena ovde 14. aprila 1912.

†

Knjeginja
Persida
kći vojvode Jevrema S. Nenadovića
rodjena u Brankovini 3. februara 1813.
venčala se s knezom Aleksandrom
21. avgusta 1830.
† u Beču 29 marta 1873.
prenesena ovde 29. decembra 1911.

†

Jelena
supruga Kara-Gjorgja Petrovića
rodjena u Masloševu 1772.
† u Beogradu 28. januara 1892.
prenesena ovde 24. aprila 1912.

†

Knez
Aleksander
rodjen u Topoli 29. septembra 1806.
venčao se s Persidom k ćerju
vojvode Jevr. J. Nenadovića 21. aug. 1830
vladao Srbijom od 2. septembra 1842. —
12. decembra 1858.
† u Temišvaru 21. aprila 1885.
prenesen ovde 29. dekembra 1911.

† (drveni)
Petar.

Od Karagjorgjeva grada u Topoli što je od Obrenovića godine 1877. bio zarušen, ostao je samo donji dio kule na južnoj strani, kako mi pričahu Topolčani. Kralj Aleksander I. namjerava u toj kuli osnovati muzej za starine iz vremena Karagjorgjeva vojevanja; a na Oplencu podići veći kraljevski dvor. Kraljevu Crkvu pak, koju nije kralj Petar dospio da dogradi, a Austrijanci ju u ratu znatno oštetili, popravlja Njegovo Veličanstvo i ukrasiće ju ikonama po ugledu freski u zadužbinama Nemanića.

Osim dijela kule na južnoj strani sačuvana je i Karagjorgjeva zadužbina crkva Sv. Bogorodice. U toj crkvi s desne strane u ženskoj preprati kod zapadnih vrata sahranjene su mošti Velikog Karagjorgja, a s lijeve strane bili su sahranjeni nekoji članovi doma Karagjorgjevića, koje je kralj Petar dao prenijeti u svoju zadužbinu »Kraljevu Crkvu« na Oplencu.

Kada je knez Miloš, u dogovoru sa beogradskim vezirom Marašlijom 1817., na dan ljetnog Sv. Arangjela po vojvodi Vujici Vuličeviću u selu Radovanju dao pogubiti Karagjorgja, Karagjorgjeve su mošti bile pohranjene nedaleko od mjesta ubistva; no knjeginja Ljubica, žena Miloševa, dade ih prenijeti u Topolu te uoči velikih zadušnica god. 1819. sahrani ih u Karagjorgjevu grobnicu u topolskoj crkvi ispod carskih dveri, gdje su počivale sve dok knez Miloš nije donio nadgrobnu ploču za Karagjorgjev grob, te opazio da narod vjeruje u iscjeliteljnu moć Karagjorgjevih moštiju, te da se moli Bogu na njegovu grobu. Po narodnom pričanju dao je knez Miloš Karagjorgjeve mošti ispod dveri prenijeti i sahraniti na današnje mjesto i postavio je nadgrobnu ploču sa ovim natpisom: »Ovdi leže kosti Georgija Petrovića Černago, podavšago

serpskome narodu načetak ka izbavleniju u 1804. ljetu, bivšago po tom verhovnim vođdom i gospodarom do 1813 ljeta tokože narodu, a u ovom naveden intrigami neprijatelja serbskih uklonisja u Austriju, i otuda poslje edinogodišnago aresta preselišja vo Rusiju, gdje s vožmožnoju počestiju ot pravitelstva primljen; no neizvesno iz kakova uzroka izježe otuda i vo Serbiju vorzatisja i ovdi ot turskago pravitelstva usječenijem glavi života lišisja mjeseca julia 1817 godine«.

I dan danas narod vjerujući u moć iscjelenja, dolazi u velikom broju do crkve topolske da se pomoli Bogu nad grobom Karagjorgjevim.

U porti topolske crkve više oltara nalazi se starinsko groblje, a u tom grobliu ja sam naišao na zapušten grob Karagjorgjeve kćeri po imenu Poleksije u kojem leži i njen mladjan sin Stevan; pogovara se, da su u tom grobu sahranjene i kosti Karagjorgjeve lubanje. To će se doznati, dok se grob otvori da se Poleksijine kosti prenesu na Oplenac. Napis glasi:

„Zdje počivajet raba Božia Poleksia kćer gospodara Georgia Petrovića verhovnago vožda serpskago naroda im mati njezina Jelena gospodja lepo je sarani Stevana mladenca o desnuju jea na 1812 ljeta mjeseca . . .“

Isto tako u tom groblju sahranjen je Karagjorgjev buljuk baša Petar Jokić, koji je vojujući sa Karagjorgjem učestvovao ne manje nego u šesdesetpet bitaka. Sahranjen je ovdje i knez jasenički Andrija Jokić kao i sveštenici topolske crkve od g. 1817. iz porodice Popović-Gjorgjević čiji članovi prota Gjorgje sa svojim sinovcem Čedom i dan danas vrše svešteničku službu u Topoli.

Vožd Karagjorgje bio je u svakom pogledu uzor čestitosti nesebičnosti, umjerenosti, neustrašivosti i vječito su mu za vrijeme cijele njegove vladavine pred očima lebdili jedino narodni interesi. O njem pripovijeda jedan ruski diplomata sa najvećom pohvalom, kako je bio nesebičan ne zainteresovan i pravi iskreni rodoljub. Priča za Karagjorgja, da mu je na rastanku rekao ovo: »Upamtite dobro da ja ne želim ništa drugo nego da vidim svoju otadžbinu oslobođenu od turskog jarma, tada ću se odreći svega i ponovno ću se vratiti svomu plugu. Od ruskog cara ne tražim za sebe nikakvu milost; molim da mi pošlje samo sve ono što je nuždno za ratovanje«.

Spoljašnje je bio ugledan, visinom je nadmašivao ostale ljude no glas mu je bio tanak ali jasan. Samo u svečanim prilikama nosio je stajaće odijelo starog kroja nemanićkog, a na grudima blistala mu je kolajna reda Sv. Ane, najstarijeg ruskog odlikovanja, koje osnova još car Petar Veliki. Pasao je skupocjenu sablju sa natpisom »Zaštitniku pravoslavne vjere i otečestva«, a na ruci mu je sijao prsten. Sve to troje dobio na dar od ruskog cara Aleksandra I. U običnim prilikama odijevao se je kao svaki drugi seljak, za silajem virio mu je pištolj koji nikada nije promašio cilja. U ratu je bio uvijek prvi i sve je sam predvodio, u miru pak predhodio je svima primjerom radeći na svom domu kao svaki drugi seljak pa čak je sirotinju u tom ispomagao.

Karagjorgje je bio naravi plahe a nije trpio nikakve nepravde učinjene narodu i strogo je takve prestupke kaznio tako nemilosrdno, da nije svog rođenog brata za učinjenu nepravdu poštedio.

Karagjorgjeva supruga knjeginja Jelena i njihove kćeri nosile su narodno odijelo, a u kući radile su domaće poslove kao i druge seljanke a uz to su šile, prele i tkale.

Karagjorgje cijelog svog vijeka sa svojom suprugom Jelenom živio je u slozi. Imali su tri sina i pet kćeri. Karagjorgjev dom bijaše otvoren ne samo bogatašima nego i sirotinji, koju je izdašno pomagao. U govoru mu je bila u običaju »Koje kuda« a sva mu psovka bila »Po duši ga«.

Deset godina vladaše Karagjorgje Srbijom, započevši narodno oslobođenje s čobanima i višnjevim topom u željeznim obručima, zadobivši divljenje samog Napoleona Bonaparta, i njegova Topola ostaće, prema svemu tomu, jedna između naših najdičnijih narodnih starina, jer je u tom kultu kult samonikle narodne energije.

Boško Strika.

JEDNA KARAKTERISTIKA LJ. GAJA IZ G. 1848.

U Beču je 18. srpnja g. 1848. počela izlaziti »Allgemeine Slawische Zeitung« s geslom »Demokratie-Federation freier Völker«. U listu 2. rujna 1848. čitam:

»B. Agram, 27. August. Doktor Gaj war unstreitig einer derjenigen Patrioten, die an dem nationalen Wiederaufleben der Kroaten, somit auch der Südslaven Anteil nahmen, die Idee des Illyrismus, dh. die endliche Vereinigung aller südslavischen Stämme zu einem nationalen Körper beseelte auch ihn. Daher die Verfolgungen, die er mit den übrigen Patrioten von Seite der magyarischen und magyarisch gesinnten Journalistik ich meine Abhandlung über die Schlösser zu erdulden hatte, daher die fanatische Erbitterung der unter der Maske einer liberalen Opposition sich zeigenden Aristokratie gegen die südslavischen Patrioten und deren demokratische volksümliche Tendenzen.

Wie aber der Patriotismus der Südslaven die Kinderschuhe beiseite gelegt und, aus der phantasiereichen, sorgenlosen Anfangsperiode herauslebend, zeigte er sich, dass mancher Patriot der nun gestellten Aufgabe nicht gewachsen war, es schwankten einige, stolperten und fielen. Unglücklicherweise traf dieses Los auch H. Gaj. Der Spender der Gaben bedachte ihn nicht insoweit. Das schwache Licht des H. Gaj, das seiner Umgebung nun klar wurde, sah sofort nur ein sonderbares buntes Gemenge von spanischen Windmühlen und Königskronen und die fieberhaft reizbare Phantasie zerrütete sein ohnedies zum Mistizismus geneigtes Gemüt: Doktor Gaj zerfiel mit sich selbst. Es braucht kaum gesagt zu werden, dass er auch inbezug auf die Aussenwelt aus dem Zustande der Harmonie heraustrat. Doch nun, das letztere muss der Wahrheit zuliebe genauer gesagt werden. In dem Masse als der zerrüttete Seelenzustand des Doktor Gaj ihn in auffallend schiefe, zweideutige Stellung brachte endlich sein innerstes Leid, das ihn wie ein stetes Feuer, wie eine nie zu stillende Leidenschaft verzehrte, seit der fameusen Exfürst Miloš-Gajschen Geldangelegenheit die Augen der Welt enthüllte, in demselben Mase beruhigte, besänftigte sich die dem armen Doktor Gaj verher höchst feindliche, ihn mit Gift und Galgen bedrohende magyarische Aristokratie, vulgo liberale Opposition, so auch deren Emanation, die magyarische Journalistik und die böse Zunge verstimmte gänzlich. Ja, jener glühende Hass gegen Doktor Gaj, jene furchtbare Rache, die ihn treffen sollte, jene Grausen erregenden, kanibalischen Drohungen, die ihm vom Magyarentum zugemutet waren, diese über dem Haupt des armen Daktor Gaj zusammengetürmten, Verderben drohenden Gewitterwolken lösten sich ruhig, veschwanden und im Hintergrunde erschien das heitere, freundlich nickende magyarische Ministerium. Infolge einer undwiderstehlichen Macht der Verwandschaft und Sympathie die nach dieser Erscheinung das zerrüttete Gemüt erfasste, kam der gute Doktor Ludwig Gaj im strengsten Inkognito in Pest an und machte den ungarischen Ministern also gleich nach der Ankunft seine Aufwartung.

Villeicht fände sich noch jemand so naiv und fragte, warum denn eigentlich Doktor Gaj den Besuch den Herrn Ministern abgestattet habe.

Dass aber Doktor Gaj in Pest gewesen war und mit dem ungarischen Ministerium intime Unteredung gepflegen hat, dafür bürge ich«.

Priopćio **Dr. Fr. Ilešić.**

BELOKRANJICA.

Tamo na jugoistočnoj granici Slovenije, gde prelazi srednjeevropski alpijski način života u oblast istoka, živi u Beloj Kranjskoj (Belokrajini), dobar puk, koji je gotovo do dana današnjega sačuvao svoje stare slovenske običaje i svoju slikovitu, šarenu, narodnu nošnju, no koja sve više nestaje dok na kraju ne propadne u zaborav. Je li taj narod od prirode nagrađen jačim pojmom osećanja za svoj slavenski patriotizam i stare narodne tradicije?

Naša slika predstavlja jednu između najvećih slovenačkih mučenica za narodnu stvar, jednu od najboljih Belokranjica, Katarinu Županić[1] iz Gribalja i to u narodnom odelu, kao što ga nose u Beloj Krajini Poljčice iz podzemaljske župe.

Njezin tip je upravo belokranjski: visoka žena izduženog lica i fino rezanog profila, kao što se često nalaze uz Kupu između Vinice i Metlike u Belokranjaca, u čijim žilama struji još dosta krvi starog hrvatskog

[1] Majka ministra n. r. Dr. Nike Županića, živela 1855.—1921. (Uporedi »Slovenski Narod«, LIV. 164, str. 3, 4, št. 172, str. 6. Ljubljana 1921.).

Belokranjica. (Kat. Županić, po slici I. Vavpotiča.)

plemstva, vlastelinstva i slobodnjaštva.[2] Žena je glatko počešljana »na prečo«« košto je običaj u Beloj Kranjskoj, na glavi nosi svilenu jagodasto-crvenu maramu (»robec«), svezanu pod bradom tako, da oba kraja mašu preko grudi. Ispod marame visi čipkama obruljena »jalba« (drugdje u Belokrajini nose razne »jugle« ili »poclje« a u susednoj Hrvatskoj poculice, znak žene i

[2] U zamku Pobrežu kod Adlešiča živeli su Lenkovići iz Like; u Gradacu Gusići isto tako Ličani po poreklu; na Svibniku kod Črnomlja i u Gribljama živu još danas Kukari; u Vranovičima i u Gradacu Beličići, Županići, Šimunići i t. d., koji su najverovatnije došli oko 1630. iz Draganića kraj Karlovca.

ozbiljnosti bračnog života), koja neposredno pokriva kosu. Gornji deo tela, grudni koš i ruke, pokrivaju beloplatneni »rokavi«; preko donjeg tela pak visi na »ramenicama« do košćica »robača« od belog platna sa širokim naborima. Ispod »robače« povezana je onda preko tančina donja robača, »dolenjka«; iznad robače pak leži spreda »zastor« na belom traku preko crveno-crnog »pasa« ili »tkanice«. Ispod rukavaca oplećka vise čipkama urešene narukvice (»naroke«), često crveno izvezene geometrijskom ali još uvek bilinskom ornamentikom. Ramena »rokava« su »izraličana« crnovezenim »kozicama«.

To je nošnja Poljčice iz Gribalja u Belokrajini. Često su Belokranjice nosile ispod »rokava« neke vrste gornju kratku košu-

ljicu, kod Crnih Kranjaca »ošpetel« nazvanu, Cipele (»čižmice«) bahu na »zaplet«, po neki puta nosilo se kožom obšivene vunene opanke (»kopice«).

U zimsko doba nosile su Belokranjice »zabunec« ili »kožuh« ukrašen bilinskim motivima u crvenoj boji ili vunen »veliki robec« preko leđa. Nekada su devojke imale preko čela prevezanu »partu« urešenu crvenim i belim zrncima od stakla. Naša slika predstavlja odelo, kao što su ga nosile venčane žene u podzemaljsko-metličkom polju u Beloj Krajini.

U pogledu psiholoških osobina Belokranjci su, živeći u milom podneblju i plodnoj ravnici uz Kupu, isto tako meki i osećajnog značaja kao što je mekan i tok linija na njihovim licima. Nemaju ništa grubog na sebi kao što je obično kod fizionomija severnjaka. Značaji su nežnog osećaja, gotovo slavensko-sentimentalni i upravo takvo je i opštenje između Belokranjaca.

Jednu od pravih belokranjskih duša predstavlja naša slika od ljubljanskog umetnika Ivana Vavpotića iz godine 1924. Model je psihološki i spolja dobro pogođen. Duševno je obeležio ženu time, što ju je postavio u crkvu pred raspeće sklopljenih ruku. Mirna, bela postava u polumraku crkve dejstvuje na osećaj gledaoca: te na pola oborene oči i nepomično lice govore kao resignacija sama. I u takovih mirnih lica kriju se prestale borbe, žalosti i očajanje. Uporedi samo Michelangelovo Pieta ili Meštrovićevu »Moju majku«. Čudnovato je, da Meštrovićeva slavna skulptura i naša slika od J. Vavpotića naliče jedna na drugu nu da su po svom postanku sasvim nezavisne u koncepciji. Sva dobrota žene i majke odseva sa mekog obraza, sva patnja oko vaspitavanja njezine osmero dece, sva bolest majke, koja je imala u ratu svih sedam sinova i koju su austrijski ratni žandari progonili zbog srbofilstva i jugoslovenske svesti, njezine i njezine dece. Zato je umetnik udahnuo slici resignativan mir, postavio je tu majku u crkvu pred Razapetog, gde traži utehu bolesnoj duši. Čini se, da ju je i postigla u očima napaćenog Božjeg Sina. Ono plamtenje crvenog kandila pred raspećem, koje baca mistične reflekse po telu Krista, dejstvuje još mirnije na mir prizora.

Naša slika predstavlja jednu od najboljih mateři, psihološki i etnografski pravi tip Belokranjice.

Stanko Vurnik.

PUBLIKACIJE.

Najstariji dalmatinski rukopis Evangeliarium Spalatense. Paleografijska studija o nepoznatoj školi poluuncijale osmoga stoljeća. Napisao Viktor Novak. Split. Narodna tiskara. 1923. (I. prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku god. 1923) 8°. 88 str. + 7 tablica faksimila.

Već u svojoj monografiji o beneventanskome pismu (Scriptura Beneventana. Zagreb 1920.) imao je autor ove paleografske studije priliku da prikaže specialan razvitak, kojega je imala beneventana, kao vrsta latinskog pisma srednjevekovne Europe, u Dalmaciji od X. do XIII. stoleća. O vlastitom životu i evoluciji latinskog pisma u srednjevekovnoj Dalmaciji govori i ova studija o »splitskom evangelijariju«, samo ne baziraju njezini rezultati na onako velikom broju rukopisa, kao što studije o beneventanskom pismu, nego su utvrđeni u glavnom samo na osnovi jednog, to jest kodeksa splitskog kaptola, koji obuhvata tekst evangelija a u literaturi je poznat pod imenom »splitskog evangelijarija« (Evangeliarium Spalatense). Baš ova literatura zanima autora u uvodu njegove studije i daje mu priliku da korigira mnoga pogrešna mišljenja (naročito Devića i Neumanna) o inače tako dugo u naučnom svetu nepoznatom splitskom kodeksu. Moderna paleografska metoda je dovela gospodina Novaka do sasvim novih rezultata, koji nisu važni samo za istoriju razvitka latinskog pisma u našoj zemlji, nego u ondašnjoj Europi uopšte. S doslednom metodom, koju znamo i iz drugih njegovih paleografsko-diplomatskih radova, vodi nas autor do svojih rezultata. »Evangeliarium Spalatense« je napisan osobitim tipom polu-unciale te je prema mišljenju gospodina Novaka nastao u Splitu u drugoj polovini VIII. stoleća kao elaborat jedne mlade paleografske škole, koja, inače bez velikih umetničkih tradicija, pokazuje frapantne sličnosti i paralelu sa savremenom čuvenom paleografskom školom polu-unciale u Toursu u Francuskoj (prim. slovo **r**). Postanak splitske škole je savremen s reorganizacijom solinske hierarhije u Splitu na kraju VIII. stoleća u vreme nadbiskupa Ivana Ravenjanina. U detaljnoj paleografskoj analizi pisma glavnog teksta »splitskog evangelijarija«, kojega je pisalo šest pisara, prikazao je gospodin Novak karakteristične znakove splitske polu-uncialne škole. Ova pokazuje uz dosta veliku monumentalnost pojedinih oblika i opšteg duktusa ipak u mnogim pogledima veliku nesređenost i podvojenost kronoloških kriterija. Osobito karakteristična su slova **f i r**, dalje uncialno **a i g**. Spomenuo bi da ne kaže **a** samo u mlađoj fazi nego i već u starijoj fazi (VI. stolj.) polu-unciale ukrasni potezić. Uopšte su za polu-unacialnu karaktestična slova **b, d, e, g, h, l, m, n, s i t.** Osobito ona koja završavaju izvještačenim kratkim potezićima pokazuju na mlađu fazu, a baš ovake oblike nalazimo u našem rukopisu. Gospodin Novak nije došao do svojih rezultata samo na osnovi paleografske analize, nego i pomoću sravnjivanja ortografije, jezika i unutrašnjih istoriskih razloga. Daljnja proučavanja kodeksa sa strane filologa i teologa mogla bi prema mome mišljenju samo utvrditi rezultate gospodina Novaka o poreklu i postanku »splitskog evangelijarija«. Autorovi rezultati toliko su važniji, jer su utvrđeni na osnovi studija jednog rukopisa, koji je nastao u jedno za latinsku paleografiju ovako važno doba, kako je baš to doba karolinške reforme latinskoga pisma. Paleografska analiza »Evangeliarium Spalatense« pokazuje stihove u ranim primerima karolinške reforme (slova **s** i **u**). Naš kodeks je primer univerzalnosti latinskog pisma Europe onog doba, koje je obuhvatalo i dalmatinsko Primorje te je ovde u jednoj do sada nepoznatoj školi, slično kao u nekim drugim zemljama Europe VIII. stoleća, formuliralo polu-uncialu na jedan specialan način.

Osim glavnog teksta pisanog u polu-unciali analizirao je gospodin Novak i marginalne note i pripise, pisane mlađom rimskom kurzivom, karolinškom minuskulom, beneventanom i gotičkom minuskulom.

Osobito važni su pripisi, pisani mlađom rimskom kurzivom, pa su u tom pogledu, prvi poznati dalmatinski primeri, postali krajem VIII. stoleća. Upozorio bih, da su ovake glose u docnijim polu-uncialnim rukopisima poreklom i iz drugih europskih zemalja, česte (prim. glose u rukopisima Vergilija). Ovi pripisi različitog pisma pokazuju genetski skroz naskroz kontinuitet latinskoga pisma u Dalmaciji od VII. pa sve do XIII. stoleća i daju važne priloge za regionalnu latinsku paleografiju u Dalmaciji. Iz ovog područja očekujemo od g. Novaka i nadalje radova, koji, kako smo to videli u slučaju »splitskog evangelijarija«, nisu važni samo kao radovi iz područja istoriskih pomoćnih disciplina, nego nam baš kao takvi mogu objasniti mnoge inače tamne partije iz naše političke, crkvene i kulturne istorije.

M. Kos.

*

»Stihovi na povaljskom natpisu iz XII. veka, Pod tim je naslovom g. Dr. Petar Kolendić u skopskoj reviji »Južna Srbija« (oktobar-nov.-dec. 1924. br. 46,47) napisao raspravu o ćirilskom natpisu, koji se je očuvao na nadvratniku nekadašnjeg benediktinskog samostana Sv. Ivana na otoku Braču. Taj su natpis tumačili već u 18. stoleću, ali bez uspeha. Njime se je bavio Rački (Starine XIII), Fr. Radić (u »Starohrvatskoj Prosvjeti«, organ Kninskoga Muzeja, 1895), dr. Vl. Ćorović u »Južnoslovenskom Filologu« 1921. Gosp. Kolendić nalazi, da je natpis predstavljao 6 starih dvanaesteraca, kakovi su u ono doba bili obični u Vizantu, te ističe, prvo, kako su katolički benediktinci pored glagoljaške, gajili eto i ćirilsku književnost, a drugo, da se odsle pri proučavanju tehnike dvanaesteraca ove stare naše umetne poezije treba obazirati i na ovakve refleksne vizantijske metrike.

Dr. Fr. I.

*

Мирковић Лазар, Српска плаштаница монахиње Јефимије у Путни. (Гласник, службени лист српске православне цатријаршије V (1924) 214-6.)

M. je u svojoj studiji o Monahinji Jefimiji (isp. Narodna Starina, 3, 336—7) mogao samo spomenuti plaštanicu, koju je vezla ćesarica Jefimija zajedno s monahinjom Eupraksijom, a koja se sada čuva u manastiru Putni u Rumuniji. O grčkom natpisu na krasno izvezenoj plaštanici razbijao je glavu još Ilarion Ruvarac. No bez uspeha. Ni M. nije dospeo do rezultata, koji bi ga potpuno zadovoljili. Isto tako ne ume da razjasni, ko je monahinja Eupraksija, ni O Tafrali, koji je nedavno napisao izveštaj: Le trésor byzantin et romain du monastère de Poutna (Académie des inscriptions & belles lettres, Comptes rendus des séances de l'année 1924., 365—72); godina 1405, koja zanima M., spominje se uz plaštanicu samo u inventaru.

N. Radojčić.

*

Novci i pečati bugarskih careva. Nedavno je izdao narodni muzej u Sofiji knjigu Nikole A. Mušmova pod naslovom: Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе, koja je zavrijedila, da se sa par riječi osvrnemo na nju. Poznato je, da se jugoslavenska numizmatika od Šafařika i Ljubića amo, koji pokušaše, da je u cjelini obrade, bavila većinom objavljivanjem i obrađivanjem prigodnih nalaza, dakle tek sabiranjem građe za opsežniji rad. A da se lati izrađivanja monografija pojedinih numizmatskih grupa,

na to je malo tko pomišljao. Tako, osim one moje monografije hrvatske numizmatike (»Slavonski banovci. Prinos hrvatskoj numizmatici«), a koju sam bio izdao prije nekih dvadesetak godina, nemamo niti jedne monografije, koja bi specijalno obradila numizmatiku pojedinih jugoslavenskih država. Niti su Srbi do danas dospjeli, da monografski obrade numizmatiku Srbije, niti je u tom vidu obrađena numizmatika Bosne ili ona dalmatinskih i crnogorskih gradskih republika. Tek za dubrovačku izišlo je sada djelo dr. Milana Rešetara među izdanjima Kralj. Srpske akademije nauka. Prvi, koji se, nakon svih patnja svjetskog rata i poratnih prilika, latiše ozbiljna znanstvena rada, jesu Bugari, koji eto sada monografijski obradiše svoju numizmatiku i time se stavište na čelo ostalim jugoslavenskim zemljama i narodima prvi. Mušmovljeva radnja predstavlja se u tom vidu kao djelo, kojemu će svaki nepristran čovjek priznati veliku kulturnu vrijednost.

Što se same knjige tiče, ona je izrađena po shemi, po kojoj je i Ljubić izdao svoj »Opis jugoslavenskih novaca«, ali je bugarska numizmatika naravno u Mušmova kud i kamo obilnije obrađena a sistem je, uz nužne rektifikacije proširen prema rezultatima novijih obreta i studija.

Opisani su tu novci od petnajst bugarskih careva, počevši od Asjena II. (1218. do 1241.) do Ivana Šišmana (1371.—1393.) a pisac ih dijeli na dvije periode i ubraja u raniju novce do Ivana Aleksandra, a u potonje njegove i njegovih nasljednika.

Tipološka grupacija bugarskih novaca jedan je od najtežih problema numizmatike, jer bugarski novci predočuju dojmove raznolikih i posve oprečnih kulturnih struja. Jedan dio, i to stariji, stoji posvema pod dojmom bizantinskog stila te predstavlja barbarsku imitaciju suvremenih, po sebi već dosta barbarizovanih, bizantinskih novaca. Drugi ide u grupu imitacija mletačkog matapana, koji je u balkanskoj trgovini igrao veliku ulogu pa su ga zato nasljedovali ne samo u Srbiji (Uroš III.) i Hrvatskoj (Šubići), nego, kako iz Mušmovljeve radnje vidimo, i u Bugarskoj. Srpski dojam očit je u nekih novaca Mihajla Šišmana, koji, isto kao na Dušanovim, prikazuju cara kao konjanika, a kao rad monetara dobavljenih iz zapadne Evrope predstavljaju se jedino groševi Ivana Sracimira, koji su u Bugarskoj jedini predstavnici bolje monetarske tehnike.

Tipično bugarski elemenat na bugarskim novcima jesu oni raznovrsni i vrlo komplicirani monogrami, koje će ćak i strukovnjak tek nakon neke muke znati ispravno pročitati, a jedna od osobitih vrlina Mušmovljeve knjige jest ta, da je sve te sigle i monograme pregledno složio na šest strana na kraju svoje radnje.

Što se tiče determinacije, odvojio se je pisac od starije škole (Šafařik, Ljubić) u toliko, što je novce, koje su stariji numizmatici pripisivali Asjenu I. i Asjenu II. dodijelio Ivanu Aleksandru. On je tu pristao uz Lj. Kovačevića, koji je u Glasniku kr. Akademije, LXXVI, 69 100, 1908. razložio, da se monogram na tim novcima ima čitati Алє(ѯандєрь) a ne Асѣнь — Od argumenata, koji se navađaju tome u prilog, bio bi najjednostavniji taj, da u monogramu ime Asjen nebi smjelo biti slovo є nego mjesto njega ѣ Tako je iz bugarske numizmatike definitivno uklonjena jedna zabluda, koja se njom povlačila toliko decenija.

Zanimljiv prilog ovoj radnji je sfragistički popis pečata bugarskih careva, a sravnimo li im slike sa slikama novaca, pasti će nam u oči tehnička razlika između jednih i drugih, jer su pečati, i ako posve u bizantskom stilu, kud i kamo pomnije rezani nego pečati novaca.

Veliku vrijednost daje radnji ono 266 u tekstu uvrštenih slika, koje vrlo olakšavaju i skraćuju opis pojedinih tipova a osim toga dodano je na kraju 7 autotipnih tabla sa fotografskim reprodukcijama najvažnijih tipova, koje čitatelju dozvoljavaju, da kontrolira ispravnost autorovih opisa.

Ova knjiga bez sumnje je standard-work, koji ne smije da uzmanjka ni u kojoj biblioteci, namijenjenoj studiju balkanskih zemalja, a biti će od velike vrijednosti za svakog numizmatika i sabirača, koji si je odabrao Balkan područjem svoga rada.

Tipografska izrada odgovara u svakom obziru, a cijena — 170 leva — može se, uvaživši današnje knjižarske prilike, nazvati upravo neznatnom.

Promatrajući ovo izdanje, moramo da zavidjamo braći Bugarima; jer dok u nas poradi oskudice sredstava i interesa odlučnih faktora trune toliko vrsnih sila od prisilnog nerada, Bugari eto mogu da izdaju djelo, na kakovo mi, pođemo li dosadanjim putem dalje, još koji desetak godina ne ćemo smjeti ni pomišljati.

Dr. Ćiro Truhelka.

*

Никола Радојчић, Снага закона по Душанову Законику. Глас Српске кр. Академије. CX. Београд 1924.

Zakonik cara Stefana Dušana od g. 1349. i 1353./4. obraća stalno na sebe pažnju cijelog učenog svijeta, a naročito slovenskog. To on po svojoj važnosti, i kao kulturni i pravni spomenik u punoj mjeri zaslužuje. Rijetko je koji spomenik toliko koncentrično ogledalo svoga vremena kao taj Zakonik, koji pruža uvijek novih strana za ispitivanje. Ogromna literatura, koja se na nj odnosi vidnom je posljedicom toga interesovanja. Pa ipak, kad uočimo svu tu literaturu, ne možemo se tu nikako oteti dojmu, da sve to nije dostatno, da nam razjasni premnoga, i to sasvim osnovna pitanja kod toga spomenika, pa da bi valjalo sa stručne strane preduzeti jednu suptilnu i duboku analizu Zakonika i pojedinih njegovih norma, utvrditi nedvoumno njegov općeniti karakter, pa onda sistematski prikazati njegovu sadržinu, a na kraju (a to je možda i najpotrebnije), da se ispita u kome odnošaju stoje norme Zakonika prema stranim izvorima. Koliko je taj rad potreban pokazuje nam i nevelika, ali sadržajna studija g. Radojčića, koji je takovu analizu proveo u jednom specijalnom pitanju u okviru Dušanova Zakonika.

G. Radojčić ograničio se na dva člana — na 171. i 172. — uzimajući još u pretres uz to čl. 105. U čl. 171. naređuje se, da sudije, vršeći svoju dužnost, ne smiju uzimati obzira na takove carske povelje, koje stoje u protivštini sa Zakonikom i koje nijesu u skladu s pravdom i zakonom, kako to određuje Zakonik, nego da imadu suditi jedino po pravdi. Čl. 172. opet nalaže sucima, da imadu suditi jedino po Zakoniku, a ne iz straha pred carem. Čl. 105. naređuje, da su sudije dužni one carske povelje, koje budu pred njih iznešene, a koje su po Zakoniku ništetne, pa ih i sudije takovima smatraju, donijeti caru, očito u svrhu, da car o tome konačno odluči.

G. Radojčić prikazuje, kako su se ti članci smatrali u literaturi originalnima, tako te su bili ponos srpskog zakonodavstva srednjega vijeka, predpostavljajući, da bi se srpsko pravo i dalje u tom pravcu jedne naskroz pravne države razvijalo, da nije taj razvoj nasilno prekinut. Međutim g. Radojčić sumnja, da bi takove odredbe mogle biti samostalan produkt srpskoga onovremenog pravnog shvaćanja, i da bi mogli zakoni ovakove sadržine organički iz njega izrasti. Njegovu je sumnju dalje pojačalo još i proučavanje pravnog razvoja u drugim srednjevjekovnim državama, gdje se slične norme javljaju tek na kasnijoj i mnogo višoj razvojnoj stepenici nego što je ona do koje se srpsko srednjevjekovno zakonodavstvo uopće imalo vremena razvijati. Zato g. Radojčić, tražeći porijetlo tim ustanovama u stranim izvorima, lijepo i onda podrobno ispituje, kako je pitanje odnosa vlada i zakona bilo uređeno u rimsko-vizantiskom zakonodavstvu od IV. do XII. stoljeća. Na kraju dolazi onda g. Radojčić do ovog zaključka: »Članovi, dakle, Dušanova Zakonika 171. i 172., kojima se određuje položaj cara prema državnim zakonima i utvrđuje njihova svemoćna snaga, nisu samostalni, nego su uzeti iz rimsko-vizantinskog prava. Odakle su baš direktno presađeni u Zakonik, to se baš s punom sigurnošću ne može reći. Najverovatnije je da su uzeti ili iz punih ili iz skraćenih Vasilika, i to iz punih ne iz druge, nego iz sedme knjige, prvog titula, člana 16. i 17., gdje je govor o sudijama. Srpski su zakonodavci, razume se, morali vizantiske zakone skratiti i uprostiti, udesiti ih prema razvojnoj stepenici na kojoj se tadašnje srpsko pravo nalazilo, i pooštriti im ton prema energičnoj dikciji, koja je karakteristična za celi Dušanov Zakonik. Pozajmica je, svejedno, ostala potpuno očevidna, kako se vidi, kad se isporede s izvodom baš ona mesta izvora, koja je srpski zakonodavac držao za najvažnija«.

Analiza i cijela argumentacija g. Radojčića provedena je iscrpivo, sigurno i s mnogo ubjedljivosti. Unatoč toga želio bih spomenuti neke okolnosti, koje mi izgledaju važne za rješavanje problema, koji je u pitanju, a koje ga mogu osvijetliti i s druge strane.

Prije svega treba naglasiti, da čl. 171. i 172. nije ni doslovno jednak onim normama rimsko-vizantiskog prava, na koje se kao izvor poziva g. Radojčić, nego se tu radi o sličnosti po smislu, tako da na osnovi samog sravnjivanja tekstova ne možemo još izreći konačna suda o pozajmici, nego treba tu zavisnost, kako to i čini g. Radojčić, pokušati obrazložiti i drugim argumentima.

Naročito bih htio istaknuti, da glede odnosa vladara prema zakonu postoji između vizantiske imperije i sredovjekovne Srbije osnovna razlika. Vizantiska je imperija bila apsolutna monarhija, u kojoj je autokrator-vasilevs bio ujedno i legislator, tako da je ovdje još uvijek problemom, u koliko je je on vezan na zakone što ih sam izdaje, i kako se odnose sudije prema njegovim egzekutivnim aktima koji nijesu u skladu sa zakonima. Car može sam sebe da veže normom, da i za njega važi zakon, pa da sudije ne moraju respektovati one njegove egzekutivne akte, koji se protive zakonima. Takovom se normom izriče nešto, što još nije po sebi razumljivo, što bi proizlazilo iz same prirode stvari, nego što treba principijelno utvrditi, pa da onda važi. U Srbiji stoji stvar drugojačije. Srbija se je uopće u svome državnom uređenju povodila više za srednjeevropskim državama, negoli za Vizantom, pa tako je bilo i u tome pravcu. Vladar u Srbiji nije bio apsolutista, nego mu je legislatorna vlast bila ograničena saborima. Tu ne može biti ni začas sumnje, da vladara vežu za-

koni naprosto zato, jer njihova egzistencija i nije jedino od njegove volje odvisna. Prema tome izlazi iz same prirode stvari, da takov vladar može egzekutivu vršiti jedno u skladu sa zakonima, a ako on radi protivno tome, on vrijeđa normu, koja je nastala saradnjom njegovom i saborskom, a koju on ne može nikako jednostrano da mijenja. Ako se dakle tu izdaje norma, koja određuje, da je zakon najviši regulativ, onda se time utvrđuje tek nešto što je po sebi jasno, a izreka ta imade samo deklaratorni karakter, da se spriječe eventualne zloupotrebe. Ako se dakle u jednoj apsolutističkoj državi izreče načelo, da je vladar podložan postojećim zakonima, onda u tome možemo gledati neku višu stepenicu pravnog shvaćanja, ali u jednoj ograničenoj monarhiji takvo je stajalište samo nužna posljedica tamošnjeg vladarskog položaja uopće. Ne čini mi se, dakle, a priori nemoguće, da bi srpsko zakonodavstvo srednjeg vijeka moglo doći na pomisao da samostalno normira pitanja sadržana u čl. 171., 172., jer se je tim članovima utvrdilo samo ono stanje, kakvo je i u stvari postojalo, pa da i ti članci nisu ušli u Zakonik, srpski je car egzekutivne akte, dosljedno svome odnošaju prema uredbi staleških sabora, mogao vršiti jedino u smislu Zakonika. Zato te norme i imadu onaj imperativno-deklatatorni svoj karakter, te su ostale lex imperfecta. Da je doista tako, potvrđuje nam i Zlatna bula hrvatsko-ugarskog kralja Andrije II. od g. 1222. U to vrijeme Ugarska i Hrvatska nijesu stajale na višoj stepenici pravnog razvoja i shvaćanja, pa ipak već tu nalazimo odredbu, da ni kralj ne smije odstupiti od njezinih norma. U eshatokolu Zlatne bule, naime, naređuje se, da palatin niti sam ne smije odstupiti od njezinih norma, a niti smije dopustiti, da bi odstupio od njih kralj, plemstvo ili bilo ko drugi. Za slučaj ipak, da bi kralj, ili koji od njegovih nasljednika uzradio protiv Zlatne bule, daje se plemićima ono famozno pravo »ius resistendi ac contradicendi«, t. j. da se mogu vladaru oduprijeti i dići se protiv njega (formalno ukinuto tek g. 1687.) To je pravo uostalom bilo normirano i u Kastiliji i Aragoniji, a jednako je ono poznato i u engleskoj Magna Charta od g. 1215. Jednom riječju ideja o nepovredivosti zakona i od strane samog vladara, bila je prirodna i normalna u svakoj staleškoj monarhiji.

Što se tiče odnosa između člana 105., s jedne, i 171. i 172. s druge strane, to moram istaknuti, da se ti članci svakako nalaze u nekoj protivštini, t. j. da članci 171. i 172. mnogo energičnije brane vladaru da egzekutivnim aktima vrijeđa zakon. Bit će da imamo razlog toj diskordanciji tražiti u okolnosti, što se član 105. nalazi u prvom Zakoniku, t. j. u onom dijelu Zakonika koji je izrađen g. 1349. (prvih 135. članova Novakovićeva izdanja od g. 1898.), a članovi 171. i 172. u drugom dijelu, koji je izrađen g. 1353./4.

Svakako je studija g. Radojčića dragocjen prilog proučavanju Dušanova Zakonika, koja je pokazala koliko je potrebna jedna opća komparativno-analitička radnja o tom važnom južnoslovenskom pravnom spomeniku, pa će se onda moći i sva detaljna pitanja riješiti sa mnogo više sigurnosti.

Marko Kostrenčić.

*

Petar Kuničić, Petar Hektorović, njegov rod i tvrdalj, starogradske i hvarske uspomene, Dubrovnik, 1924, Srpska štamparija, str. 93.

Dalmacija je u drugoj polovini XIX. stoleća imala pored profesijonalnih naučnika onakovih ljudi, koji su voleli i nauku i pripovest i pesmu. Nijednom se od ovih grana nisu baš specijalno bavili, ali u svakoj su ponešta, često vrlo dobra, dali. To su upravo oni ljudi koji su ponajviše podržavali po dalmatinskim varošima volju za knjigom i za naukom. Mnogi su od njih izumrli, neki još danas podržavaju tradicije te generacije, kojoj je koren u doba nacijonalnog buđenja i koja je svesno dočekala ostvarenje nacionalnih ideala. Petar Kuničić je svojom poslednjom knjigom, koja je uprav izašla pod naslovom »Petar Hektorović« pokazao, da je ta generacija još tu i to još uvek sa istim tradicijama, da pomaže stvaranju naše kulture, da osvetlava našu istoriju i da doprinosi svoj kamičak zgradi naše nauke. Petar Kuničić, iz Dola na Hvaru, učitelj po zvanju, pisao je putopise, pripovesti, istorisko-patriotska pripovedanja, monografije, prigodne sastavke, pevao pesme i evo izdaje jedan rad u kom nam prikazuje Petra Hektorovića i njegov život, a onda dalje u kratkim crtama celu porodicu i sve baštinike Petrove, sve do izumrća njegove loze i to na način, koji strogo naučna istoriska metodika ne dozvoljava, ali koji prikazuje verno Petra Hektorovića i njegov rod, njegov dom i njegov posed. Kuničić iznosi u svojoj knjizi celu riznicu dragocenih dokumenata, koji su očito sa velikim marom uzeti i proučavani, pa i ako se njegovo delo ne može zvati naučnim, ono je daleko samostalnije od nekih istoriskih knjiga, koje su izašle u poslednje vreme kod nas, jer ono daje našoj nauci mnogo toga do sada nepoznatog. Petar Kuničić nije istoričar, ni literarni istorik; on to ne će ni da bude, on je prosto književnik, koji je došao do istoriskog arhivskog materijala i koji ga je oduševio da ga obradi. I on ga je obradio savesno i s ljubavlju, uneo k tome svoje minucijozno poznavanje milijea, u kom se to zbivalo i mi mu moramo biti zahvalni za njegov rad, bez velikih fraza i razbacivanja rečima ili znanjem.

Arhivalnu građu upotrebljenu za ovaj rad nije Kuničić našao u kakovom arhivu, nego — karakteristično za naše arhivalne nevolje i nemar — kod mesara, kome su te stare artije služile za zamatanje kobasica. On je te artije od mesara dobio i spasio ih za nauku. (pg 6).

Pisac je uzeo kao istinito, da je porodica Hektorovića potekla iz plemena Đivića, kako je to izneo Boglić, što se tek ima dokazati i proveriti. Svakako je tačno, da je deda Petrov bio Hektor (oko 1400 god.), a otac mu Marin sin Hektorov (Hektorović). Za Hektora je utvrđeno da je umro u Hvaru 1479. god. Kuničić iznosi njegov testamenat u celosti ne popravljajući nikako jezika, što je vrlo dobro uradio. Istina je, ima po gdekoja omaška, ali to dolazi iz toga, što je teško čoveku, koji se specijalno ne bavi paleografskim studijama, čitati dalmatinske isprave XV. stoleća, a opet Kuničić i ne ide za tim da tačno naučno paleografski izda dokumente, nego ih on iznosi radi njihove sadržine, pa je u tom pogledu lako opaziti evetualnu omašku i naći sadržinu.

Hektor sastavi testamenat 3. jula 1467. god. U njem naređuje da mu telo bude pokopano u manastiru Dominikanaca u Hvaru »gde su pokopani moji predšasnici« (pg 11). Interesantna su hodočašća, koja on u testamentu određuje. »Neka se za moju dušu pošalje jedan čovek u Rim.. jedan čovek u Recanati..., jedan čovek u Bari sv. Anzolu i Sv. Nikoli«. (pg. 12).

Otac Petra Hektorovića, a sin Hektorov, Marin, oženjen Katarinom Barbis bejaše potpuni aristokrata i žestoki neprijatelj pučkih nastojanja za ravnopravnošću sa vlastelom na Hvaru. On napisa spis o navali Turaka na Hvar 1571. god. (pg 13).

Kuničić spominje da je porodica Barbis imala »juspatronat starogradske crkvice Sv. Jerolima, gdje su živjeli pokornici glagoljaši« (pg 15). Tu je iznesen jedan fakat, za koji je svakako trebalo dokaza, inače ovako izneseno nema nikakove ubeđujuće snage. A ipak bi bilo vredno znati, da li su ti kaluđeri uopšte bili glagoljaši, a onda, ako su to bili, kada su bili i do kada su to ostali, dotično, kad su prestali da čitaju misu staroslavenskim jezikom.

Marin Hektorović umre u Hvaru 1514. god. Godinu pre toga sastavio je on testamenat. Kuničić to publikuje ovako:... die 27bris 1514. Očito je tu štamparska greška, jer bi imalo da stoji 2 7bris 1514. t. j. 2 septembris 1514. Isto je tako štamparska greška u prvom redu testamenta »X po«, kao što ne sme da stoji ni »Xpo« u prvom redu odozdo, budući da je uvek u rukopisima označeno da je to skraćenica dakle bi i u transskripciji imalo da stoji Xpo. Uopšte trebale bi sve skraćenice, koje su u rukopisu kao takove označene da bude i u transkripciji. Ali ovo što rekosmo ne kvari nimalo smisla.

Marin Hektorović određuje u tom svom testamentu da bude pokopan »u Hvaru u crkvi Sv. Stevana u grobnici, koju je sam dao načiniti kod oltara Tela Hristova« (pg 15). I on određuje, da jedan čovek pođe u Rim za dušu njegove majke, a jedan za njegovu, jedan u Recanati, jedan u Bari, jedan u Pogilu. Karakterističan je za njegovo vlasteosko naziranje onaj deo testamenta, u kom kaže, da ako njegov sin umre bez zakonitog naslednika ili bez testamenta, da sve njegovo imanje, ma gde se ono tada nalazilo, ima da bude prodano na javnoj licitaciji i da se dobiveni novac utroši u manastir kaluđerica vlasteoskih kćeri u Hvaru s tim da ne smeju da budu primljene nego samo one koje su vlasteoskog porekla i kćeri vlastele. (pg 17).

Marin je imao sina Petra i nezakonitu kćer Marušku. Govoreći o samom **Petru Hektoroviću** prikazuje ga pisac lepo i trezveno. Pisac ispravlja pogrešna mišlenja, kao da bi se »tvrdalj« bio nazvao po Petrovoj tvrđavi i dokazuje da se tako nazvao taj deo starogradske kule po staroj tvrđavi, koja je bila na tom mestu. Kuničić vrlo uspešno rekonstruiše izgled starogradske luke u Hektorovićevo doba.

Od ostalih je stvari važno za poznavanje života Petra Hektorovića, da je Petar Hektorović pre svog polaska u Italiju pošao, zajedno sa svojom majkom, u Istru, gde je na ladi Petra Končića kod Rovinja, 5. avgusta 1539. sastavio s majkom ugovor obzirom na testament očev i trošenje majčinog miraza. Istom je prilikom Petar napisao svoj prvi testament i poverio ga notaru u Piranu (pg 24, 25).

Kuničić se služi za ilustraciju Petrova života i njegova tvrdalja i poznatim činjenicama, koje ovde ne treba da navodim. Vrlo je interesantno za razumevanje arhitektonike Petrovog tvrdalja utvrđenje fakta da je »čitava zgrada sprijeda bila u vodi: Opus in mari totum« (pg 27). Dobro je učinio Kuničić što je publicirao sve natpise, što se nalaze po »tvrdalju« i bašti Petrovoj; iz njih se vidi mnogo toga interesantnoga za poznavanje njegovog naziranja na svet i prirodu (pg 27—32).

Kuničić publikuje i jedan Petrov (do sada nepoznati) kodicil, koji sam upravo istovremeno publicirao i ja u »Prilozima« Pavla Popovića za 1924. god. u napisu »Dva nepoznata kodicila Petra Hektorovića (iz hvarskog kaptolskog arhiva)«. Njegova je publikacija nešto nepotpuna, verovatno, na jednom mestu, i to prvom retku, zbog abreviature, gde treba da posle 1571 stoji indictione XIIII, a u poslednjem retku str. 38 posle reči »vedoved«, gdje je Kuničić metnuo tačkice ima da dođe reč esser. Ima nekoliko razlika između teksta publikovanog od Kuničića i onog, kog sam publikovao ja. Tako ima Kuničić u prvom retku, »di sua Nascita«, dok je u kaptolskom »di sua Natiuita«, u Kuničićevom »nella casa dell' habitation«, u kaptolskom »d'habitation«, u Kuničića »del sig. m. Piero Hettoreo«, u kaptolskom »del spt ms. Piero Hettoreo«. Sličnih sitnih razlika ima još, pa je zato trebalo, da Kuničić tačno označi, gde se taj prepis nalazi, da se mogu u literaturi označiti eventualne razlike, tim pre što i u kaptolskom arhivu u Hvaru postoje dva prepisa, koja isto tako pokazuju neke razlike.

Drugog kodicila Kuničić nije publicirao. Ja sam ga publicirao, zajedno sa ovim, o kom sam govorio, u »Prilozima« Pavla Popovića 1924. god.

Interesatno je, što iznosi Kuničić, da je Petar imao sestru Margaritu, koja se 1509. g. udala za Hvaranina Marina Bata p. Marina. On kaže: »Našao sam i zaručno pismo između Petra i vjerenika, u kojemu se Petar obvezuje da će dati sestri pri udaji sto dukata. Godine 1522. nalazimo je udovicom« (pg. 39). Trebalo je svakako ili izneti to pismo ili označiti gde se ono nalazi. Ovako je to, rečeno bez označenja mesta gde se to pismo nalazi i bez njegova publikovanja, dosta teško uzeti kao tačno, uza svu verodostojnost piščevu.

Od velike je važnosti za poznavanje ondašnjih naših društvenih i domaćinskih prilika popis odela, koje je Petar Hektorović ostavio. Tu doznajemo (pg. 46) da je Petar Hektorović imao 11 košulja, velik broj lepih odela, 12 pari cipela itd.

Kuničić prati Petrove naslednike, sve do izumrća loze Hektorovića 1792. g., njihovo delovanje uopšte, a napose u Staromgradu i u Hvaru. Među tom vlastelom ima sudaca hvarske komune, notara, kanonika, svešteника, kaluđerica, ljudi učenih, čudaka, pa čak i pustolova. Ima tu mnogo zanimivih crtica, koje će poslužiti i istoriku i literarnom istoriku, koji bude konstruisao život Dalmacije u doba mletačke vladavine.

Pisac opisuje i današnje stanje Petrove palate, bašte i ribnjaka: »Zgrada je u mnogočem različita od Petrove osnove. »Revelin« je sasvim izjednačen sa cjelinom pročeljne zgrade, nema puškarica, saraceneška, prozora sa rešetkama. Mnogi su stari otvori na zgradi sazidani, a novi probijeni; razni uresi iščezli, kao i razni uklesani natpisi. Lijepi natpis Heufugiunt neumjesno je postavljen nad vratima sa zapadne strane. U perivoju nema Gospina kipa. Znameniti natpis o Začeću prenešen je — proti izričitoj zabrani Petrovoj — na ulicu sv. Roka. Krov nije sasvim simetričan i krije lijepu uresnu kulu posred palače. Perivoj je donekle pokvaren neukusnim pregradama. Ribnjak, u kojemu su još krasni cipli i njegovi svodovi naokolo vapiju popravka. Lukovi sa zapada neestetično su sazidani. Onaj vitki oleandar, o kojemu je pjesnik pjevao... i koji je kroz četiri vijeka primamljivao pogled Hektorovićevih ljepotica i potomaka, te se natjecao u visini sa zvonikom Sv. Roka, otrag godina nemilosrdno je posječen i izguljen«. (pg. 86, 87).

Na kraju kuša Kuničić da ubicira tačno grob Petra Hektorovića, ali — po našem mišlenju — nije ubedljivo ono što iznosi. (pg. 88—91).

Petar Kuničić je svojim radom »Petar Hektorović«, koji je, po našem sudu, njegov najbolji rad uopšte, učinio veliku uslugu našoj nauci. Bez velikih pretenzija, on je izneo mnogo toga dobra i nova, on je osvetlio istoriju jednog vrlo važnog našeg grada i ostrva, on je osvetlio život jednog od prvih naših pesnika i omogućio da se poznavanje milijea, u kom je on živeo, popuni.

Grga Novak.

*

Dragomir Silviu, Vlahii si Morlacii, studiu din istoria românismului balcanic, Cluj 1924.

Savesno izrađena i pregledno napisana studija o Vlasima na Balkanskom Poluotoku. S užim zadatkom i manja po obimu od rasprave K. Kadleca: O Vlasima i vlaškom pravu, koju je kod nas stručno prikazao P. Skok (Glasnik Zem. Muz., XXX (1918), 295—316), ali veoma korisna, jer razmatra zanimljivo pitanje s drugog gledišta i s drukčijim svrhama. D. S. je upotrebio veoma opširnu literaturu (iako je nije iscrpao), a kao osnovu za rad je uzeo Monumenta i ostale publikacije Jugoslavenske Akademije za proučavanje vlaške prošlosti, a za upoznavanje sadašnjosti Naselja srpskih zemalja. Raspravljanje mu je, što je prijatan izuzetak, mirno, bez strasti. Zanimljivoj knjižici je dodana i karta, na kojoj su imena mesta, za koja D. S. drži da su vlaškog porekla.

N. Radojčić.

*

Milan Prelog: Slavenska renesansa 1780-1848. — Zagreb, Naklada Jugoslovenske štampe D. D., 1924.

Dr. Milan Prelog, redovni profesor istorije Novoga Veka na univerzitetu zagrebačkom, nije novajlija na polju istorijske nauke. Još onda kad je apsolvirao studije na češkom univerzitetu u Pragu, publikovao je doktorsku disertaciju: Voje Chorvátů s Benátčany za národní dynastije (V Praze, 1900). Odmah ovom prvom naučnom radnjom prof. Prelog pokazao je da znade na osnovu izbora objektivno misliti i iznositi istinu. On je to pokazao u svojim Studijama iz bosanske povijesti (XXII izveštaj Velike Gimnazije u Sarajevu 1907/8), koje su se kretale u vremenu pre dana Kulina. Službujući duži niz godina na srednjim školama (u Petrinji, Sarajevu, Oseku i Zagrebu), prof. Prelog napisao je i čitav niz udžbenika iz opće istorije za niže i više razrede ovih škola, pa i prvi Pregled povijesti Južnih Slavena, Srba, Hrvata i Slovenaca (Sarajevo, 1920) posle sloma austro-ugarske monarhije i našega narodnoga oslobođenja i ujedinjenja. Najzad valja istaknuti i Prelogov rad oko istorije Bosne. Posle sumarne slike Povijesti Bosne od najstarijih vremena do propasti kraljevstva (Sarajevo 1910.), prof. Prelog publikovao je dve knjige Povijesti Bosne u doba osmanlijske vlade (I, 1463—1739; Sarajevo, 1912; II, 1739—1878, Sarajevo, 1913), a izradio ih je na osnovu pristupne mu literature, ali gdjegdje i na izvorima. Ovo je uopće prvi pokušaj da se dade sintetička slika Bosne za turskoga vladanja; poznata knjiga Safvet bega Bašagića (Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine. Od 1463—1850. Sarajevo, 1900) zapravo je samo mozaik složen iz turskih pisaca, i u tome joj i leži poglavita važnost.

Ali prof. Prelog nije pisao samo istorijskih rasprava, knjiga i udžbenika, nego i čitav niz prikaza i recenzija o istorijskim delima i radovima iz oblasti istorijske literature hrvatske i srpske. Ovi su članci, signirani ponajviše šifrom Historicus, poglavito izlazili u pokojnoj zagrebačkoj reviji Savremeniku, a odličan su dokaz inteligencije, znanja i načitanosti prof. Preloga. On je ovim mnogobrojnim člancima pokazao da je više čitao nego je napisao....

Kao đaka češkoga praškoga universiteta i učenika poznatoga naučenjaka prof. Jaroslava Bidla, Preloga je vazda snažno privlačila istorija Slovena, kojoj je posvetio i mnogo pažnje u svojim udžbenicima. Naučivši pored nemačkoga i francuskoga jezika još i dobro češki, poljski i ruski, on je tako stekao onu potrebnu spremu da se mogao dati na proučavanje slovenske istorije, koja je redovito u nemačkoj, i u opšte u zapadno-evropskoj istorijskoj literaturi, slabo obrađena. Šta više, ni kod nas nije lako raditi na polju češke, poljske ili ruske istorije, jer sve su naše javne biblioteke obično nepotpuno snabdevene takvim naučnim delima, a još manje monografijama. U tome čini iznimku — možda u čitavom slovenskom svetu — Prag, ta matica slovenstva XIX stoleća. Tako se zgodilo da je prof. Prelog pošao u Prag i onde kroz više od godine dana intensivnoga rada skupljao građu za svoje delo koje je zamislio još u domovini, a koje je tu skoro izišlo s gore navedenim natpisom. Prof. Prelog naumio je najpre da napiše knjigu samo o poznatom prvom — i dosada jedinom — sveslovenskom Kongresu, održanom u Pragu krajem maja i početkom juna 1848. No brzo se uverio da mu rad ne bi zadovoljio čitaoce, kad bi se ograničio tek na sam Kongres. Trebalo je i pokazati koje su ideje i političke prilike iznele samu misao Kongresa g. 1848, jer on je zapravo završetak dugogodišnjega razvoja slovenskoga preporoda od kraja XVIII stoleća dalje.

S tim proširenim programom u vezi, Prelogovo delo se deli na dva dela. Prvi deo (glave I do XVII) prikazuje početke slovenskoga preporoda redom kod Čeha, Rusa, Poljaka, Slovaka, Malorusa, Srba, Hrvata i Slovenaca, njihov dalji razvoj, i potom težnje za međusobnim zbližењem Slovena u opšte. Drugi, veći deo (gl. XVIII-XXV) bavi se pripravama za slovenski Kongres, onda samim Kongresom, i najzad posledicama njegovim.

U prvom delu prof. Prelog više je referent, i to odličan referent. On je u toj partiji svoga omašnoga dela — ima 480 stranica velike osmine — u prvom redu iscrpao golemu istorijsku literaturu, novine i časopise raznih slovenskih naroda, ali ipak tako, da je svaki put gde god je mogao, segnuo i za izvorima, naročito za korespondencijama i memoarima. Drugačije i nije mogao da postupi, jer je nemoguće tražiti od njega da obiđe i sve one nebrojene arhive i biblioteke po širokom slovenskom svetu, ne bi li možda našao koje novo zrnce, izmaklo tolikim češkim, poljskim, ruskim i ostalim monografistima. No još jedno treba istaknuti. Prof. Prelog nije u tom prvom delu svoje knjige dao istoriju slavistike (kao n. pr. Jagić u poznatom ruskom delu), nego je on dao sintezu razvoja slovenske ideje s političkoga gledišta. Ovakva dela pak nema u opšte još u slovenskoj nauci. To je prvi pokušaj takvoga teškoga rada. Profesor praškoga universiteta Jaroslav Bidlo, koji je počastio ovu knjigu kratkim predgovorom, zato dobro kaže: »U tome što

je Prelog rezultate goleme literature, pisane u svima slovenskim i mnogim neslovenskim jezicima, sabrao u svojoj knjizi tako da je prvi dao detaljnu celokupnu sliku slovenskoga preporoda i nadoknadio time tu literaturu čitaocima, u tome vidim glavnu cenu ove knjige«.

Drugi, veći deo svoga dela izradio je prof. Prelog na osnovu bogatoga rukopisnoga materijala u biblioteci Narodnoga Češkoga Muzeja u Pragu, kao i na osnovu savremenih novinskih glavnih članaka, brošira i knjiga. Kako je poznato, praškim slovenskim Kongresom bavilo se i dosada više pisaca, a najpoznatiji su austrijski konservativni istorik baron Helfert (Der Prager Juni-Aufstand 1848. Prag, 1897) i češki naučejak Zdenjek Tobolka (Slovansky sjezd v Praze roku 1848. V Praze, 1901). Ali rad Prelogov sada prevazilazi množinom novih rezultata, shvatanjem, opsegom i ocenom pojedinih članova Kongresa, sve svoje prethodnike. Čeh prof. Bidlo, dobar poznavač predmeta, pa i Tobolkine knjige, sam kaže »da će čitalac tu (t. j. u Prelogovoj knjizi) naći daleko više nego li reprodukciju dosadašnje literature, budući da je autor njezine praznine mnogostruko ispunio materialom što ga je samostalno našao. To vredi naročito za istoriju slavenskoga Kongresa u Pragu 1848.« Navlaš hoću da istaknem nove i oštre karakteristike idealnoga grafa Tuna i tolikih drugih istaknutijih lica s Kongresa, pa ulogu i rad revolucionarnoga Rusa Bakunina. I ona partija koja prikazuje ulogu Hrvata, Srba i Slovenaca na Kongresu, u ovom je delu prvi put iznesena do detalja na osnovu još neobelodanjene i neupotrebljene arhivske građe.

Delo prof. Preloga znatan je napredak u našoj naučnoj literaturi. Ono odista zaslužuje pažnju onih koji hoće da se dobro upoznadu s počecima slavenskoga preporoda, a služi na čast i njemu, autoru, i zagrebačkom univerzitetu, na kojem je profesor.

Ferdo Šišić.

*

Др. Тих. Р. Ђорђевић, Наш народни живот. (Српска књижевна задруга, коло XXVI., бр. 174.) Београд 1923.

»Upoznavanje našeg narodnog života i kulture još je i suviše mlado; zbog toga je svaki istiniti podatak o njima dobro došao« kaže zaključnim riječima u pogovoru pisac ove zbilja epohalne knjige, koja kao rijetko koja doslije u nas povezuje u sebi i niti kulturnohistorijske sa živim folklorom u prekrasnoj sintezi, ma da je po sebi tek zbirka od 18 osebnih članaka. Političko-sociologijski promatran stoji naš savremeni narodni život baš zbog svoje »mladosti« i analfabetizma (a to će reći »prehistorijskog«, primitivačkog karaktera) u dvocijepu, jer dok na jednom kraju ili pri dnu širih slojeva žive gotovo totemski organizovana plemena, muškarci sa perčinom i s drvenim plugovima, harači krvna osveta, pa stanovanje potsjeća na sojeničarstvo, i na Krapinu, pa žene ne ručavaju s muškarcima te su im obvezane na rukoljub (a kuhinja kao u neolitikumu), dotle na drugom kraju prodire i u takva područja i dućanska kultura i shimmy-moda i kabaretska muzika i kinematograf kao škola za hohštaplerstvo i zločine i kao raspirivač najnižih, ubitačnih nagona, pa se i iz tih slojeva hipertrofijom srednjega i višeg školstva stvara i ženski »emancipirani« proletarijat kancelarijâ i puerilsko frazerstvo našeg stranačkog života u pogledu socijalnog programa, jer da smo »još mlad, nepokvaren« narod. Ali naopaka strana Evrope ipak je već tu na i aversu naše sirovine. Političkom našem neuravnoteženom životu na ovom našem (sjeverozapadnom) Balkanu uvelike nedostaje socijalna reforma, a da i je takovih tendencija, odakle znanje?! Etnologija naša u prvim je povojima zbog nedovoljno opsežne etnografije, a historija kulture zanemarena. Pa zato i u velikoj većini šuplje ozvanja politikantstvo i pozivanje na »narodnu tradiciju« i neke određene smjernice iz narodne starine, kad smo bili još veća igračka velikih sila na njihovoj razmeđi... »Civilizovanje« našeg narodnog života zavisiće dakle o dobrom provjeravanju sopstvenih narodnih osebina, jer bez toga nema normalnoga progresa . . .

U prvom članku raspravlja g. Gj. o našim narodnim običajima uopće, pa ih dijeli u: socijalne, ekonomske, religiozne, pravne i medicinske. Zanimljivo je u prvom redu auktorovo stanovište o akomodaciji narodnih običaja državnomu ustrojstvu od srednjega vijeka dalje. Nego je glavno težište članka u résumé-u o dojakošnjem publikatorskom nastojanju naših akademija u Zagrebu i u Beogradu iz područja etnografije. Auktor daje veoma korisne upute za dalji razvoj toga razmjerno ipak zanemarenog rada.

Mnogim partijama našeg »inteligentnog, kaputaškog društva« biće obrađena građa u članicima ove knjige g. Tih. R. Gjorgjevića pravo otkrivenje vlastita naroda. To je knjiga kao malo koja danas aktuelna za čitaoce naših obrazovanih društvenih klasa. Prepričavanje sadržaja promašilo bi intencije ove objave, a za kritičke metodološke primjedbe nema mjesta kod ove lijepe zbirke, te valja da samo naglasimo raznovrsni izbor: Knežine u Srbiji za vreme prve vlade Kneza Miloša; Selo kao društvena zajednica za vreme prve vlade Kneza Miloša; Celibat i brak u našem narodu; Razvod braka; Posinjenje, Domazet; Selo kao naselje za vreme prve vlade Kneza Miloša; Naši seoski zanati; Naša narodna umetnost; Ubijanje staraca; Jedna kazna za žene; Mandragora; Narodni pesnik i narodna tradicija; Objašnjenje nekolikih narodnih poslovica; Maštanije u »Gorskom Vijencu«; Partenogeneza; Čudnovate ljubavne čini i Pogovor.

Jos. M-ć.

*

Archeografo Triestino. Raccolta di memorie, notizie documenti particolarmente per servire alla storia della Regione Giulia, Editrice la Società di Minerva. Vol. X. e I., della III. serie, XXXVIII XXXIX. della raccolta. Trieste 1923.—1924.

»Minerva« tršćansko društvo prijatelja narodne i domaće historije i književnosti ali i općih, u prvome redu talijanskih, kulturnih pitanja počelo je već god. 1829. da u redovitim ili prigodnim publikacijama donosi često veoma zanimljive priloge iz onih područja naučnog rada na koja se protezalo njegovo djelovanje. U svom je godišnjaku Archeografo Triestino priopćilo ne samo lijepih studija nego i pratilo novu literaturu. Nijesu se puštale s vida ni slovjenske naučne publikacije a u prvom redu hrvatske. Sa zagrebačkim je znanstvenim ustanovama stajalo društvo u trajnoj izmjeni knjiga i časopisa. Razumije se samo sobom, da su naši radovi dobro dolazili tršćanskom društvu kao i njegovi nama.

Od godišnjaka Archeografo Triestino« izašla su poslije rata tri knjige. Ove dvije, koje su pred nama, svojom su sadržinom vrlo zanimljive. Članak »Gli albori del giornalismo medico italiano« od Artura Castiglioni prati tretiranje medicinskih pitanja u javnoj štampi talijanskoj 18. stolj. Ono, što se o tome piše u talijanskim zemljama, često se dovađa u vezu s onijem, što se piše u Francuskoj, Engleskoj i Njemačkoj. Pisac se naravno pobliže osvrnuo na jedne tršćanske novine koje bijahu namijenjene medicinskim pitanjima. To je »Giornale medico e letterario di Trieste«, koji je izlazio god. 1790. Castiglioni stoji ovome pitanju vrlo blizu. God. 1922. izdao je zanimljivu studiju »Medici e medicine a Trieste al principo dell' 1800«. Poslije njega nastavlja Silvio Mitis u desetoj knjizi nove serije svoje prije započeto izdanje statuta gradova Cresa i Osora (»Lo Statuto di Cherso ed Ossero«). On se ovim pitanjem i prije bavio, tako god. 1899., kad je u časopisu »Rivista Dalmatica« priopćio svoju raspravu »Note storiche sull' isola di Cherso«. Kod nas je ove statute opisao Ivan Strohal u svom bibliografskom nacrtu »Statuti primorskih gradova i općina« str. 39.—41. Onda slijedi vrlo zanimljiv članak »Le origini e i primordi del giornale letterario triestino La Favilla« od Giovanni Quarantotto. Tršćanski list »La Favilla«, koji je izlazio god. 1836.—1846. zauzima jedno vrlo važno mjesto u nacionalnom, kulturnom i socijalnom životu ne samo grada Trsta nego i susjednih krajeva pa i Dalmacije. Ulogom ovog časopisa u odnošajima između Južnih Slavena i Italije pozabavio se u zadnje doba Antonio Anzilotti u svojoj knjižici »Italiani e Jugoslavi nel Risorgimento« (Vidi Narodna Starina sv. 3. str. 340). Salvatore Sabbadini prikazuje u svom članku »Di una traduzione ebraica della Divina Commedia« neštampani jevrejski prevod Danteova eposa od Tršćanina dra. Saula Formiggini, a Miroslav Premrou priopćuje pod naslovom »Serie documentata dei vescovi triestini dei secoli XV.—XVIII.« nekoliko data, da se što tačnije ustanovi kronološka serija tršćanskih biskupa. S člancima »Tracce di Roma sulla spiaggia di S. Simone d' Isola« od Attilia Degrassi, »Pietro Nobile e un gruppo di Antonio Canova a Viena« od Livije Rusconi i »La colonia inglese di Trieste« od Arduina Berlam te sa tri nekrologa završuje se 38. knjiga. U 39. Anita Tavolara posvećuje opširnu studiju zaboravljenom tršćanskom književniku, pjesniku, prozaisti i dramatičaru Giuseppe Revere (1812.—1889.) a Venceslao Plitek u članku »I Napoleonidi a Trieste« opisuje boravak lica, poznatih iz napoleonskih događaja, u Trstu godine 1814.—1815. i držanje Austrije, naročito Metternicha, prema njima. Onda slijedi članak iz historije medicine pod naslovom »Il Libro della Pestilenza di Giovanni de Albertis da Capodistria«. U njemu Arturo Castiglioni priopćuje i analizuje raspravu »De praeservatione corporum a pestilentia« ovog koparskog liječnika god. 1540., koja se čuva u nacionalnoj (bivšoj dvorskoj) knjižnici u Beču. Miroslav Premrou nastavlja svoje priloge, a Attilio Degrassi pod naslovom »Di Pietro Coppo e delle sue opere« raspravlja opširno o životu i djelima prvog ilustratora Istre, Mlečanina Petra Coppo. Poslije članka »Il Censo Romano di Sipar in Istria e il suo antico vescovato« od Franceska Babudri slijedi za nas vrlo zanimljiv prilog pod naslovom »Un reggimento italiano di Dalmati 1805.—1814.« od Vittoria Adami. Ovdje je riječ o jednoj dalmatinskoj pukovniji, organizovanoj Napoleonovim dekretom od 31. maja 1806. Ova se knjiga završuje prilogom Livije Ru-

„Aljina" ženska iz sela Sige (Metohija). (Iz „Vođe kroz Etnografski muzej u Beogradu".

sconi »Un documento marmoreo dei Porcia« i izvještajem o proslavi u počast pokojnog arhitekta Enrika Nordio, koji je stekao velikih zasluga za grad Trst.

Ovo, što je do sada spomenuto o ovom godišnjaku, pokazuje dovoljno, da mnoge njegove članke ne smijemo da pustimo s vida.

J. Nagy.

Kiridžije na putu. (Iz „Vođe kroz Etnografski muzej u Beogradu".)

Kako nastaju i žive »narodne« pesme. U ljubljanskom »Dom in Svetu«, 1924, str. 207. sl. napisao je g. dr. A. Res raspravu »Bistvo narodne pesmi« — punu nemačke teorije, kao da izvestan deo naše inteligencije uopće ne poznaje druge nauke od nemačke —, ali interesantnu zbog specijalnih slovenačkih primera, što ih navodi i koji pokazuju, kako se pesma u narodu promenjiva, a kako mogu kraj sviju promena neki stihovi (početni) ostati, ma da su u metamorfozama teksta već izgubili svako značenje. God. 1873 naštampale su novine »Soča«, koje su onda izlazile u Gorici, jednu pesmu Katice Stanićeve iz Kanala nad Sočom, izraz ljubavne prevare te djevojke; pesma je glasila:

Soča voda je šumela,
mesec svitlo je sijal,
jaz pri oknu sem slonela,
ko si ti slovo jemal.

In zdaj vselej, ko velika
Soča na večer šumi,
in ko lune svitla slika
iz vode se zabliši,

vselej te na mostu stati
vidim v duhu pred seboj,
veličastni mesec zlati
razsvetljuje obraz tvoj.

Vidim te, kako desnico
znancem daješ za slovo,
meni pa si dal levico
in še to le prav hladno.

Nij se tebi zdelo vredno,
da prodal bi desno bil,
in spomin na te bo vedno
dušo mojoj žalostil.

Kolikokrat se jaz spominjam
na ta žalostni večer,
solze grenke si otrinjam
vedno, zmirom, v eno mer.

U Kanalu ima most preko Soče. Devojka gleda u mesečini na most, gde se sa svojim poznatima oprašta njezin dragi, ali mnogo toplije nego se je ranije oprostio od nje. Od onda je ona uvek žalosna, kadgod se seti one večeri. — G. 1899, dakle 26 godina docnije tu je pesmu napisao u Dolenjskoj Kranjskoj (jugoistočno od Ljubljane), dakle daleko od Soče, g. Marko Bajuk kao narodnu pesmu, ali promenjenu ovako:

Soča voda je šumela,
mesec je na nebu s'jal,
jaz pri oknu sem slonela,
ko si ti slovo jemal.

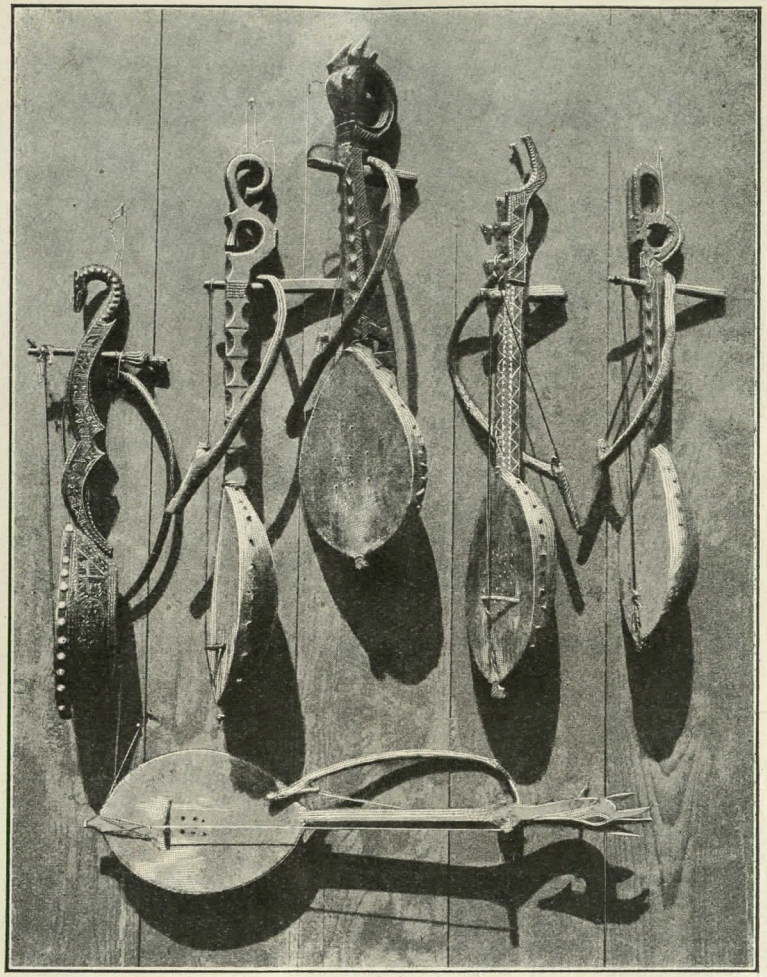

Gusle iz Srbije, Crne Gore i Bosne. (Iz „Vođe kroz Etnografski muzej u Beogradu".)

Drugi si podal desnico
in poljubil jo sladko,
meni pa si dal levico,
pa še to tako hladno.

Milo luna je sijala,
bled mi gledala obraz,
zadnjič roko sem ti dala,
zadnjič, ah, za večni čas.

Mnogo let je že proteklo,
kar izginul je moj raj,
srce takrat mi je reklo,
da ne prideš več nazaj.

V tujem kraju zdaj prebivaš,
ah, kak srce me boli!
Tamkraj z drugo srečo vživaš,
moj spomin te ne kali.

Motiv je pesme u glavnome isti i početak je isti, ali nestalo je, naravno, mosta preko Soče, pošto u Dolenjskoj Kranjskoj most preko Soče za pevača, koji se identificira sa pesmom, ne bi imao smisla. I p a k j e u p o č e t k u S o č a v o d a ostala kao karakteristikon pesme, kao njezin, rekao bih, muzikalni motiv.

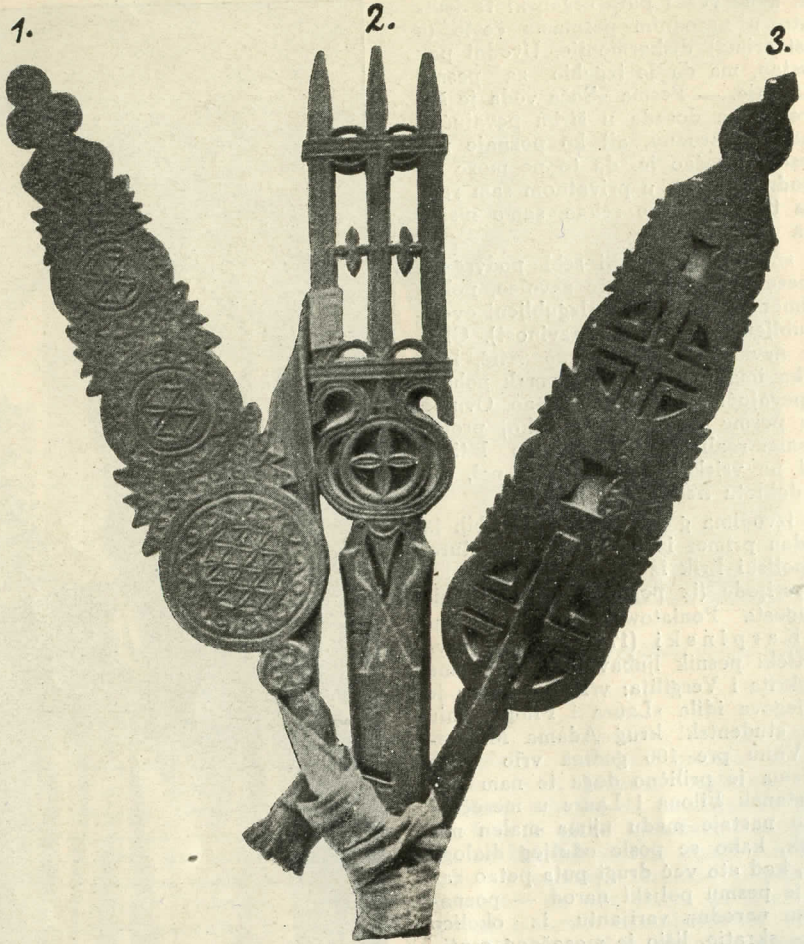

Preslice iz Srbije i Crne Gore. (Iz „Vođe kroz Etnografski muzej u Beogradu".)
Isp. slike u I. knj. „Narodne Starine", str. 76. i 77.

G. 1910 podao je g. Janko Žirovnik pesmu još dalje promenjenu:

Soča voda je šumela,
mesec je na nebu s'jal.
Ti pri oknu si slonela,
ko sem jaz slovo jemal.

Drug'mu dala si desnico,
poljubila ga sladko,
meni dala si levico,
pa še to tako hladno.

Mila luna je sijala,
bled mi gledala obraz,
zadnjič roko s' mi podala,
zadnjič, oh, za večni čas.

V tujem kraju zdaj prebivaš,
oh, kak me srce boli,
tamkaj z drugo srečo vživaš,
moj spomin t' je ne kali.

Uvodni stih sa Sočom je ostao, i ako inače o Soči više nema govora, ali »junak« pesme mesto devojke postao o n, momak. Kod te su promene nastale neke neskladnosti: da je ona d r u g o g a u njegovoj prisutnosti p o l j u b i l a, a da je on ipak uzeo njezinu ruku? I da ona, naslonjena na prozoru, u potpunom miru sve to radi? (U zadnjoj bi kitici valjda moralo biti: z d r u g i m).

Pesma se je, idući kroz »narod«, primenjivala posebnim situacijama i promenjivala se; rezultat je onda taj, da se staro sa no-

vim veže, a ne svaki puta organski te imademo zato u narodnim pesmama često (u manjim stvarima) disharmonije. Uvodni pak je stih ostao, ma da je izgubio za pesmu pravo značenje. — Pesma »Soča voda je šumela« vredila je dosada u širim pevajućim krugovima za narodnu, ali ko poznaje narodnu pesmu, osećao je, da to ne može da bude narodna pesma; u privatnom sam razgovoru ja to već davno rekao, samo nisam znao, čija je pesma.

Kako »narod« gospodski sebi podvrgava umetne pesme, koje je inače zavoleo, pokazuje i primer Gregorčićeve »Izgubljeni cvet« (t. j. izgubljena devičanska nevinost). Gregorčić je nevinost prikazao kao vrtić, koji je djevojka imala, a koji je momak pobrao te onda pevajući preko polja otišao. Ovu je simbolsku pesmu narod u Štajerskoj protumačio jasnim realizmom te dodao kiticu: »Zakaj bi ne vriskal, zakaj bi ne pel, saj mlad'mu dekletu nedolžnost je vzel«.

K tim izvodima g. dr. Resa mogao bih ja dodati jedan primer iz poljske literature. Najbolji poljski lirik iz takozvane »stanislavovske« perijode (iz perijode kralja Stanislava Augusta Poniatowskoga) je Franciszek Karpinski (1741—1825)., pseudoklasicistički pesnik ljubavnih idila prema uzoru Teokrita i Vergilija; vrlo popularna je postala njegova idila »Laura i Filon«, koju je na pr. studentski krug Adama Mickiewicza u Vilnu pre 100 godina vrlo rado pevao. Pesma je prilično duga te nam prikazuje sastanak Filona i Laure u mesečnoj noći: kako nastaje među njima malen nesporazumak, kako se posle oduljeg dialoga ipak slože, kad eto već drugi puta petao zapeva. Tu je pesmu poljski narod — poznajem njezinu narodnu varijantu iz okolice Krakova — skratio, lišio je mesečnog sentimentalizma te joj dao divnu poetičku snagu sa svežim narodnim obratom: »Hej hola, hola, mamusia moja«. *Dr. Fr. Ilešić.*

*

Dr. Edmund Schneeweis, Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten. Wien, 1925. Poslije radova, koje je autor ovoga djela štampao većim dijelom u »Zeitschrift für österreichische Volkskunde«, stao je intenzivno proučavati folklor južnih Slavena na samom njihovom teritoriju (kao lektor univerziteta u Beogradu). Napose je za to vrijeme spremao obilan materijal božićnih običaja s njihovom naučnom obradbom, što je u gornjoj knjizi izdao (doštampano 1924., kao »Ergänzungsbnad XV. zur Wiener Zeitsch. f. Volkskunde«).

Cjelinu toga opsežnog rada (232 str. u 8°, petitom štampanih s 2 slike i 1 kartom, tvore

Devojka sa Kosova. (Iz „Vođe kroz Etnografski muzej u Beogradu".)

dvije partije, odvojene po namjeni i po metodu. Prva (Festkalender der Weihnachtszeit) — deskriptivna, sadrži samo materijal božićnih običaja i Hrvata i Srba, do svih pojedinosti pomno pribran i prema elementima, od kojih se sastoje, grupiran. Druga manja (Zur Herkunft und Deutung) — sintetička i eksplikativna, upravo je glavni dio knjige, gdje se nižu dalji izvodi iz prikazane građe: o izvoru resp. starini pojedinih elemenata ovih običaja (badnjak, polaženik, darovi i slastice, uloga vode, kult predaka, žrtva svinje, panspermija božićna slama i t. d.), o njihovim svezama među sobom i prema običajima drugih, naročito susjednih naroda, o njihovu značenju, izvornom ili pomućenom, jasnom ili zaboravljenom — Opsežno, redovno upravo iscrpno navođenje originalnoga materijala u prijevodu (u prvoj partiji) naći će svoje opravdanje, kad se uoči u prvom redu namjena knjige i stranoj nauci, gdje je sam materijal ove vrste tek u manjem opsegu pristupan, a autor ga je i iz objelodanjene i iz rukopisne, tuđe i vlastite građe temeljito pocrpao, što svjedoči i obilan registar literature. Osim toga ovakovo razvrstavanje čitava prikupljenog materijala tvori već samo neki temelj daljoj naučnoj obradbi i unatoč tome, što se na taj način mora da izgubi jedan etnografski momenat: građa se rascjepkava, pa je pregled čitavih lokalnih kompleksa svih običaja, kao cjelinâ, veoma otegoćen, a po tome i studij tih kompleksa, teritorija, koji obuhvataju, diferenciranja i odvajanja prema tim teritorijima. Do izražaja dolaze ovi momenti kod određivanja utjecaja tuđih naročito susjednih običaja, pa se toga autor i doticao u drugom dijelu. Nego proučavanje njegovo o utjecanju i odnosima čitavih kompleksa božićnih običaja tuđih i naših došlo je u jednom osobitom pravcu, u velikom mjerilu, do izražaja. To je rezultat, na koji je pisac bjelodano stavljao težište: da su božićni običaji srpski i hrvatski (negdje se nazivaju »srpski« negdje »srpskohrvatski« pa nije jasno, da li se misli isto) pored izvornih neznabožačkih elemenata i kasnijih kršćanskih gusto protkani klasičnim običajima rimskoga svijeta, što su vladali u čitavom rimskom imperiju i nasrtali preko njegovih granica. Pored ovoga zauzima autor svoje stajalište i prema tumačenjima božićnih običaja u drugih istraživača, pa im pridaje djelomično i karakter kulta pokojnika i karakter solarne svečanosti dotično kulta prirode uopće, dok posebno naglašava i elemente kulta mjeseca. Mnogo znatnijih paralela ovih običaja i u Slavena i u ostalih indoevropskih i neindoevropskih naroda čine studiju još instruktivnijom, a nema sumnje, da će mnoge pojedinosti u njoj biti zameci za dalje specijalno njihovo istraživanje i dati pobudu i uzor za produbljivanje studija običaja u južnih Slavena. *M. G.*

Unutrašnjost kuće u Potočcu-Temnić. Kujna. (Iz „Vođe kroz Etnografski muzej u Beogradu".)

*

Воња кроз Етнографски музеј у Београду. Државна штампарија краљевине СХС Београд 1924. — 8°.

Svaki muzej, kojemu uprava ispravno shvaća zadaću, mora pored čistih znanstvenih ciljeva da služi i praktičnim zahtijevima narodnoga prosvjećivanja prikazujući zornim načinom rezultate istraživalačkoga rada iz područja, što ga taj muzej zastupa. Uz pregledno i estetsko raspoloženje muzejske građe nužni su pokraj pojedinih objekata natpisi, kojima se u što kraćoj ali sadržajnoj formi daje objašnjenje njihova značenja, a uz to t. zv. vođe ili vodiči, štampani tumači, redovno u obliku manjih knjižica, u kojima može posjetilac prema rednom broju muzejskih dvorana, vitrina i izloženih predmeta naći glavno, što treba da o posljednima znade. Takovi su »vođe« kadšto i celishodniji od inače svakako najboljega pomagala za upoznavanje muzejskoga materijala, a to su t. zv. »vođenja kroz muzej«, strukovnjačko predavanje upriličeno naročito od muzejskog znanstvenog osoblja, kojemu je to jedna od važnih dužnosti, no to teže, ako je takvoga osoblja na muzeju premalo, kako to redovno biva baš i u našim muzejima.

Da doskoči jakoj potrebi svoga instituta uprava je Etnografskoga muzeja u Beogradu izdala za svoju zbirku lijepo opremljena »vođu«, koji ima da posluži izloženoj svrsi. 23 stranice teksta pregledno i zbito nam tumače važnost objekata svrstanih u 6 dvorana, koje uz 2 kancelarijske sobe čine uopće sve muzejske prostorije. Naravno, da u tako skučenom prostoru bogata, premda za svjetskog rata znatno nastradala zbirka, ne može doći do onakova izražaja, kakav bi ona u smislu modernih museoloških principa zaslužila prema svojoj vrijednosti a i bez obzira na ljubav, kojom je stvorena i upravljana. Doista je već skrajnje vrijeme, da se provede bar ona osnova, koja ide za tim, da se u svrhu proširenja muzejskih prostorija nadogradi na sadašnju zgradu još jedan sprat.

13 tabla sa slikama nekih važnijih i interesantnijih pojedinačnih ili u grupe svrstanih predmeta izrađenih prema fotografijama poznatog i neumornog nažalost danas još uvijek nedovoljno cijenjenog muz. upravnika Nikole Zege lijepo nadopunjuju tekst iz pera istog upravnika te agilnog kustora dra Bor. Drobnjakovića. Na omotu se nalazi slika i tlocrt muzejske zgrade. Format je nešto prevelik za praktično »džepno izdanje« u upotrebi muzejskog posjetioca.

Beogradski muzeji još nijesu međusobno strogo diferensisirani pak se u Etnografskom muzeju nalaze i bogomilski (babunski) stećci iz Srbije. Ovaj muzej raspolaže međutim i dobrim i mnogim modelima seoske arhitekture. Rečeni izloženi materijal je uopće smješten zasad u tih šest dvorana, i vrijedan je, da se š njime upozna svaki jugoslovenski inteligent i tako nadopuni sadržinu svoga znanja o kulturi širokih slojeva u istočnom dijelu naroda. Zbog bolje informacije prilažemo ovom referatu i nekoliko ilustracija iz rečenoga »Vođe kroz Etnografski muzej u Beogradu«.

Red je sada i na drugim našim etnografskim muzejima da izdadu svoga »vođu«, i da se tako povedu za svojim beogradskim drugom. *Vladimir Tkalčić.*

*

Известия на народния етнографски музей въ София. Bulletin du Musée etnographique national de Sofia. Fond G. S. Rakowski. g. I., II. i III. 1921.—1923. Narodni etnografski muzej postoji u Sofiji već 14 godina kao samostalno kulturno udruženje. Zato je vrijeme porasla znatno ova isprva skromna zbirka. Samo maleni dio ove zbirke pristupačan je zasada javnosti. Da se prikaže djelovanje tog muzeja izdaje zavod svoja Izvjestija, dok još nema specijalnog etnograf. časopisa u Bugarskoj. Prva Izvjestija su izašla g. 1907. pod redakcijom D. Marinova, direktora etnografskog muzeja, no morala su prestati iz materijalnih razloga. Sada je stvoren posebni fond G. S. Rakovski, od kojeg će se izdavati nova Izvjestija za etnografske i druge naučne rasprave, važne za bugarsku kulturu. U tim će se Izvjestijama raspravljati o bugarskom narodu uopće i prema sabranom materijalu. Redakcija je povjerena posebnom redakcionalnom komitetu. Časopis izilazi tromjesečno a stoji na godinu 60 leva, a pojedina knjiga 15 leva. Pretplata i svi upiti šalju se na Narodni etnografski muzej u Sofiji. Iza svakog članka nalazi se kratak pregled na francuskom jeziku, te je tako taj Bulletin pristupačan i zapadnom kulturnom svijetu. Između mnogih članaka zanimljiv je onaj I. godine od Stoilova, koji priopćuje bugarsku narodnu priču: Vojnik na svadbi svoje žene, i u njem donosi i neke srpsko-hrvatske varijante, te varijante kod drugih napose slavenskih naroda. Ovaj motiv imade u bugarskoj narodnoj poeziji 53 varijante sa 40.000 stihova iz sviju krajeva gdje stanuju Bugari. A sadržaj pjesme je ovaj: kako je neki vojnik na dan svog vjenčanja bio pozvan u rat te morao isti dan ostaviti svoju mladu ženu, koja mu je dala kitu cvijeća, da je pomno čuva, da ne uvene, jer kad bude uvenula, onda će se ponovno vjenčati. To se je dogodilo iza devete godine, a vojnik je krenuo kući baš kada se je trebala njegova žena ponovo vjenčati. Ona ga je prepoznala po vjenčanom prstenu, te je napustila drugog vjerenika i ostala uz svog prvog muža. Ova pjesma imade svoj početak na zapadu, a u Italiji nalazimo u knjigama već u XIV. stoljeću taj motiv, koji je zatim prelazio iz jedne zemlje u drugu. Kako je došla ta pjesma u Bugarsku ili usmenom predajom ili knjigom, nije još utvrđeno. Središte joj je u Panaguršću blizu Plovdiva, gdje imade najtočnijih varijanata. — Članak o narodnim nošanjama od St. Kastva je bogato ilustriran sa koloriranim slikama. Tu se specijalno prikazuje ženski nakit na glavi ili sokij, koji je ostanak bizantinskog diadema, koji se je preko sve turske dobe sačuvao u Bugarskoj u Trnovu, te u mnogim mjestima Maćedonije. Bugarski narodni diademi su vrlo lijepi i urešeni svilom i zlatom te novcima i lančićima a u jasno crvenoj boji. Sokiji se nose sa visokom frizurom, te su ostanak bizantinskih plemićkih diadema, koji su se sačuvali i kod židova do danas u Alžiru. U srednjem vijeku su nosile takove nakite na glavi francuske dame, koji običaj je prenešen iz istoka na zapad.. Zanimljivo je kraj toga, što bugarske žene same prireduju svoje sokije dapače i materijal za taj lijepi historički nakit. I u Egiptu se je kod Kopta sačuvao isto takav nakit. Prema tome mu je original od davne davnine.

Na koncu svake sveske nalazimo recensije i bibliografiju, u koliko se tiče bugarske etnografije i ostalih etnografskih slavenskih djela. Zanimljiv je prikaz Zbornika, koji je izdan g. 1920. od 15 učenika prof. Iv. Šišmanova njemu na počast za njegov 30 godišnji književni rad.

U drugoj svesci I. g. prikazuje A. Stoilov opis Folklorističkog Zbornika Rakovskoga, koji je on sastavio 2. I. g. 1857., te se je mislilo, da je izgubljen, a sada je nanovo pronađen, te sadrži veliko narodno blago bugarskih pjesama.

Zbornik imade naslov: Staroblgarski narodni pjesmi, a pronašao ga je njegov nećak pukovnik At. Rakovski. Tu imade preko 4000 starih narodnih bugarskih pjesama od neprecjenjive folklorističke i etnografske vrijednosti.

G. Išikov piše o Dakoromanima sa balkanskog poluostrva sa detaljnom etnografskom kartom Dobrudže, gdje su prikazani od Varne do Galca naseljeni krajevi Bugara, Rumunja, Turaka, Tatara, Rusa i Nijemaca. Probrana je velika literatura o tom pitanju na svim jezicima. Pisac je pristaša teorije profesora Weiganda, koji tvrdi, da su Rumunji nastali romaniziranjem od Tračana i da su se naselili na sjever preko Dunava, a nastali su u krajevima od Skoplja do Sofije. Dako-Rumunji su se naselili u posljednja tri stoljeća sa sjevera na Dunav i po Dobrudži, koja je bila opustošena od silnih ratova Austrijanaca, Madžara, Turaka, Rusa, Poljaka i Rumunja. Dako-Rumunja imade oko 200.000 na sjeveroistoku Srbije, 80.000 po obalama Dunava, 170.000 u Dobrudži, u svemu dakle oko pol milijuna. Bugara imade u Besarabiji, Moldavskoj i Vlaškoj 440.000 a u Banatu 20.000. Bradaška je pisao g. 1868., da su naselja Bugara na sjeveru Dunava te naselja Rumunja na jugu Dunava bez ikakove političke vrijednosti. No tu se je ljuto prevario, jer su Rumunji baš na temelju toga svojatali pravo na bugarski dio Dobrudže. — M. Milev prikazuje bugarska osobna i obiteljska imena od XVII. stoljeća.

U II. godištu Izvjestija 1922. piše U. Iširkov o imenima bugarskih gradova, mjesta o zemljištu na kojem se nalaze, po rijekama, koje protiču gradove, prema suncu, vegetaciji, po imenima životinje, po mineralnom bogatstvu, po kakvoj osobitoj građevini u mjestu, prema kojem trgovačkom objektu u mjestu, po nekim osobama, prema nekim bojama, koje su ističu u mjestu, i t. d. Pisac tvrdi, da su neka imena kao Pešta, u Madžarskoj, Belgrad u Srbiji i Albaniji, Prizren, Prilep, Leskovec, Jagodina i druga postala od bugarskih Slavena. Svakako je vrlo zanimljiva studija imena mjesta sa strane tumačenja historije, etnografije i narodnog gospodarstva. — V. Zlatarski opisuje ogromne hljebove, koje su Bugari pekli u XI. st., i koji se je običaj sačuvao do danas u nekim krajevima. Ti su hljebovi bili tako veliki, da su se mogli od jednoga deset ljudi nahraniti. U Maćedoniji su takav kruh pekli ne samo seljaci nego i građani i bogataši. Nadbiskup u Ohridu spominje jednog čovjeka, koji je sam pojeo za ručak osam najvećih hljebova, kako su onda u XI. stoljeću za njegovo vrijeme pravili u Bugarskoj i Maćedoniji. — D. Kastav prikazuje sa slikama razne srebrene votivne predmete u svrhu zagovora kod bolesti, koje se davaju raznim crkvama i manastirima.

Zavjet i zavjetni dar Bugari jednako nazivlju »obrok«, koji je kod Bugara uvijek samo od srebra a ne od voska ili drva. Takovi darovi jesu: glava, uho, oko, noge, ruke, cijelo tijelo djeteta, što znači da žena želi zdravo dijete roditi. Jaram, kola ili dva vola znači, da seljak želi dobru žetvu. A. Andrejev opisuje ribolovstvo u nikopoljskom kraju. Tu se spominju ribe prve i druge kvalitete i kako se pojedine vrste love. Prikazane su slikovito i sve sprave, kojima se ribe love, čamci i mreže a opisuje se i život ribara te upute glede lova zimi na Dunavu kod Nikopolja. — M. Popruženko piše o narodnom probuđenju i oslobođenju. Najviše materijala za preporod Bugarske nalazi se u ruskim arkivima. Tu se nalazi materijal o osobama, koje su

u savezu sa preporodom Bugarske, poglavito sa Najdenom Gerovom, prvakom preporoda Bugarske. Instrukcije Gerova u Rusiji, njegovo djelovanje kao konzula Rusije. U Plovdivu bilo mu je omogućeno sarađivati sa mnogim ljudima od vlade i nauke u Rusiji. Tako su vrlo simpatično za Bugarsku radili knez Voroncov, koji je pomagao otvarati bugarske škole u Rusiji, profesor Pogodin, koji je pomagao nastojanja mladih Bugara da studiraju u Rusiji, te arhiepiskop Inokentije, koji je bio na čelu bugarskog komiteta u Odesi, te mnogo nastojao oko naobrazbe mladih Bugara. A. Strašimirov piše o plemenu Rupci, koji stanuju po brdinama Rodope, Rilo i Standže planine, te su stanovali u rupama ispred neprijatelja. Rupci su sačuvali mnogo starih oblika govora, te imadu mnogo grčke mješavine u svojim riječima, jer su im Grci najbliži susjedi. Bizantinci su rastepli Bugare u onim krajevima i nadomjestili Grcima. Kasnije su opet došli Turci i većinu naroda preveli na Muhamedovu vjeru. Ovi Bugari, koji su se poturčili, zadržali su bugarski jezik te se nazivlju Pomaci. Posljednji njihov narodni vođa bio je vojvoda Momčilo i njegova žena Momčilica, kojih djelovanje se još danas legendarno spominje u tamošnjem narodu. Turci su ih jako proganjali, te su mnogi emigrirali poglavito nakon rusko-turskog rata u XIX. stoljeću u južnu Rusiju. — D. Molerov prikazuje ikonopis u Banskom kraju. Slikanje ikona počelo je u tom mjestu u XVIII. stoljeću, kada je počela trgovina iz grada Seresa u Beč a sa svilenim čahurama. Saobraćaj sa Bečom je uplivao na stanovništvo u Banskom, gdje se je opazio trag bečke manire. Osobito se je to istaklo u slikanju ikona, jer je jedan Bugarin iz Banskoga u Beču naučio slikati ikone. Tada su ga počeli nazivati Molerom ili slikarom, koje se je ime kao i slikanje ikona u Banskom dodanas sačuvalo. Njegov sin i unuk su nastavili sa »molovanjem« te su tamošnje ikone mnogo ljepše od onih, koje dolaze iz Makedonije.

U III. godini nalazimo također nekoliko vrlo zanimljivih članaka u Izvjestijima. Naročito je spomen posvećen stogodišnjici Najdena Gerova, koji je bio prvi Bugarin, koji je svršio sveučilište u inozemstvu, u Odesi, te je sastavio i izdao veliki bugarski rječnik od 70.000 riječi u šest dijelova u g. 1895.-1904. P. Pančev je napisao o njemu posebnu knjigu, koja se tu također posebno prikazuje. Gerov je bio jedan od prvih bugarskih pjesnika, prvi bugarski diplomata kao ruski konzul u Bugarskoj. On je još kao đak sakupljao narodne pjesme i poslovice Bugara emigranata u Besarabiji i na Krimu, te je animirao svoje prijatelje za bugarsku folkloristiku. Imao je veliku korespondenciju sa inozemstvom, a dva velika sveska njegovih dopisa izdala je Bugarska Akademija Nauka u Sofiji.

Trifonov piše o bugarskim pjesmama i njihovim historičkim vezama iz XVI. stoljeća. Borba Bugara s Turcima ostavila je trag i u njihovim narodnim pjesmama. Spominju se pjesme o padu Budima i o ugarskoj kraljici Izabeli, ženi Ivana Zapolje. Budim je zauzeo Tatar-paša a kraljica se zove »Jane belo grlo«. Bijela Jana potiče iz grada Zlatne jabuke, gdje izvire Dunav. Narodne pjesme spominju i neuspjeli pohod vezira Sulejmana na Maltu, koju je branila legendarna djevica Marija Todora, te uz pomoć blažene djevice Marije grad spasila. Kad je prestala turska sila i nastalo oslobođenje, spominje se mnogo u narodnim pjesmama vojvoda Mihajlo Vitazno iz vremena Kraljevića Marka. Zanimljivo opisuje P. Čilev, da su se u bugarskoj narodnoj tradiciji sačuvale uspomene na starca Harona, koji prevozi duše preko Styxa. Ova se je mitska priča sačuvala u Grka, od kojih su je preuzeli i Bugari, u krajevima, gdje u su u najbližem doticaju sa Grcima. Bugari još danas zakapaju svoje mrtve sa novcima za starca Harona. Analogni slučaj nalazi se i u istočnoj Srbiji. Ovo vjerovanje sačuvalo se je preko Tračana, Maćedonaca i Iliraca, a poznavaju ga i Albanci.

Dr. Gončev prikazuje »Narodno slikarkarstvo u Gabrovu«. Svi domaći predmeti slikaju se kod kuće sa raznim biljevinskim bojama, te se zajedno kuhaju, dok nisu obojadisani. Tako platno, svila, koža i razni drveni predmeti. Pomalo međutim nestaje narodnih biljevnih boja, koje zamjenjuju kupljene anilinske boje i druge kemikalije. Narodno slikarstvo se pomalo pretvara također u industriju, te prestaje biti domaćim narodnim zvanjem i obrtom. — St. L. Kostov prikazuje članak o novcu kao nakitu, u kojem se prikazuje sa slikama više takovih nakita za glavu i vrat od srebrenog i zlatnog novca. Osobito je krasan i bogat nakit za nevjestu u selu Gornja Banja u sofijskom kraju. Osim toga su prikazani i bogati nagrudnici od samih zlatnih novaca, te podbradnici i ogrlice i vratni nizovi od samih zlatnih dukata.

S. Kostov se sjeća 50 godišnjice švedskog narodnog muzeja u Stockholmu, koja se je prošle godine svečano proslavila u Švedskoj. Utemeljitelj tog muzeja jest Artur Hazelius, g. 1873., koji je počeo sa neznatnom etnografskom zbirkom a danas se diže ogromna zgrada Nordiske Museet poput nürnberškog Germanisches Museum. Uz taj muzej nalazi se i veliki otvoreni muzej Skansen, u kojemu se prikazuje cijelo selo u origalnim kućama iz raznih krajeva

Švedske sa potpunom faunom i florom i narodnim običajima. U Švedskoj su još dva velika narodna muzeja i to u Upsali i Lundu, gdje je poglavito etnografski odio uvelike zastupan. U južnoj Švedskoj u Lundu povećat će se narodni etnografski muzej na taj način, što je stvoren konsorcij, koji je kupio cijelo jedno selo, koje će se očuvati u cijelosti kao etnografska cjelina. Među raznim etnografskim časopisima spominje se i naš časopis »Narodna Starina«, koju vrlo povoljno ocjenjuje i prikazuje S. Kostov, te veli, da časopis obećaje važne prinose za jugoslavensku etnografiju.

Dr. Franjo Bučar.

DAROVI »NARODNOJ STARINI«.

15. Poglavarstvo kr. i slob. grada Varaždina . . . . . Din. 2.300.—

BILJEŠKE

* Studentsko Istorisko društvo u Beogradu. Početkom ove godine (16.I. 1924.) inicijativom nekoliko studenata osnovano je na Beogradskom Universitetu Studentsko Istorisko Društvo. »Zadatak je Društva da potpomogne stručno obrazovanje svojih članova« (čl. 2. Pravila) »Društvo odgovara svom zadatku: 1. održavanjem svojih sastanaka, na kojima se čitaju istoriski sastavci, drže predavanja o pojedinim periodama istorije, 2. skupljanjem istoriske građe; 3. priređivanjem naučnih

Mlada žena sa poculicom, iz općine Brezovica (kotar Zagreb). (Vidi N. S. II. s. 293.)

Mlada žena s poculicom i rupcem, iz općine Brezovica (kotar Zagreb). (Vidi N. S. II. s. 293.)

ekskurzija; 4. osnivanjem svoje knjižnice i čitaonice; 5. priređivanjem naročitih kurseva za učenje stranih jezika; 6. izdavanjem almanaha i drugih istoriskih publikacija; 7. stajanjem u vezi sa ostalim srodnim društvima« (čl. 3. Pravila). Pored 72 redovna člana Društvo ima i 7 počasnih članova: g. dr. Dragutina Anastasijevića, red. prof. Universiteta; g. dr. Nikolu Vulića, red. prof. Universiteta; g. dr. Jovana Radonića, red. prof. Universiteta g. dr. St. Stanojevića, red. prof. Univ.; g. dr.

Vl. Ćorovića, red. prof. Univ.; g. dr. V. Novaka, red. prof. Univ. i g. dr. Dušana Popovića, asistenta Universiteta. Do sada je održalo nekoliko uspelih sastanaka i osnovalo lepu knjižnicu s čitaonicom.

D. S. R.

* G. prof. Šime Urlić bio je premješten sa srednje škole u Šibeniku za ravnatelja Dubrovačkog Arhiva u Dubrovnik. Tim je i pitanje ove velevažne naše kulturne institucije došlo u novu fazu. No za kratko vrijeme g. Urlić je postavljen ravnateljem gimnazije u Kninu, i sedisvakancija u upravi Dubrovačkog Arhiva opet je na dnevnom redu. Može lijepo biti, što Dubrovčani na osnovi svojih kampanilističkih patrijotskih tradicija traže, da im se povrate oni u Beograd iz Austrije prenešeni spisi, ali ponajprije bi gradska općina bila dužna urediti dolične prostorije arhiva za naučni rad. Ovako, kako je danas, i suviše potsjeća na propast nekad slavne gospoštije i na ignoranciju indiferentnog, resigniranog potomstva. U drugu ruku, ministarstvo prosvjete moralo bi osigurati i dobar dio budgeta. Ali jedno je: Jugoslavija još uvijek nema centralnog zakona ni za arhive, ni za muzeje, ni za čuvanje starina u terrainu, i to je . . .

* Mjeseca marta i aprila 1924. putovao je g. dr. Josef Strzigowsky, profesor povijesti umjetnosti u bečkom sveučilištu u pratnji g. Ivana Meštrovića, kipara i Mons. dr. Svetozara Rittiga, župnika sv. Marka u Zagrebu, te su ga naš proslavljeni umjetnik i revni izučavalac kršćanske arheologije sproveli od Kotora i Dubrovnika u domenu specijalne hrvatske arheologije i u glavno žarište, u kninski muzej o. fra L. Maruna. Bečki učenjak pregledao je Bihać i Rizinice, motrio Sv. Petra kraj Omiša, u Ninu pogledao iskopine don Luke Jelića, a u Bribiru se čudio gradini, na kojoj se vide sve epohe i periode narodâ koji su živjeli u današnjoj Dalmaciji. Nego sam kninski hrvatski arheološki muzej najviše ga je zadivio. Ma da n. pr. zadarski muzej sv. Donata sadržava više predmeta umjetničkih karakteristika, kninski muzej, djelo čednoga. jednog franjevca, koga narod nije dolično pomagao, jedinstveno je izlazište za buduću sintezu dojakošnjih istraživanja za doba IX.—XI. stoljeća. Prof. Strzigowsky, počasni član kninskoga društva još od 1894. a skoro svjetski kapacitet za povijest orijentalne umjetnosti, odušavio se za plan, da se zadube u studij hrvatske povijesti, jer će nazore o porijetlu t. zv. bizantinskog stila valjati dobrano ispravljati, i stare sheme, u kojima se kvačilo za imena, trebati prenačiniti. Pogovara se, međutim, i o nekom hrvatskom djelu, što bi ga navodno

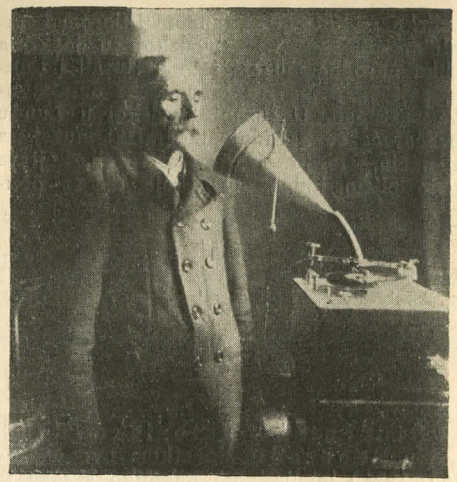

Fonografsko snimanje narodnih melodija u Medjumurju.

»Matica Hrvatska« trebala nabrzo izdati. Nego nam se čini, da g. Strzigowsky, koliko je god glasovit u jednom području povijesti umjetnosti ne će htjeti »Matici Hrvatskoj« nakon jedne puke ekskurzije kao stranac i pored počasnog članstva (a ono se zbi poradi srodne naučne sfere i zbog nekadašnje moćne pozitire u Beču za blagohotnost prema jednoj bivšoj c. kr. pokrajini), te je g. St. još uvijek nov u našem mtlieuu pa da nam daje »skupocjeno djelo« gdje je sad na redu možda tek jedan impresijonistički feuilleton ili eventualno revijalan essay. Dok se M. H. za hrvatska djela ispričava, da nema novaca, čudno nam je, da će sada izdati i htjeti izdati na brzu ruku s puta, recimo — »eine Kunstgeschichte in 48 Stunden«. Veseliće nas, ako su nam predmnijevanja u tom smjeru prestroga i ako g. Josef Strzigowsky, profesor iz Beča, uspije sada zadovoljiti ne samo censore i intencije »Matice Hrvatske«, već i ostale za to zvane faktore. A, uostalom, nam se čini, da je M. H. mogla mirne duše birati i domaće stručnjake, da joj napišu zaželjeno djelo.

* Fonografsko snimanje narodnih melodija u Medjumurju. Od 28. do 30. IX. o. g. izvršeno je za »Odsjek za pučku muziku« u Etnografskom odjelu Hrv. nar. muzeja u Zagrebu sistematsko snimanje pučke muzike u istočnom dijelu Medjumurja. Kako je taj kraj muzikološki važniji, fonografirano je tu sve karakterističnije i za proučavanje pučke muzike znatnije. Snimanje su izvodili dr. Vinko Žganec, povjerenik Etnografskoga Muzeja, koji je udesio i plan snimanja, te dr. Milovan Gavazzi, čuvar istoga muzeja, koji je snimkama rukovodio. U razmjerno kratku vremenu fonografiran je obilat materijal, što se ima u prvom redu zahvaliti razumijevanju svrhe takova snimanja u pojedinaca vrsnih pjevača i u naroda uopće, kamo su god spomenuti izaslanici došli, a jednako i susretljivosti svih faktora, koji su svi spremno omogućivali rad i uvećali tim uspjeh.

Fonografirano je do 120 melodija (s jednom recitativnom naricaljkom i dva odlonka govora sa svadbe — »spričavanja«). Uporedo su bilježeni koliko je bilo potrebno tekstovi i fotografirani važniji pjevači (na otisnutoj je slici snimljen kod aparata medjumurski pjevač starac Valent Novak iz Podturna). Na taj način, što je građa fonografirana uporedo s izdanjem I. knjige »Zbornika jugoslavenskih pučkih popjevaka« sa Žgančevim medjumurskim melodijama, ona je organička dopuna »Zborniku« i usko se uza nj veže. Dijelom su to napjevi objelodanjeni u toj I. knjizi, a dijelom još nezabilježeni ili neobjelodanjeni. Sva će ta građa biti nakon preradbe (u Phonogramm-Archivu u Beču) pohranjena u spomenutom odsjeku Etnografskoga muzeja u Zagrebu, namijenjena studiju pučke muzike. Tomu će studiju moći upravo ovaj naš materijal znatno prinijeti zbog svojih osobina, naročito gdje se ovako fonografski konserviranu materijalu u muzikologa pridaje sve veća važnost, koju uza sve nedostatke fonograma ističe upravo danas muzikolog dr. Robert Lach (u svom novom temeljnom djelu »Die vergleichende Musikwissenschaft, ihre Methoden und Probleme«, Wien 1924.) i utvrđuje, kako je to »postalo nenaknadivo vrijedno pomagalo za komparativnoga istraživača muzike, bez kojega se naprosto ne bi dali zamisliti rezultati komparativne nauke o muzici za posljednja dva decenija«.

* Dr. Ivan Krajač piše u br. 1239. »Hrvata« o zapaženom jednom »razaranju narodnih spomeništa:

Razaranje narodnih spomeništa. Nad Jezerom Kozjak na Plitvičkim Jezerima nasuprot Hotelu nalazi se uzvisina zvana Gradina. Ona krije na sebi temelje starog grada od tesanog žutog jezerskog kamena (sadra) a prema hrptu Bilo zvanom nad Glibovitom Dragom vide se i danas zidovi četverouglastne kule sa ostalom svoda u jednom uglu. Ova dragocjena uspomena nar. prošlosti na ponajljepšem mjestu domovine, kako se je sačuvala kroz tisućljeća, u pogibelji je da potpuno nestane. Nad Glibovitom Dragom pod ostatcima kule otkopavani su u dužini od kojih 15 m temelji vanjskog zida te je vadjen tesani kamen i raznašan. Isto tako pod kulom prema hrptu Bilo t. j. prema okretu ceste. Par kamena tesanca stoji pripravno nad okretom ceste da budu odvezeni. Ako se tako proslijedi nestat će zadnji tragovi ove historijske uspomene. Uvjerivši se o tom na vlastite oči molim nadležne oblasti, upravne i šumarske, napose kr. drž. šumski erar da shodnim mjerama najenergičnije stane na put dalnjem raskapanju gradine i odvažanju kamena tesanca iz njenih temelja po okolnom žiteljstvu. Istovremeno imale bi se za budućnost osigurati uspješne mjere da se to više ne ponavlja u interesu kulturnog reda, poštovanja prošlosti i ljepote kraja.

PRIVATNI PROMICATELJI ETNOGRAFSKOGA MUZEJA U ZAGREBU

Jula Knežević, Velika (kot. Požega): preslica; vretenka (polica za vretena); luburac (drvena soljenka); mosur i čunak sa srdašcem i cijevlju; čutura.

Ana Cesarik, Velika (kot. Požega): poculica stara oko 50 godina, navezana vunicom.

Jula Bošnjaković, Velika (kot. Požega): poculica stara oko 70 godina navezena vunicom, sprijeda sa »zlatnjakom«; 2 vretena.

Josip Franc, Sikirevci: par opanaka iz Sikirevaca.

Dragan Kostanjski, brijač. obrtnik, muzej. povjerenik, Zagreb: 5 poculica sa tkanim ukrasom, iz Sunjske Grede (opć. Sunja, kot. Petrinja).

Eugen Kornfeind, kateheta, Zagreb: »betlehem« ili »zvijezda sv. triju Kralja« iz Nedelišća u Međimurju.

Boško Strika, upravnik pošte, muz. povjerenik, Zagreb: kepčija iz Srbije; rog za barut iz Like; kubura iz 18. st. okovana aplikama od mjedi.

Leander Brozović, asistent vis. šk. za veterinu, muz. povjerenik, Zagreb: 1 slika na staklu iz okolice Osijeka.

Dr. Josip Matasović, univ. doc., Skoplje: 5 razglednica s etnografskim motivima iz južne Srbije.

Kristina Kaman, učiteljica u Biškupcu kraj Varaždina: dio oltarskog pokrivača (iz Biškupečke crkve).

Dr. Živko Bolf, Delnice: 4 ljudske figurice iz čvorastog drva. (Kupjak, kot. Delnice).

Irena Jambrišak, učiteljica ručnog rada, Zagreb: uzornik različnog bosanskog veziva.

Ivan Trausmiler, Zagreb: zvijezda za »koledovanje«; model krušne peći iz Čabra; seljačka soba iz Čabra (igračka).

Antun Ivanšić, Gradište: rog za barut; bič s »obaljanin« držaljem; nož s »obaljanim« držaljem; rog (pastirska čaša); stari pojas za fišeke; tikvica.

Marija Gluhak, Međurača (opć. Rača, kot. Bjelovar, po g. J. Crneku, Zagreb): poculica (»špice«), čipke za ukras zatiljka.

Dinka Gršković, Vrbnik (posredstvom gdice T. Paulić): narodno božićno pecivo »žena s ditetom« i »muž s klobukom i vrnjicom«. (Posredstvom gđe. Tereze Paulić).

Srećko Sabljak, akad. slikar, Lepoglava: gajde (Sv. Nikola, okol. Štipa).

Mirka pl. Šoštarić, učiteljica u m. Zagreb: »lucen za jalvu« — sprava za pletenje kapica prastarom tehnikom (Trg kraj Ozlja).

Maksimiljan Vanka, slikar, muzej. povjerenik, Zagreb: smola kao lijek za rane, u tobolcu od kore drveta. (Selo Skakavac).

Marija Lucić, učiteljica, Semeljci: šarani štap s godinom 1832., (navodno iz biskupskog dvora u Đakovu); 10 komada veziva iz Semeljaca.

Marijan Parađiković, Semeljci (posredstvom P. Vujnovića, muz. povj.): rezbarena drvena doza s jugoslav. grbom.

Josipa Parađiković, Semeljci (posredstvom P. Vujnovića, muz. povj.): 1 stara pregača od dom. vune protkana srmom.

Marijan Lazić, Semeljci (posredstvom P. Vujnovića, muz. povj.): rezbarena drvena doza; raspinjač drven.

Marta Lovrić, Semeljci (posredstvom P. Vujnovića, muz. povj.): dvije stare koloturice za tkalački stan i stari čunak.

Barica Lovrić, Semeljci (posredstvom P. Vujnovića, muz. povj.): 1 vršnik (pekva); 1 išarana tikvica.

Ivan Andraković, Semeljci (posredstvom P. Vujnovića, muz. povj.): dvije šarane tikvice, jedna od njih obaljana olovom oko grla.

Pavka Čović, Semeljci (posredstvom P. Vujnovića, muz. povj.): 1 pregača tkana od dom. vune.

Petar Vuksanović, Semeljci (posredstvom P. Vujnovića, muz. povj.): šarana tikvica.

Jelka i Luka Lovrić, Semeljci (posredstvom P. Vujnovića, muz. povj.): 1 šarana tikvica; vezivo bijelo (rasplit) sa košulje; »koršović«.

Josip Đunđerović, Semeljci (posredstvom P. Vujnovića, muz. povj.): 1 vršnik i 1 tkanica.

Petar Vujnović, kemičar, muz. povjerenik, Zagreb: 2 uskrsna šarena jaja iz Semeljaca.

Ervin Albrecht, drog. Pharm., Zagreb: 3 uskrsna jaja iz južne Galicije.

Juraj Jelenić, pošt. činovnik, Zagreb: 1 uskrsno šareno jaje iz Sarajeva.

Ženka Frangeš, supruga profesora, Zagreb: pletena bječva iz sarajevskog polja.

Antun Ivanšić, seljak, Gradište (Cerna): starinski vitlić za namatanje prede.

Zlata Kovačević-Lopašić, predsjednica Petrinjske udruge, Zagreb: 1 svezak izdanja »Moravské ornamenty« (Olomouc).

Petar Vujnović, kemičar, Zagreb: zamotak pečatnoga voska.

Irena Jambrišak, učit. struč. škole, Zagreb: »Ornements remorquables de l'exposition hongroise industrielle en 1881«.

Božo Račić, upravitelj udruge za kućnu industriju, Ljubljana: 2 fotografije ukrašenih svetačnih kolača iz Šent Vida.

Srpska kr. akademija, Beograd: 9 knjiga edicije »Srpski etnografski zbornik«.

Dr. Josip Matasović, docent, Skoplje: 5 razglednica s etnografskim motivima iz Makedonije.

Ali Numan, hodža, Skoplje: komad svrži na jednom kraju poput kista raščihane (u muslimana umjesto četke za zube).

»NARODNA STARINA« sv. 7. III. knjiga.

U ZAGREBU, 25. XI. 1924.

VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Dr. JOSIP MATASOVIĆ.

TISAK »TIPOGRAFIJA« D. D., ZAGREB.